

הירחון לספרות

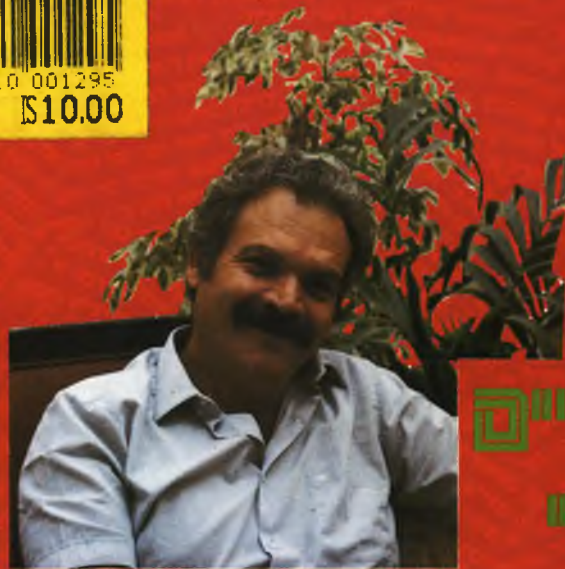
שפתון לקל

• חברה • ביקורת • תיאטרון • אמנות •

שנה י"ד • גליון 129 • חשוון תשנ"א • אוקטובר 1990 • 10 ש"ח

העייר שהוברה לה יהדי"ו - סוף צ'יטוט?

• אסא כשר

שיחת החודש:

מנחם
בדינקר

לטובת

אורח הי"ם
פילוסופי

• תיאטרון • ת.א.א. •

• עדי ילדז
חמא צמח •

• זאב שטרנהאל

יעקב בסר: אבנים

אלכסנדר
קאנייבסקי:

ההיצר
הישנה

— מבלה

נובל
ספרו

אוקטביו
כאס

— מחזור שירים חדש

ציור: מיכה בסר

סיפורים:

- יואב כץ
- ענת לויט
- מרסלה לונדון
- חד מלמד
- עדית רבאל

שירים:

- מרגלית בר לב
- רחל גיל
- יאירה גנסר
- משה טובולסקי
- רוני סומק
- צביקה שטרנפלד
- סבי שפר
- אילן תורן

יותר קילומטרים - בכל העולם!

שמן מנוע 20W/50
באיכות SG

קסטרוֹל GTX

בכל העולם עושים יותר קילומטרים עם שמן מנוע Castrol GTX. הנוסחה הבינלאומית מבטיחה למנוע יותר קילומטרים של נסיעה, רמת איכות SG

נותנת לך שמן ברמה הגבוהה ביותר ומאריכה את חיי המנוע, וצמיגות 20W/50 מתאימה את השמן בדיוק לדרישות המנוע שלך בכל תנאי התפעול. "פז" מציעה לך יותר בטחון ויותר קילומטרים באריזות Castrol GTX, בכל תחנות "פז" ו"עוז".

Castrol GTX - שמן המנוע המוביל בעולם

להשיג בתחנות "פז" ו"עוז".

בגליון זה:

• תגובות

עדי צמח

• שיחת החודש

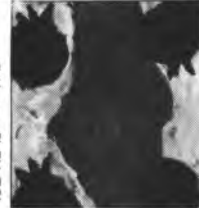
מ. ברינקר

• סיפור

אלכסנדר קנייבסקי

• שירה

ציר - מיפה בר

שירה וסיפורת:

7	יעקב בסר: אבנים; מחזור שירים
9	אוקטבי פאס: שירים; מספרדית: עודד סכרדליק; טל ניצן-קרן
11	מרגלית בר לב: ירוק-בו-חום מרושת; שיר
14	משה טובולסקי: שירים
15	ספי שפר: כלי רגז של צייד; שירים
17	רוני סומק: אוגסבורג, קפה הבוקר; שיר
17	רחל גיל: שירים
21	יאירה גנוסר: שירים
34	אלכסנדר קאנייבסקי: החצר הישנה; סיפור מרוסית: יהודה גור-אריה
37	מרסלה לונדון: הרכבת; סיפור
38	יואב כ"ץ: הניאל הולכת לצבא; סיפור
42	עדי צמח: מדורש; קטעי פרוזה
43	אילן תורן: שירים
44	דוד מלמד: ספסל הזיכרון 590; סיפור
46	ענת לויט: מריונטה, מרייטה; סיפור
49	צביקה שטרנפלד: שירים

שיחת החודש:

לטובת אורח חיים פילוסופי. עם מנחם ברינקר משוחח יורם הרפז

מסות ומאמרים:

18	מלכה שקד: מהומליבידוס להומופוליטיקוס
22	שלמה צירולניקוב: מארקס הבלתי נודע
33	רחל גיל: עכו 1990

ביקורת ספרים:

10	אלכס זכאי על "סיפורים מהפרובינציה" ל.א.פ. צ'כוב
11	רחל גיל על "קול שני" לדורית אבוש
12	שמואל שתל על "בין עונתך לאוני" לעליזה ראובני
12	שמואל רגולנט על "נילי, ברית הבריונים", הארגון הצבאי הלאומי, לוחמי תרות ישראל" כרך ב' ליעקב עמרמי
13	מאיר בראלי על "מסע לאגואיזם של האנושות" למשה גלכוב
15	איל דותן על "לך משורר בוגרני מושחת" לשמעון צמרת
16	שרית זמיר על "אמצע" לישראל אליזר
16	חיים עינת על "ההוכחה" לאגוטה קריסטוף
17	נתן גרוס על "ידיד בישראל" למרדכי חלמיש

המדורים הקבועים: לפי שעה - מדור העורך

חצי פינה - רוני סומק

תגובות: עדי צמח: הגרוע שבכל המצבים האפשריים

4	זאב שטרנהאל: אין להתחמק מפתרון
5	אסא כשר: הביטוי "מקום קדוש" שגוי ובזוי
5	אבישי מרגלית: הישרות של הסכין
6	אמיר אור: פמיניזם במקום אורגזמה

אסא כשר:

הביטוי "מקום קדוש" שגוי ובזוי
אבישי מרגלית:
הישרות של הסכין
עדי צמח:
הגרוע שבכל המצבים האפשריים
זאב שטרנהאל:
אין להתחמק מפתרון

מנחם ברינקר:

לטובת אורח חיים פילוסופי

אלכסנדר קנייבסקי:

החצר הישנה
מרוסית: יהודה גור-אריה

יעקב בסר:

אבנים
מחזור שירים

לכבוד ת"ד 16452, ת"א 61163
הנני מבקש להיות מנוי על "עתון 77"
לשנת 1990/1991

שם ומשפחה _____

כתובת _____

טלפון _____

מצורף בזה שיק על סך 75 ש"ח עבור 10 גליונות, כולל משלוח

חתימה _____ תאריך _____

חברי המועצה הציבורית: אהרן הראל; איילה זקס, א.ב. יהושע; עוזי לוי; יהושע מאור; גד סומך; ישראל פולק; מיכאל פלדמן; נחום פסה; יעקב רכטר; ליאון רקנאטי.
יו"ר המועצה: משה פורת.

عنوان 77
مجلة أدبية شهرية

بحررها: يعقوب بصر
الحررة المساعدة: عابلا عيانت

مينة التحرير: شمعون بلاص، يوسف جوري
- سامون سويح، زينغا شمير، اعرون مارنيل

ITON 77
Literary Monthly

Editor: Jacob Besser
Assistant Editor: Amela Einat

Managing Editorial Board:
Shimon Ballas, Josef Gorni,
Aharon Harel, Sasson Somekh,
Ziva Shamir

בסיוע: משרד החינוך והתרבות. המועצה לתרבות ולאמנות הסתדרות העובדים הכללית, המרכז לתרבות ולחינוך

המערכת והמהלה: ת"ד 16452 ת"א, טל' 03-456671
המערכת אינה אחראית לתוכן המודעות
המערכת אינה עונה בכתב על פניות כותבים ואינה מחזירה כתבי יד אלא אם צורפה אליהם מעטפה מבוטלת.
הפונים למערכת מתבקשים לטלף אך ורק למס' 03-456671.
חומר יש לשלוח רק בדואר רגיל, כשהוא מודפס ברווח כפול על צד אחד של הנייר. פניות עם העורך רצוי לתאם מראש

סדר, צילום: דפוס מופת-רוזמרין בע"מ לחות: אורנוב
הדפסה וכריכה: חבי הכורכים

שנה י"ד גל' 129
חשון תשנ"א
אוקטובר 1990

ירחון לספרות ולתרבות

עורך: יעקב בסר

עוזרת עורך: עמלה עינת

מערכת: שמעון בלס, יוסף גורני, אהרן הראל, זיוה שמיר, ששון סומך.

מזכיר המערכת: מיכה בסר

ניקוד: שמואל רגולנט

הגהה: דפנה שוחט

מועצת מערכת: יצחק אורבך אורף, גילה בלס, יוסי הדר, אהרן וייזנברג, א.ב. יהושע, עוזר רבין, ש. גיורא שוחם, אנטון שמאס

המו"ל: אגודת סופרים ואמנים לקידום הספרות והתרבות בישראל - עמותה

לקרוע את מעגל הרצח

הנדיבות המאפיינת אנשים
 הכוטחים בצדקתם ולכן –
 כוטחים בכוחם.
 הרצח הנורא בירושלים –
 סימפטום למחלה איומה בה
 נגועים הפלסטינים, כפי שהטבח
 בערבים בירושלים, שקדם
 לרצח, הוא הסימפטום הנורא
 של המחלה בה נגועה החברה
 הישראלית שלנו.

אבל לנו, כאמור, הכוח להפסיק.
 לקרוע את המעגל. ולשם כך
 נחוץ לא מעט עוז לתבונה
 ותבונה לשלום. ■

ממולדת שראוי ורצוי לחיות בה.
 אנחנו מונעים מהם להגיע ולו-
 גם לשלב הראשון. ובשל-כך
 אנחנו מונעים מהם לצבור
 עוצמה הכרחית על-מנת להגיע
 ליכולת הידברות איתנו, ולפשרה
 – המצב ההכרחי ממנו ניתן
 לקטוע את מעגל המוות.

אנחנו היום חזקים. שעונים על
 מדינה. על געגוע למולדת. על
 עוצמה של שריון, אורירה וכוח
 ימי. (שלא לדבר על חומת הכסף
 האמריקאי).

ובכל-זאת אנו חסרים את

שקרוי "מולדת" בגבולות
 המדינה. הישגנו כדור זה, את
 אשר לא הושג משך אלפי שנים
 – כבדת אדמה שיש לה גבולות
 מוגנים, לעם היהודי המוכה
 והנדרף. חסרה לנו מולדת של
 ממש בתוך המדינה. מדינה
 ומולדת – לא אותו הדבר.
 במדינה חיים משום שחיים.

במולדת חיים משום שרוצים
 לחיות בה. ורק כך יש טעם
 לחיות במקום מסוים.

הפלסטינים עדיין רחוקים מכך.
 גם ממדינה כדי לחיות בה וגם

לשבור את מעגל האימה הזה.
 לקרוע את העיגול המכושף.
 לצאת מתוך אליפסת המוות.
 מישהו חייב להיות הראשון. הם
 לא יהיו הראשונים. הם, במצבם
 היום, לא יכולים, לא מסוגלים
 לכך.

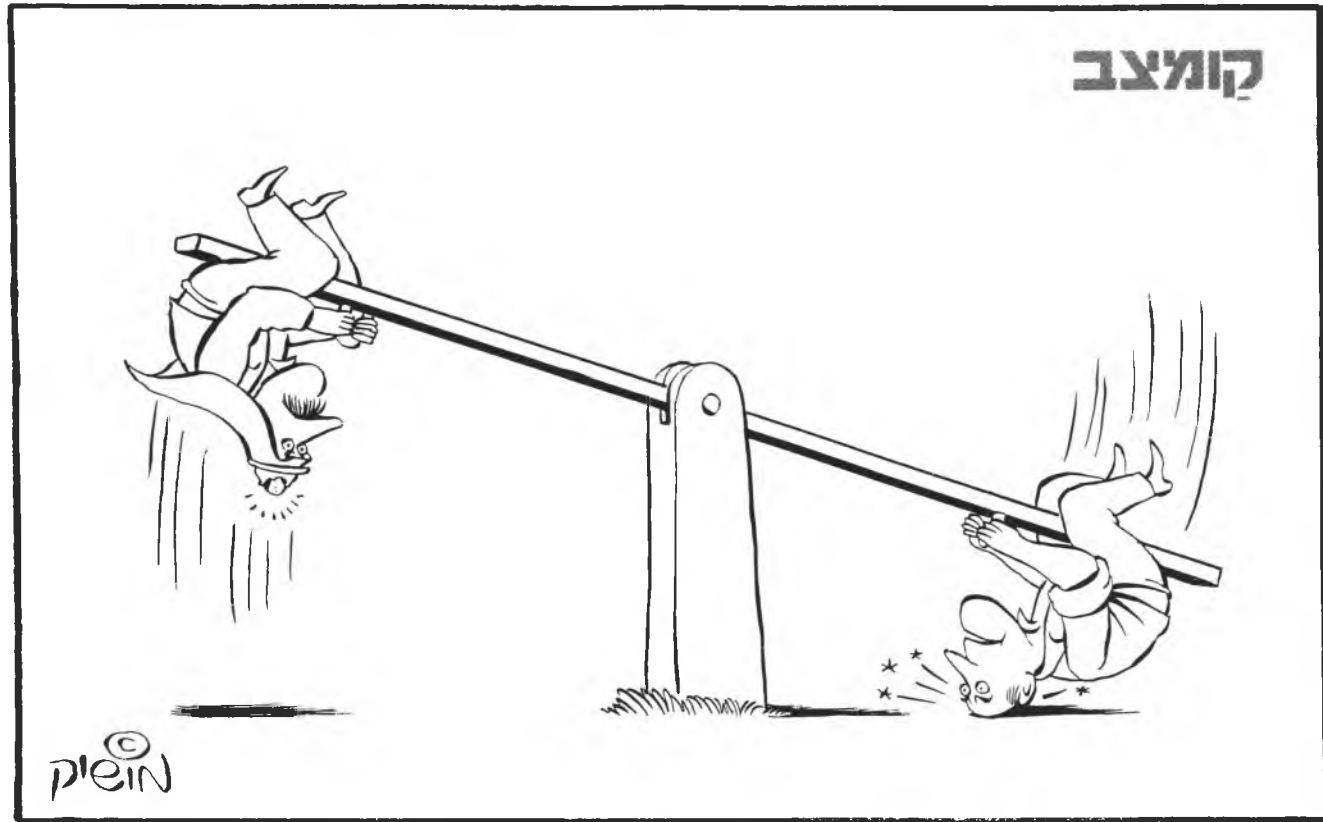
אנחנו – כן. אנחנו חזקים.
 שעונים על אמונה ודאית שיש
 לנו מדינה, כלומר – המכשיר
 האדמיניסטרטיבי המאפשר לנו
 לחיות בביטחון מתקבל על
 הדעת אף-על-פי-כן ולמרות
 הכל. ויש לנו סיכוי, אם נרצה,
 אולי לכשירווח, לטפח מה

עזר עזר

המלצות עתון 77

ס. יזהר: ששה סיפורי
 קיץ מצוירים בידי נעמי
 סמילנקי; זמורה/ביתן
 יוסף גורני: החיפוש
 אחר הזהות הלאומית;
 מקומה של מדינת
 ישראל במחשבה
 היהודית הציבורית
 בשנים 1945-1987;
 אופקים, עם עובר;
 צבי עצמון: מעורב
 ירושלמי ושירים אחרים.
 ספרית פועלים
 שמואל ורסס: מגמות
 וצורות בספרות
 ההשכלה; מאגנס.
 אילנה המרמן ורולי
 רוזן: משוררים לא
 יכתבו שירים; עם עובר
 הלל כרזל: דרכים
 כפרשנות החדשה;
 בר-אילן.
 אורי סבירסקי: חינוך
 בישראל – מחוז
 המסלולים הנפרדים;
 ברירות
 אברהרד יקל: היטלר,
 השקפת עולמו ותחומו
 בהסטוריה; תרגם: יצחק
 גונן; ספרית פועלים.
 מיכאל מאיר: צמיחת
 היהודי המודרני –
 זהות יהודית ותרכות
 אירופית בגרמניה 1749-
 1824; מאנגלית: דוד
 זינגר; כרמל.

קומצב

עדי צמח:

הגרוע שבכל המצבים האפשריים.

אנחנו מופיעים כנסוגים, והנסיגה מזמינה מרדף. מי שהופך את גבו
 ובורח, קורא ליריבו לרוץ אחריו, וזאת כמובן איננה דרך לנתק מגע.
 דווקא הפרינציפים ההומניים והצודקים של השמאל, גורמים לכך
 שמטרות השמאל הופכות לבלתי ברות השגה. מצד שני, כאשר הימין
 מספר לנו שצריך לנקוט באמצעים קיצוניים – בפיוצי בתיים,
 בהגליות, במעצרים נרחבים, בדיכוי ללא סנטימנטים, הוא מתכוון
 ופועל להמשך קיומו של הכיבוש ומביא בכך לכשלונם של אותם
 אמצעים עצמם בהם הוא מצדד, שכן אם אנחנו נשארים ככפר או
 ביישוב מגודר ומפוצץ, שנמצא תחת עוצר, אנחנו יוצרים חיכוך יותר
 עז ויותר נורא, המוליך להסלמה איומה עוד יותר.
 הדרך היחידה שיכולה לאפשר לנו תגובה הולמת ובלתי-מתפשרת על
 מעשי זוועה, הינה זו שלצידה יש נכונות להיפרדות מן האנשים
 שמכזעים מעשים אלה.
 אני חושב שדיאגנוזה, זאת הנוגעת בכישלון הטקטי של השמאל

אני כבר זמן רב אומר דברים שמרגיזים גם את יריבי כימין וגם את
 ידידי בשמאל. אני חושב שהטיפול בגילויי האינתיפאדה חייב להיות
 הרבה יותר נוקשה והרבה יותר קיצוני ממה שהוא, ועם-זאת צריך
 להיות ברור, שהמטרה שלקראתה אנו מתקדמים היא פְרְדה בין שני
 העמים, שכל אחד מהם יפנה למדינתו. אני חושב שבלי שני דברים
 אלה אי-אפשר יהיה להגיע לחיים נורמטיביים. ההתעקשות שלנו
 כשמאל על מגבלות ומעצורים במקום שבו מתבצעת פריעת חוק
 נרחבת מצד היישוב הערבי, מוליכה לכך שלא נוכל להתנתק,
 להשתחרר, לגמור את הפרשה העגומה הזאת בגט בין מדינת-ישראל
 והמדינה הפלסטינית. כיוון שברגע שאנחנו מפנים גב ובורחים,
 נכנעים תחת לחץ, תחת השתוללות קיצונית ללא תגובה חריפה,

תאובות

המלצות
עתון 77

אשר עידן: מהי אידיאולוגיה? דביר אהרן שי: ממלחמת האופיום עד יורשי מאו — סין בזירה הבינלאומית 1840-1990: זמורה ביתן דן אוריין: "הקמצן" בתיאטרון: הקיבוץ המאוחד רבקה קרן: טעם הדבש עם עובד עורך פלד: לחם וגעגועים אייל מגד: קרפה; זמורה ביתן א.ת.א. הופמן: סיפורי הופמן; מגרמנית: נילי מירסקי; ספרי סימן קריאה / הקיבוץ המאוחד נטליה גינצבורג: כל אתמולינו; מאיטלקית: ניצה בן-ארי; הספריה החדשה; הקיבוץ המאוחד / ספרי סימן קריאה יוחף רות: טאראבאס; מגרמנית: שלמה טנאי; זמורה ביתן יעקב שבתאי: המסע המופלא של הקרפד; צייר: דני קרוון; זמורה ביתן (לילדים) אנדה עמיר-פינקרפלד: יום הולדת לדב דובה; איור בפלסטילינה: רוני אורן; דביר (לילדים)

בני-אדם בשנות ה-60, והוא סיפר על אותה עיירה שבה חי. עיירה שכמו כל מקום באינדונזיה, בייאוזה ובסומטרה, ישבו בה הן מוסלמים אדוקים בדתם והן קומוניסטים. הם היו שכנים והיו קשורים אחד לשני בקשרי נישואין וידידות. ועם-זאת, לאחר תקופה ארוכה של מעשי פיגוע ותגמול, ושוב פיגוע ושוב תגמול, כשהיסודות השפויים והקוראים למתינות נעלמו לאט לאט, יום אחד — כך סיפר — אנשים שלא היו פאנאטים ולא קיצונים ולא אלימים, אנשים נחמדים, משפחות שהוא הכיר, אנשים סבירים לגמרי, קמו לקחו סכין, והלכו לשחוט את השכן ולשרוף את ביתו. וזה קרה בכל אינדונזיה.

לא היתה כאן — כך אמר — שום פוליטיקה גבוהה. לא של מנהיג המוסלמים ולא של המפלגה הקומוניסטית. שום הוראה מגבוה איננה יכולה להסביר את השחיתות שהיו בכל מקום, של שכונה נגד שכונה, בית נגד בית, משני הצדדים. אמהות לילדים, אבות שהלכו לשחוט את השכן כדי שהשכן לא ישחט אותם קודם. שום משטרה, כך טען גירץ, שום צבא, לא יכולים לשמור על אנשים שמסגרת החיים שלהם מתמוטטת בעקבות פרוכוקציות הולכות ונשנות.

זוהי חזות קשה מאד, אבל אני חושש שהשמאל שלנו איננו מבין מה פרוש הדבר לחיות במצב, שבו האזרח מרגיש שחיי מופקרים, והימין איננו מבין מה פרוש כפיית מדיניות על אנשים אחרים המכריחה אותם להשליך את חייהם מנגד במעשי טרוף.

אסא כשר:

הביטוי "מקום קדוש" שגוי ובזוי

1. ירושלים: לירידי, כשמדובר בירושלים, מדובר בכמה מקומות קדושים, כמה אתרים היסטוריים, כמה סימבולים היסטוריים ועוד ערמה גדולה של שכונות. הביטוי "מקום קדוש" הוא בעיני שגוי ובזוי, אבל זכותם של אנשים לעסוק בכל ליבם במה שבעיני זולתם הוא שגוי ובזוי, ולכן אני מכבד את עניינם של אנשים במה שנראה להם כ"מקומות קדושים" ואני מוכן אפילו להילחם על זכותם לעשות שימוש פולחני במקומות אלה, כל-עוד יש לכל זכויות שוות בתחום זה. היכולת של ישראל לקיים חופש פולחן מלא לכל הדתות לא קיימת, מפני שנציגי דתות שונות מציגים דרישות מנוגדות, שאי-אפשר למלא את כולן. היכולת של גופי השלטון הישראליים לקיים חלוקה הוגנת של אפשרויות הפולחן, נראית גדולה יותר מזו שהיתה לגופי השלטון הירדניים, אבל טבח הר הבית מציין את חולשת היכולת הזאת. אי-אפשר לסמוך עליהם. בעיית המקומות הקדושים טעונה פיתרון ראדיקלי, יצירתי והוגן, אבל אין עם מי לדבר, לא פה ולא שם.
2. אתרים היסטוריים: שום גל קירות לא יכול להחשב, אפילו יש בו עניין היסטורי מופלג, חשוב יותר מחיי אדם. העניין באתרים היסטוריים צריך לבוא על סיפוקו בדרכי שלום, תוך הבטחת הגישה אליהם ולא השלטון בהם.
3. סימבוליקה: העיסוק האובססיבי בירושלים, הוא בעיקרו עיסוק בסמלים ישנים. כשהיינו בגלות, ללא עצמאות פוליטית, סימלו הגעגועים לירושלים את הגעגועים הלאומיים לעצמאות פוליטית, או את הגעגועים הדתיים לזמנים עברו. היום, כאשר העצמאות הפוליטית בידינו, אבד הכלח על הגעגועים אליה, ומזמן אבד הכלח על הגעגועים הדתיים המדומים לימים עברו של בית-מקדש וקורבנות. צריך לחדול מלתת משקל למשקעים הסימבוליים הנוגעים לירושלים בעברנו ולהתחיל לפתור את בעיית ירושלים בעתידנו.
4. ערימת השכונות הירושלמיות, שהן כולן שכונות ככל השכונות שבכל המקומות, צריכה להתחלק בין שני הצדדים, כדי שכל צד יוכל "לעמוד ברשות עצמו במדינתו הריבונית", כמו שאומרת מגילת העצמאות לגבי "כל עם ועם". איפה יעבור הקו בין ערימה אחת לערימה השנייה, היא שאלה מעשית, שלא לי לענות עליה. אבל בוודאי שמחובתי לומר שאין לההרג עליה.

וככישלון האסטרטגי של הימין. האחד — באמצעים, והשני — במטרות. תקפה גם לגבי האירועים שיתרחשו מעבר לשעה הנוכחית. השמאל צריך להבין שגם אם מטרותנו תושג וגם אם תקום מדינה פלסטינית עצמאית, שראשיה, יהיו אשר יהיו, יחתמו על הסכמים עם מדינת ישראל; יקומו עשרות רבות של ארגונים שיהיו מצוידים בנשק שיועבר אליהם על-ידי גופים קיצוניים בעולם הערבי ושהיו מצוידים יפה בכסף שיממן את קנייתם של מכשירי חבלה מצד אחד ואת נאמנותם של בני-אדם מצד שני, על-מנת לזרוע הרג, פרוכוקציות וסכסוכים. ואם לא נהיה נכונים לנקוט באמצעים קיצוניים ובלתי-מתפשרים באותה שעה, הרי שעצם חולשתנו שלנו, תערער את הלגיטימיות של המנהיגות שתסכים לקיים אתנו איזה שהוא מודוס ויוונדי, ותעלה תחתיה מנהיגות קיצונית יותר, ותמיד תהיינה מנהיגויות קיצוניות יותר, שתשאף להשמידנו עד השרוש ובוודאי שלא להגיע לשום פשרה בשום תנאי.

לא ייתכן, לכן, שמצב של התפרעות המונים, זריקת אבנים, חסימת דרכים ורציחת בני-אדם, יהפוך למשהו שאנו עוברים עליו לסדר היום מתוך מנודר-ראש, כפי שנכתב באחד וצאתונים — "יש גם תאונות דרכים"; או מתוך גלגול עיניים צדקני למרום, ואמירה שאנו מבינים את תסכולו של עם שנמצא עשירים ושלוש שנים תחת כיבוש. אם נקבל מצב כזה ללא תגובה הולמת, לא תהיה לנו מנוחה — לא בבתינו ולא במקומות עבודתנו, ואנו נצטרך לברוח עד שנעלם מתחת לשמים.

מאידך-גיסא, תהיה זו טפשות וקוצר הבנה לחשוב שהיתרון היחסי והזמני שיש לנו עכשיו באמצעי דיכוי וכפייה, יכול להנציח מצב, שבו עם שלם נתון בתנאים של חרפה, דיכוי, ניצול ושליטת הזכות להגדרה עצמית. והמאורעות האחרונים ליד ביתי מדגימים יפה את הדיאגנוזה הכללית הזאת: בשכונה זאת, בקעה, שבו אני גר, ושבה גרו הורי לפני 70 שנה, עובר הכביש הנקרא "דרך חברון", שבה חולפת התחבורה הערבית — מצפון הגדה לדרומה ולהיפך — משכם ורמאללה לבית לחם וחברון — מכוניות פרטיות, אוטובוסים, משאיות. תנועה שמזרימה אלפים של ערבים לתוך השכונה. הם מסתובבים בה ללא מעצור. איש אינו מגביל את תנועתם. בשכונה גם בונים הרכה, כך שמאות ערבים מוצאים בה את פרנסתם, קונים כחניות המכולת שלה, מביאים את ילדיהם לגני המשחקים שלה, מטיילים בגנים שבה. לעומת-זאת, אם אני רוצה ללכת מזרחה כ-200 מ' מהשכונה, לאבד-טור למשל, אני מסתכן במוות. שום יהודי לא הולך לשם. אפילו כשהוא צריך לעבור שם במכוניתו, הוא מסתכן בנפשו. נוצר מצב משונה מאד — נוצר גבול, אבל הגבול הוא רק עבורי — עבור האזרח היהודי השואף לשלום, שאיננו מזוין ושאיננו רוצה לכפות את שלטונו על אנשים אחרים באמצעים אלימים. שרוצה להתקיים קיום אזרחי יחד אתם. עבור אנשים כאלה הגבול קיים. הגבול איננו קיים לשני סוגים אחרים של אנשים — לערבי שיכול לבוא לשכונתי בכל עת, להטיל עלי טרור, להבעיר מכוניות ולהפוך את חיי באזור היהודי לחיי פחד, והגבול אינו סגור בפני אותם אנשים שכן רוצים לכפות את שלטונם על הצד השני — אלה שעוברים לשם במכוניות צבא ומשטרה, אלה הנכנסים לאזור הערבי בצורה אלימה וכופים עליהם אותם רגשות שהערבים כופים עלינו — פחד, טרור, אימה.

המצב שנוצר כאן עכשיו הוא הגרוע שבכל המצבים האפשריים. שוחרי השלום משני הצדדים אינם יכולים לבוא במגע ומשא ביניהם, ואלה שיש להן חופש תנועה משתמשים בחופש זה להטלת אימה על אחרים. מצב זה הוא בלתי-אפשרי. הוא הרה-אסון. אני מאמין שברבות הזמן, אחרי שפצעי השנים יגלידו, נוכל שוב לקיים יחסים עם שכנינו הערבים, אבל זה יהיה אפשרי רק כששני התנאים האמורים יתגשמו: תנאי ראשון — ההפרדה הכרורה שתכיר בעצמאות של הערבים, שתקביל לזו שלנו. ותנאי שני — נכונות לתגובה קיצונית חסרת פשרות ובלתי סנטימנטלית לגבי כל פיגוע, כל טרור, כל הפרת סדר, כל פעולה שהופכת את החברה האזרחית לג'ונגל שרק האלימים והסדיסטים יכולים לשרוד בו.

בשנה שעברה ביקר באוניברסיטה העברית קליפורד גירץ — האנתרופולוג החשוב בעולם כיום — והוא סיפר על עיירה קטנה באינדונזיה, שבה חי כמה שנים ובה ערך את מחקריו. הוא היה במקום לפני השחיתות הגדולות שבהן נשחטו כערך שלושה מיליון

המל"ג

תאובות

אבישי מרגלית: הישירות של הסכין

מסתבר שדווקא הדברים שצריכים היו להפחיד — התארגנויות ממוסדות של תאים שמשתמשים בנשק — דווקא זה לא קורה. מה שקורה, אלה דקירות הסכין הספורדיות שמבהילות את הציבור באופן קשה. אולי בגלל הישירות של הסכין. כאן לא מדובר באירונים. לא בקרני-לייזר. כאן מדובר באופי סכסוך של תקופת האבן. משהו לגמרי אטוויסטי. מין דחף של נקמה אישית קמאית, שמצביע על חולשת עצבים. על עצבים מרוטים. וזה מצב מוזר, הרי הסכסוך ארוך, ובמצבים הרחבה יותר קשים שהיו לאורכו, שמר היישוב היהודי על גאוה מאופקת. אפשר, כמובן, לומר שפעם היה פה יישוב מאורגן, ואילו כעת מדובר במצבור מהגרים. אבל ירושלים לא היתה אף-פעם "מאורגנת" מבחינה זו. תמיד היה בה יישוב מעורבב, ובכל-זאת נהגו תושביה באיפוק ובגבורה. אני זוכר אותה מתמיד, עוד בתור ילד, כעיר גאה במצור. אף-פעם לא היתה בה אורית ליניץ. אף-פעם.

ככל מקרה היתה עמידה שקטה וקשוחה. כיום, האבסורד הוא שדווקא השמאל הפנים את העובדה שצ.ה.ל יכול להגן עלינו, ואילו הציבור הימני שממלל בלי הפסקה את גבורות צ.ה.ל, מרגיש מפוחד, חי בהרגשה שאין מי שיגן עליו, ומחפש איש חזק. זו כמובן אינה דרך לפיתרון. הדרך היחידה היא — הפרדת הכוחות. במקום זה משתררת מיד אורית ליניץ. מיד מסתערים אצלנו, ועל מי? — על אותם ערכים שבונים את השכונה.

אחת משתיים — או שנבנה אותה בכוחותינו וניתן להם מדינה משלהם, או שנבין שאין פתרון למצב העוינות. אבל אצלנו — רוצים גם שהערכים יבנו וגם שיהיו אובייקט מיידי לליניץ. ■

זאב שטרנהאל: אין להתחמק מפיתרון

איי-אפשר יהיה להתחמק מפיתרון בעיית ירושלים. הפיתרון של סיפור זה הוא אשליה. ירושלים היא עיר המחולקת בין שתי אוכלוסיות עוינות, וכל ניסיון לכפות את האיחוד על ערכים המסרבים לקבל אותו, יהפוך את העיר לשדה-קרב מתמיד.

עקרונית, אני חושב שלא ייגרע דבר מכבודה של ישראל, ולא תיפגענה מטרות הציונות, אם על המסגדים יתנוסס דגל ערבי ואם העיר המזרחית, הערבית, למעט, כמובן, הרובע היהודי, הר-ציון ואזור הכותל, יימסרו לניהול ערבי אוטונומי, וכבוא הזמן יהוו חלק מאותה ישות לאומית פלסטינית או מדינה פלסטינית, שכסופו של דבר תקום בגדה המערבית.

מי שחושב שאפשר לקיים בתקופה שלנו מצב קולוניאלי, מנסה לאנוס את המציאות או להתעלם ממנה. וזה, כידוע, סימן היכר מובהק לאיי-שפיות. ■

ספרי "עתון 77" — צ'ריקובר

"בעצם כלום לא קרה".

ספר פרוזה ראשון של

רחל גיל

פרוזה אינטימית, סוחפת באירועיה החושפניים.

לשון עשירה ומדוייקת.

ספר ביכורים מפתיע שעוד יחבר ב.

אם תעשה חשבון תגיע למסקנה שאתה זקוק לבנק יחודי

BANK

גוג וחוברת רעו יחד נבדוק האם הבנק שלך תואם עצמו לירושלמי כאיש עסקים? האם הוא ער לערכים המיוחדים שלך? האם הסניף בו שותף השוכן הוא מקום עסקי? האם אתה מופיע לך צוות מקצועי וידידותי? האם הסניף שלך רחב וקבל רחילות בחינם ונא האשראי, עמלת נעדי? האם עמדים לרשותך מאגרי מידע נרחבים והעדכונים והקשרים בינלאומיים לפיתוח עסקים? האם אתה יודע לסייע אישי, ומקבל מטרות הולמים באשראי ובאקטיוו? האם אתה נהנה מכל חידושי הטכנולוגיה כמו בנקים חולים בעולם, ואף מעבר לכך? בנק ברקליס דויסקונט חשבים שאתה רואי לכל אלה וליתר. בנק ברקליס דויסקונט מארח בנקאית בישראל זה יותר מ-50 שנה. בנק ברקליס דויסקונט הווי שילוב רב עוצמת של Barclays Bank הבריטי, המגדולים בעולם, ושל בנק דויסקונט, מגדולים בארץ. שילוב המבטיח יציבות ויחסים נקיים לצד המבטחת מקומית וחשבונית. בנק ברקליס דויסקונט נדול המפיק כדי לסיכוח אתה את חשבוניתך, אך יחד עם זאת, אינו נדול מבדי לטבעת מנכ' שדות נמש ויחס אישי. בנק ברקליס דויסקונט 70 טעינים וכי 100 אלף לקוחות מכל קשת המגורים, העוסקים והמקצועות בארץ. האם חשבת על האפשרות לשתמש בשרותיו של בנק עסקי לניהול עסקיך?

עשיתי חשבון ■ בנק ברקליס דויסקונט

אבנים

1. אני כותב אבנים ומגדף את עצמי פאלו היו לי בנים בין ילדי האבנים. אני כותב אבנים ונושף את ידי שקמה נגדי וירדה על ראשו של ילדי.

2. היורים המפכים חושבים משמה שהמנות חסר מגן. טעות בידם, טעות אימה.

המנות איננו אבן, איננו אדמה. מנת הוא פשוט מנת, שיש בו הרבה עצמה. בעקר לטוחים ארכים.

המפכים חושבים בטעות שהמנות יגרם לנו למות.

3. אם גבה פלפף לכבכם אז תירו בנו, אבל אל תראו אותנו חסרי מגן. האבן היא שתגן עלינו והמנות — נשקנו המאים.

4. ילדים מתים — שפתם יפה. שכלם טוב וזכרונם חכם ככה זה בכל העולם, גם פה וגם שם.

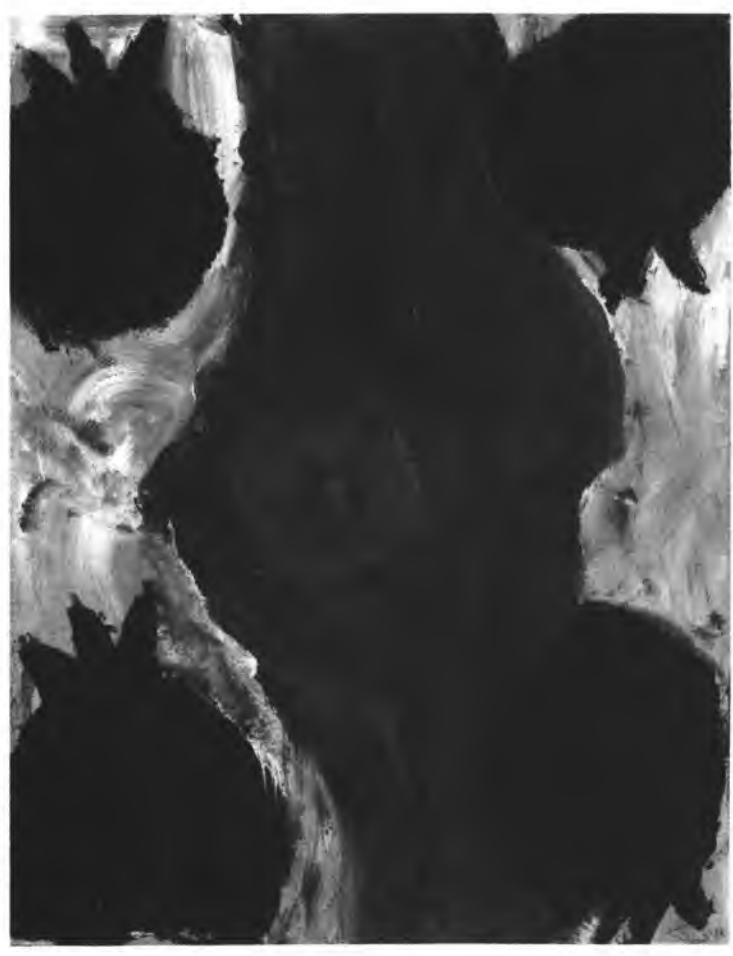
5. מי ששפתו רוכה מדבר לא יפה לרוכה קנה ולוע במקום לשון בפה

6. ילדים שמתו לא ימותו. לא ינצחום לעולם. אין בהם מורא, מנוחתם חסרת פשרה הם הנשק של עצמם.

7. עכשו נשאר בשקט, נושמים בשקט עד כמה שנתן. לא נשמיע מלה, לא נקרא בשמם, רק נקשיב בשקט עד כמה שנתן.

לא נראה דבר, דבר גם לא נשמע אפלו יעקרו את הדלת, אפלו יפרצו לבית — אנחנו נשאר בגן. שום דבר לא נשמע, אנחנו כבר כאן ישנים, בתנומה לא שקטה אבל עמקה, בתוך האדמה.

8. האבנים, כאן שקטות, ילדים ישנים שרואים בעין האבן גם בשנתם. בעין האבן הרואה, היקרה אין מה שנסתר ממנה כי הם ילדים שמתו ושראו בעין האבן הזאת את מותם.

צירי: מיכה בסר

ספר שיריו החדש של יעקב בסר — אגרופלב, עומד להופיע בימים אלה בהוצ' הקבוץ המאוחד, סדרת רתמוס. מחזור השירים המופיע כאן, איננו כלול בספר זה, ומהווה חלק מקובץ השירים הבא הנמצא בכתובים.

אשר שמואלי:

מזכיר מועצת פועלי נהריה וחבר הוועדה המרכזת של ההסתדרות.

כמי

שהחזיק

פטיש ביד

אשר שמואלי בן 35. נשוי. אב לשלושה. נולד בנהריה. גדל והתחנך בנהריה. בוגר ב"ס מקצועי. אחרי השחרור מהצבא עבד כפועל מקצועי במפעל ישאזבסט.

מאוחר יותר נבחר ליר"ר ועד העובדים של המפעל. לפני שלוש שנים נבחר למזכיר מועצת פועלי נהריה.

בבחירות האחרונות נבחר לחבר הוועדה המרכזת של ההסתדרות. בתור מזכיר מועצת הפועלים משתדל שמואלי, מתחילת עבודתו, לפעול לקראת עשייה ממשית בשטח. לדוגמה, פעל להקמתו של מועדון גימלאים מהגדולים בארץ; לבנייתה של ברכת שחייה לימודית של "הפועל" ולפתיחת היכל התרבות החדש והפעלתו למען העיר נהריה ואולי אף למען הגליל המערבי כולו.

באשר לעתיד הקרוב, התוכניות מתמקדות - למרות הבעיות הכלכליות הקשות - בעוד שני פרויקטים חשובים: הראשון - בית-אבות בשיתוף עם "משען". מוסד שאין דוגמתו, לפי שעה, בכל המרחב - מחיפה ועד גדול הלבנון. השני - מרכז בריאות ונופש בשיתוף עם ההתיישבות העובדת, שאתה נוצר בשנים האחרונות שיתוף פעולה מכוון ויעיל. מדובר, למשל, על מפעל המנויים המשותף בהיכל התרבות, או על החוג המשותף לדרמה, המונה 250 משתתפים. גם המפעלים האזוריים מתוכננים כעת בשיתוף ובתיאום עם ההתיישבות העובדת.

מהבחינה הכלכלית יותר, מתכנן שמואלי העמקת מעורבותה של מועצת-הפועלים בחיי הקהילה האזורית בכלל, ובשכונות - בפרט.

תחום חשוב במיוחד במעורבות זו, הוא תחום היעוץ המשפטי, אותו יש להגיש לעובדים ולוועדי העובדים דרך האיגוד המקצועי ובמסגרת מועצת-הפועלים. שכן קשה מאוד כיום לוועדי-העובדים להתמודד עם הנהלות המפעלים המשוּפעות במנגנונים ייעודיים מעולים.

סה"כ, נראה לי, שמצבו של האיגוד המקצועי בנהריה - טוב. ההוכחה המשמעותית ביותר למצב זה, היא שלאורך התקופה האחרונה, שבה נסגרו ברחבי הארץ 3,800 מפעלים, לא נסגר באזור שיפוטה של מועצת פועלי נהריה - מראש-הנקה בצפון ועד לקיבוץ לוחמי הגיטאות בדרום - אף לא מפעל תעשייתי אחד. תמונת-מצב זו יש לזקוף לזכותו של האיגוד המקצועי, כולל מזכירות מועצת-הפועלים.

באשר לחברות החדשה בוועדה המרכזת -

הנעתי למקום זה מתוך רצון לשנות, לעזור, לייצג את ההחלטות של ועידת ההסתדרות ה-16 בראשותו של ישראל קיסר, אשר יצא בסיסמה הנכונה של "מהלך חדש בהסתדרות".

אלא שלישים מהלך זה - לא קל.

לא קל לשנות ממסד מקובע בדרכיו.

יש להילחם מלחמות לא פשוטות כדי לגרום לשינוי כזה.

בין התחומים הנראים לי ראשונים לטיפול כלול נושא הבנייה. אני לא מוכן להשלים, לדוגמה, עם עובדת חסרונם של בתי-אבות של "משען" בצפון הארץ. אנחנו חברים שווי-זכויות בהסתדרות, ולא בבחינת אוכלוסייה סוג ג' או ד'. לכן יש להעניק לנו אוטונומיה בכל שטחי השרות והעזרה שמעניקה ההסתדרות.

לא ייתכן, למשל, שמחוז הכולל 250,000 משלמי מס חבר, יזדקק ל"אבא גדול" בחיפה כאחראי על עליו.

5,000 איש עזבו לאחרונה את ההסתדרות בגליל המערבי. קרוב לוודאי שהם עשו זאת בגלל רמת שרות בלתי מספקת הנובעת מהעובדה שאין למחוז הנהלה נפרדת.

על-מנת להמחיש מצב זה, ראוי לספר את "סיפור" ה-C.T. במשך תקופה ארוכה לא היה בנהריה מכשיר של C.T. לכן לא היתה ברירה לחולים שזקקו לו, אלא לנסוע לצורך צילום לעפולה או לחיפה.

לפני כמה חודשים הוכנס מכשיר C.T. לביה"ח בנהריה, וכעת, כל מי שזקק לו מכל חברי קופות-החולים האחרות, יכול להנות משרותיו, חוץ מחברי קופ"ח של ההסתדרות.

למה?

לא מובן.

נושא נוסף שעל שינויו יש להיאבק, הוא נושא המשכנתאות לזוגות צעירים. לא ייתכן שהריבית למשכנתאות תהיה גדולה פי כמה וכמה מהריבית הנהוגה במשק, מתוספת היוקר. מהכל.

תהליך היציאה לאוהלים, לא היה מקרי. לא צמח מהאוויר. הוא נוצר לאט לאט ורק הגיע להתפרצות לאחרונה. יש לפתור בעיה זו, למרות המצב הכלכלי הקשה במשק, למרות משימת קליטת העלייה, למרות האבטלה, שמי שצריך היה להיערך לקראתה בזמן, לא עשה דבר כדי למנעה.

נושא רחב יותר בו עומדת ההסתדרות יחידה בארץ, הוא נושא התוכנית הכלכלית החדשה.

לולא ההסתדרות והמזכ"ל העומד בראשה, היתה תוכנית כלכלית זו עוברת כבר לשלב ביצוע, ופוגעת, כמובן, בצורה קשה בשכבות הציבור החלשות. שכן איש משרי הממשלה לא יצא נגדה. גם אלה שבאו מעיירות פיתוח ואמורים היו להבין את תושביהן, כמו קצב, דוד לוי ועוד.

ברור שאם המר"מ לא ייגמר בצורה חיובית - גם בעניין התוכנית הכלכלית וגם בנושא הסכמי השכר, נמשיך להיאבק, כפי שאמר הברפלד - "ביס, באוויר וביבשה". בנושאים אלה אין אפשרות ללכת לקראת פשרות.

לסיכום - כפועל לשעבר, כמי שעבד במשמרות צהרים ולילה במשך 13 שנים, כמי שהחזיק פטיש ביד - ברור לי שלא ההסתדרות היה מצבם של העובד ושל האיגוד המקצועי בלתי-נסבל, בתחום הבריאות, ההגנה על הזכויות וכל הקשור בכך.

ההסתדרות היא העובד ומשפחתו.

ההסתדרות היא ההגנה היחידה עבור העובד החבר בה.

הסתדרות חזקה ומתחדשת, היא התקווה העתידית של כולנו.

עליכן היא חייבת להמשיך ולהתקיים.

חולי ההסתדרות הכללית, משלומי, כרמיאל, קרית-שמונה, מעלות, ממשיכים, עכ"פ, לנסוע לחיפה.

החלטתי להצטרף לחולה, כדי לראות פעם מה פרוש צילום C.T. לחבר ההסתדרות בנהריה.

והדברים שאירעו - כך אירעו:

החולה קיבלה תור למכון "מור" בחיפה ל-1.00 בלילה. ברור שאין תחבורה ציבורית בשעה כזאת. לקחתי אותה ברכבי. התייצבנו במקום כרבע שעה לפני הזמן הנקוב. חיכינו. איש לא ידע שם כמובן שאני מזכ"ל מועצת פועלים או חבר הוועדה המרכזת. ב-1.30 שאלתי אם אפשר לצאת לשתות כוס קפה בינתיים, שכן התור נראה עוד ארוך. ענו לי שלא כדאי, שיכולים לקרוא לחולה בכל רגע. שאלתי אם אפשר לברר עם הטכנאי מתי יגיע תורה. ענו שלא ניתן להפריע לו.

ב-2.00 שאלה החולה, שסבלה מכאבים קשים, אם אפשר שתשב על אחת משתי המיטות שהיו שם. ענו שלא כדאי משום שהן לא נקיות. כשלא יכלה יותר לשאת את כאביה, ערכה לעצמה מיטה מארבעה כסאות מצורפים.

ב-2.30 הכניסו אותה לצילום. ב-3.15, כשהסתיים הכל, ביקשנו את התוצאות. אמרו לנו שבשעה כזאת אין רופא שיכול לפענח את הצילום. כלומר - צריך לחזור שוב - מנהריה לחיפה - למחרת בבוקר.

הגענו הביתה, לנהריה, ב-4.30 לפנות בוקר לערך.

כלומר, כדי לעמוד בהרפתקה מסוג זה, חייב החולה להיות בעל רכב או בעל ממון (למונית מיוחדת). הוא זקוק למלווה, ואם מדובר בבן-זוג במשפחה בעלת ילדים, יש צורך גם בשמרטף ללילה. כל זה כאשר ישנו מכשיר C.T. בבית-החולים בנהריה.

כתבתי על כך מכתב חריף לידידי, מזכ"ל קופ"ח. אני חושב שמצב זה חייב להשתנות במהירות, משום שבגלל מחדלים כאלה, עלולה ההסתדרות לההרס.

אוקטביו פאס — נובל 90

פנימה

מחשבות בהתגוששות
זוממות לשובר את מצחי

בנתיבי צפריים
צועדת הכתיבה

היד חושבת בקול רם
מלה קוראת לרעותה

בדף בו כותב אני

הולכות ושבות הנפשות שמולי

הצב השלחן הספר
מקפלים הכנפים — לנוח

בכר הדליקו את הנורות
השעה נפתחה ונסגרה כמטה

בגרפיים אדמים ובפרצוף חור
נכנסים את זהלילה

הקריאה

דומם

לא בענף

באור

לא באור

ברגע הקט

יונק הדבש

עם שחר

ידיים קרות וריזות

מורידות אחת אחת

את תחבושות הצל

אני פוקח עיניים

עודני

חי

בלבו

של פצע שעודו טרי

עם

האבנים הזן זמן

הרוח

מאות בשנים של רוח

העצים הם זמן

האנשים — אבן

הרוח

מתקפלת בתוף עצמה ומתחפרת

בתוף יום של אבן

אין מים אף זוהרות העיניים

מעבר

יותר מאויר

יותר ממים

יותר משפתים

קלילה קלילה

גורף הוא עקבותיו של גורף

באוקסמאל

צהרים

האור לא ממזמז

הזמן מתרוקן מדקותיו,

צפור נעצרה באויר.

שמש מלאה

השעה הזו — שקופה:

אנו תוהים — האם הציפור היא סמויה,

צבע הזמר שלה.

מסכת טלאלוק חרוטה

בקורץ שקוף

מים מאבנים

טלאלוק הזמן ישן, בפנים,

וחולם לו סופות.

ודאות

אם ממשי האור הלכן

שבנונה הזאת, ממשית

היד הכותבת, האם ממשיות הן

העיניים המביטות בכתוב?

ממלה אחת למשנה

את שאני אומר נעלם.

יודע אני שאני חי

בין שני סוגרים.

תמימות דעים

לקרלוס פואנסט

למעלה המים

למטה היער

הרוח בדרכים

שלות הבאר

שחור הוא הדלי המים איתנים

המים יורדים אל האילנות

השמים עולים אל השפתים

המשכות (מתוך: סלמנדרה) *

"רעם ורוח: המשכות"
איי צינג

I

שחור רקיע

ארץ צהבה

השכוי משפע את הלילה

המים מקיצים ושואלים מה השעה

הרוח מקיץ ושואל עליך

עובר לו סוס לבן

II

היער בערש עליו

את נמה בערש הגשם שלך

את שרה בערש הרוח שלך

את נושקת בערש גצים שלך

III

ריח להט רב

גוף מרבה ידיים

על גבעול בלתי נראה

לבנות אחת ויחידה

IV

דברי שמעי עני לי

מה שפסח הרעם מבין היער

V

אני נכנס דרך עיניך

את יוצאת דרך פי

את נמה בדמי

אני מקיץ במצחך

VI

אדבר אתך לשון אבן

(את עונה בהברה ירקה)

אדבר אתך לשון שלג

(את עונה במניפת דבורים)

אדבר אתך לשון מים

(את עונה בסירת רעמים)

אדבר אתך לשון דם

(את עונה כמגדל צפריים)

אוקטביו פאס

פרס נובל לאוקטביו פאס, גדול המשוררים החיים של אמריקה הלטינית והיום, אנתרופולוג, פילוסוף, דיפלומט, מרצה מעולה וסופר "מעריב".

יצירתו היא פועל יוצא של סינתזה מדויקת בין תרבויות שונות ואף

רחוקות, שמצאו בפאס את הממוזג המעמיק והנכון.

השפעת התרבות הספרדית (קוורו, גונגורה, משורי

העשור השלישי בחצי האי האיברי) מחד, ונוכחות התרבויות התרוס-

קונומבניות מאידך. השפעת השירה האמריקנית (ט.ס. אליוט בין היתר)

ובעיקר, הסוראליזם הצרפתי (אנדרה ברטון,

פול אלוארד), וספיגת אלמנטים שבתרבויות

המזרח (הודו, יפן). מרכיבים אלה משמשים

חומרי-יסוד לקול מקורי, שידע להשתחרר מכבלי

המסגרות החתומות כדי לפלס לו דרך משלו אל

הבעיות הקיומיות של האדם במידו הכפול,

כיחיד וכיצור ההיסטוריה הכלל אנושית (מצוקת

הארעיות, נגודי הנפש, הטבע כידיד וכאוייב,

הקשיים שבקומוניקציה, בדידות וסולידיות, ניכור

האדם המודרני וכו'). תוך כדי יצירת תבנית לשונית

מיוחדת במינה, בה קריעת המבנה הקונוונציונלי

מאפשרת לנו להגיע לפינות הסמויות ביותר שבחיפוש

האדם. בין ספריו העיקריים: "חית

בר", "שרש האדם", "תחת צלך הבהיר", "בין האבן

לבין הפרח", "על שפת העולם", "הקשת והנבל",

"אבן השמש", העונה האלימה", "סלמנדרה",

"רוח שלמה", "מורד מורח" ועוד.

* מתוך אנתולוגיה של שירת אמריקה הלטינית, שתראה אור בהוצאת עם עובד

מספרדית: טל ניצן-קין

מספרדית: עודד סברדלק

צ'כוב מן
הפרובינציה

דבר על צ'כוב קשה. אולי קשה יותר מאשר על כל סופר אחר. הוא נזהר כל-כך בשימוש במלים. שוא כל מלה מיותרת, וכאשר מדברים או כותבים עליו יש הרגשה של אי-נוחות: אי-אפשר למעט במלים, וכשמרבים במלים נראות רבות כמיותרות... ועוד: צ'כוב מתחמק מכל ההגדרות הספרותיות (לאה גולדברג, הספרות הרוסית במאה ה-19, עמ' 203). לאה גולדברג נזקקה לשלושה עמודים, כדי להסביר מדוע קשה לכתוב על צ'כוב, ורק ארי-כן הציעה זווית ראייה מעניינת כשלעצמה, שהלמה את תחומי ההתעניינות שלה: אפיוני הז'אנר – הסיפור הקצר והנובלה ויצירת צ'כוב כחלק מן המכלול של הסיפורת הרוסית – שני היבטים לגיטימיים ומרתקים, בעיקר לחוקר.

נילי מירסקי ויתרה מראש על הכללות מקיפות ב"אחרית דבר" שצרפה ל"סיפורים מן הפרובינציה" – פרק קצר ומעולה שבו היא מנסה לסלק קלישאות אחדות, הרווחות עדיין באינטרפרטציה של סיפורי צ'כוב, ומציעה בחינה אחרת שלהם, העשויה לסייע בידי הקורא לזהות אפיונים אחדים של סיפורי הקובץ, שהחשוב שבהם הוא הצגת כתיבתם כאימפרסיוניסטית.

קריאה בביקורת צ'כוב מחזקת את התחושה שכל ניסיון להתייחס כראוי אל סיפורי צ'כוב מחייב יריעה רחבה וכושר ניסוח מעולה, וגם אז ספק אם לא יתקיימו בכותב דבריה של ל. גולדברג. לא נותר לנו, אפוא, לנסות ולבחון רק היבט אחד רלוואנטי לקורא: כיצד נשתמרה אקטואליותם של סיפורי צ'כוב 90 ו-100 שנה לאחר כתיבתם, למרות שעלילותיהם מתרחשות בסביבה רחוקה וזרה, ואף גיבוריהם אינם מעוררים אסוציאציות של דמויות הפועלות בסביבתו של האדם בן זמננו (מובן שהקורא הבקיא בספרות הרוסית של המאה ה-19 עשוי למצוא אצל אחדים מהם דמיון מסויים לגיבוריהם של גונצ'ארוב וגוגול, ובדיבוריהם – התייחסות להשקפות טולסטוי, ובמקרה אחד גם ל"החטא ועונשו").

בקובץ סיפורים זה ניכר לעיתים יותר מאשר בסיפורים אחרים, שצ'כוב נזקק בצמצום לתאורי

סביבת ההתרחשות, לאפיונים חיצוניים של הגיבורים ולמידע על עיסוקיהם ועל קשריהם המשפחתיים, כלומר, לראליה שבה מתרחשות העלילות, ואלה משמשים רק כדי לאפשר את העיקר – הרגשת תמורות פנימיות – לרוב סמויות, אשר חלות אצל הגיבורים בנקודה מסוימת של קורותיהם. בסיפורים שנבחרו לקובץ זה מוצגים פנים שונות של משבר הזהות העצמית. אין זה רק משברם של הגיבורים המודעים לעצמם, ומגלים שטיפחו ציפיות מעבר לגבולות יכולתם, או כאלו שאינן הולמות את סביבתם. זה הוא גם משברה של בת העניים שנכפו עליה נישואים עם לא יוצלח בן עשירים, אשר מגנה על עצמה על-ידי הימצאות בשולי המשפחה עד שהיא "מעזה" לעשות את אשר נשים אחרות במשפחה לא יכלו – היא מביאה ילד לעולם, נענשת בדרך האכזרית ביותר (רצח בנה) ושבה למקומה "בבקעה", וזה הוא גם משברו של המאמין התמים החושף את האבסורד שבדקדוק על שמירת כל פרט מפרטי הריטואל הרתי דקדקנות המחייבת את הנאחז בה להיבדל מן הכלל, רק שהמאמין אינו מבין שלא האמונה היא המנחה את המדקדקים בקלה כבחמורה אלא היהירות, וכשמברר לו מחירה של חשיפת האמת, הוא מגלה שלא די לסביבתו שנהגה על-פי דרכו, נוכחותו מסכנת אותה, והוא מסולק מהעולם ("רצח").

הפיכחון, העמידה מול פני האמת במערומיה והמחיר הכבד שמשלמים המתמכרים לאשליה העצמית או נותנים אמון באשליה המטופחות על-ידי זולתם – משותפים לכל גיבורי הסיפורים, מהמשרתת שתינוקה נרצח עד ההגמון המפוכח היודע שרק סמלי תארו מקנים לו את ההוקרה והחיבה המדומה ולא אישיותו האובדת בתוך מדיו, אך רק ברגעי מחלתו הוא חש בכך בחריפות ("ההגמון") שותפים למשבר זה צעירים המאמינים כי ניתן להגשים רעיונות חדשים וצודקים כחברה שדפוסי נוקשים, ואשר חרדה מפני כל גילוי עצמאי של תמורה או חידוש, וגם צעירות תמימות הנאחזות ברעיונות ובאמירות אופנתיים, מתמלכות באשליה של עצמן ומושלכות אל שולי החברה ("חיי"). בכל המקרים אין גודל הצער, הסבל והאומללות עומדים כפרופורציה עם השמחה והאושר המלווים את פרקי הזמן הקצרים של האשליה. אף-אחד מן הגיבורים של צ'כוב אינו חש שאותם ימים תמימים של אשליה, אכן היו ימים יפים של טוהר.

בסיפורים השונים חושף צ'כוב את הבערות הנוראה של האיכרים ואת התכונות הקמאיות הנחשפות מבעד למחלצותיהם ולגיבוניהם השואלים מן האצולה של אלה מהם שהתעשרו, הוא מתאר בחריפות את הקטנוניות והמוגבלות של נושאי

ההתרחשויות והתגובות, על-ידי ברירת המעמדים שיעמדו בקדמת ההתרחשויות ועל-ידי חשיפתם המלאה ההולמת את דרך התכונות של הקורא הבוגר והמפוכח. דרך הצגה זו לא רק שאינה מפחיתה מעצמת האכזריות, הצער והכאב שבנפילה, אלא מדגישה אותם. שלא כקאמי – מחצית המאה אחריו, אין צ'כוב מבודד את מקריהם של גיבוריו מן ההקשר החברתי-התרבותי. להפך. דווקא בהקשר החברתי-תרבותי המסויים של חברה במערב, שלא עיברה את משמעות המודרניזציה, הסכנה של אשליה, ציפיות שוא ושל האחוזת באוטופיות גדולה מאשר בתברה יציבה ומפוכחת. לנו החיים בדור ראשון לפיכחון, המשלם את המחיר הכבד של האשליה ששגו בהן דורות של הוריו וסביו שרבים מהם צמחו באותה פרובינציה של צ'כוב, הבנת גיבוריו מסייעת להבנת עצמנו.

כדי שישמרו אקטואליותה וחיוניותה של סיפורת שנכתבה לפני מאה שנים, לא די, כמובן, בראייה חדה וחושפנית של תהליכים חברתיים ותרבותיים אוניברסליים. גם לא די באבחנה הפסיכולוגית, שבדיעבד ניתן להגדירה כאנטי-פרוידיאנית, המצביעה על מקורות האנרגיה של האדם הנקלע להתמודדות עם כוחות חזקים של אינטרסים אנוכיים המחזקים על-ידי הרגלים מושרשים ודפוסי מסורת העגונים בתרבות של דורות, ועל גבולות יכולתו להתמודד, ובעיקר – על הגורמים למשבר, שמשמעו אליבא דצ'כוב – כניעה והשלמה המבטלות את ייחודיותו של הפרט או את אבדנו על כל אלה נוסף העיקרי – אמנות הסיפור הנפלאה של צ'כוב, כושר ההתבוננות הדק בתהליכים סמויים, ההפרדה הדקה בין עיקר דבר לטפל וההתעלמות המפליאה את החוקר מרפואי הכתיבה של בני דורו, ומהאידאות שהשליטו בה רכי-האמנים של המאה ה-19. ■

התפקידים בעירות ושל העשירים החדשים, שלא הפסנתר או החוג לתאטרון, ואפילו לא האמירות הנארודניקיות נוסח טולסטוי, הוא כביכול, אינן מחפות עליהם; הוא גם מציג במערומיה את האינטלגנציה החדשה שאימצה באורח חיצוני קטעי רעיונות חדשים שלידתם במערב בלי שהפנימה אותם. למרות-זאת, אין צ'כוב רואה את עצמו כמבקר חברתי, הוא אינו מציג קונספציה כוללת חילופית למושאי הביקורת שלו החשיפה של העמדת הפנים, השקר או הריקות של עמדות ושל גינוני התנהגות באה בכל סיפור רק בהקשר עם גורלם של גיבוריו. במרכזם של הסיפורים עומד גורלו של הפרט, שהוא לעיתים קרובות הנסיבות. בשום מקרה אין ביקורתו של צ'כוב נושאת אופי של הטפה. הצגתם האירונית ולעיתים הגרוטסקית של מעשי הגיבורים ושל המצבים שנקלעו אליהם היא שחושפת את ביקורתו. רק במקרים ישיירים בפי הגיבורים ("חיי"), שניכר בהם שמחבר שותף להם כבואו לאבחן מצב.

"הסיפורים מן הפרובינציה" מתמקדים בתכנית החוזרת בוואריאציות מגוונות של אשליה פיכחון-נפילה. התרחשותם בסביבה שמסכותיה אינן מתוחכמות ושתפאורתה אינה עשירה מסייעת לקורא להתמקד בעיקר בדרך התכונות של המחבר בגלגולי קורותיהם של גיבוריו. נושא האשליה וההתפכחות מעסיקים מאד את החברה בת זמננו שבה האידיאולוגיות קרסו. דרך התכונות של צ'כוב, נטולת העמדה, כביכול, שאין בה הצבעה על אשמים, ואף לא גילוי של רגשות כלפי הקרובות, אלא הכאה של עובדות בסדר מסויים, שהעומות בין מה שקרה לפני הנפילה ואחריה מודגש על-ידי אסקלציה של ההתרחשויות והתגובות, על-ידי אסקלציה של

הקורא משתאה ומנוכר

תי נובלות בספרה של דורית אבוש. שתיהן מסופרות בגוף ראשון. בשתייהן אין אנו יודעים את שמה של הדמות המספרת. בנובלה הראשונה 'בית רעים' לוקה מייקל — פסיקאי מחונן בן ארבעים ושלוש — כסנידרום קורסאקוב. בשל שתייה מופרות איבד זיכרונו אחת-עשרה משנותיו. מאז היותו בן שלושים ושתיים, לא נוספה בזיכרונו אף לא יממה אחת. יום יום הוא מקיץ אל התהום הזו הנפצרת בין ההווה לבין עברו, והזמן חולף על פניו מבלי שיטיביע בתודעתו ולו סימן קל שבקלים. הפסיכולוגית המטפלת בו (הדמות המספרת) מתאהבת בו. כדי שתוכל להיקלט בזיכרונו הפגוע — ולא יהיה עליה לבנות את דמותה מחדש בכל פגישה ופגישה — ממירה הגיבורה את זהותה כזו של אחות אהובתה המתה. בנקוף הימים כשהאבתה אינה שוכנת, היא מחליטה לאסוף אליה את היצור המוגבל האינפנטילי והתלוי, להוציאו מ"בית רעים" בו הוא חוסה, לחיות עמו בתל-אביב, ערש ילדותו, אולי שם תיכרא להם איוו ראשית חדשה.

מבין שורות הנובלה עולה קולה של כותבת אינטליגנטית, מודעת לעצמה, בעלת חוש מיוחד לעלילה סיפורית ולאבחנות פסיכולוגיות מדויקות. אלא שבכל אלה אין די כדי להעמיד יצירה מהימנה, שלמקרא שורותיה נוכל להרגיש איוו התפעמות, איוו אמפטיה, נוכל להבין את מעשי הגיבורים ואולי גם לחמול עליהם. הסיטואציה הסיפורית מעמידה כמה מצבים אנושיים יוצאי דופן. ואולם, הקורא אינו מצליח לחבור אל הגיבורה, לפסוח עמה על שתי הסעיפים, לבחור, או שמה להסתייג מן הבחירה שלה. להתלבט בבעיות של זהות — זו המקוטעת של מייקל, וזו המשוכפלת שלה, וכמוה לנסות לפתור את בעיית אי-התאמתם של צירי הזמן השונים על-ידי מעבר מציר זמן אחד למשנהו. זולת סקרנות שכלתנית ומנוכרת, כמו למקרא שורותיו של דו"ח פסיכולוגי, אין הקורא מרגיש דבר.

גם התיווך המלולי אינו מסייע ליצירת אמפטיה. אמנם המספרת משתמשת בלשון אופיינית לבעלי מקצועה, ושורת בדבריה מונחים כמו: 'להתקשר באמצעות דיאלוג', 'התנסות מועשרת', 'קבוצת הגיל', 'ומודעות מאוחרת'. ואולם, כשבן אדם נתקף בתשוקה או באובססיה לשלוט בחיי מושא אהבתו, אין הוא תוחם את תחושותיו כמנוחים מקצועיים.

כל זמן קריאת הנובלה, תרתי אחרי אותה אובססיה היכולה להצמיד אישה, בנכונות ללא פשרות, לקראת חיים משותפים עם איש שזכרונו אבד, ושכל שותפות עמו כרוכה בקריאת תיגר אינסופית על נוחות מינימלית, על הסביבה ועל כל מה ש'נכון' ומקובל לעשות. ועם כל זאת, מפעם לפעם נבקעים סדקים ב'מהימנותה וביכולתה המקצועית' של המספרת, ואז מציצה אלינו לרגע הגיבורה — אנושית, נוגעת ללב וכאובה. אחת הדוגמאות היא משל העורב. כדי להעסיק את מייקל כפעילות המצריכה ריכוז, הוא מתבקש להקשיב למשל העורב, למצוא את מוסר ההשכל ולשוב ולחזור עליו אחרי פסקי זמן קצרים. (עמ' 47) העורב שמע כי ליונים מזון בשפע, צבע את גופו בלבן ומיהר אל השובך שלהם. היונים, שסברו לתומן כי הוא אחד משלהן, הזמינוהו פנימה. לרגע שכח את תרמיתו וקרקר כעורב. היונים גרשוהו ואילו בני משפחתו, העורבים, סרבו לקבלו בחזרה. תחילה מצליח מייקל לדייק ולהסיק מסקנות הגיוניות. ואולם, בפעמים הבאות חלות דפורמאציות בסיפור ובמסקנותיו. בפעם האחרונה בה הוא שב וחזר על המשל, לא נמצאת עוד כסביבה אף ציפור אחת שניתן להחליף אתה מלה או שתיים. גם לא בת זוג. אין כל מטרה לחייו. מתחשק לו למות. אז סוטה המספרת מהרגלי הדיווח הענייני שלה, וממענת את דבריה אל האובה, ולרגע נדמה שהיא אוחזת בו ומנערת אותו וחוסר-אונים גדול עולה מכל תנועה ותנועה שלה. כיוון שמשל מיועד בדרך כלל להשיג מטרה מוסרית שמחוץ לסיפור עצמו — בעולם המציאות, ועולמו של מייקל אינו עולם של מציאות, הוא מסיק לקחים מסויימים שיש להם השלכות על עולמו. למעשה באותה דפורמאציה שחלה במשל ובלקחיו, מקופל כל הסיפור בזעיר אנפין.

גם עניינה של הנובלה השנייה 'הפיתום' היא הזהות החצוייה. מורה להתעמלות (הקול המספר) נשוי ואב לשתי בנות מתאהב כאחד מתלמידיו. בהיותו נער, נאהב גם הוא על-ידי איש מבוגר ממנו. הסופרת קושרת את מושא אהבתו העכשווית ואת אהובו המבוגר מן הילדות בקשר סמוי העתיד להתבהר רק כסופה של הנובלה.

קולו השני של המספר (או שמה מחציתה השנייה של זהותו) באים לידי ביטוי באמצעות היותו פיתום — איש היודע להוציא קולות מבטנו ולשוחח (למראית עין) עם כובה. גם הנובלה השנייה פותחת כל מיני פתחים לעיסוק בשאלות של זהות, בתפיסת האדם את עצמו ובמעשה הבחירה. גם כאן דורית אבוש היא זו שמעוררת את סקרנותנו ואילו גיבוריה משאירים אותנו אדישים החדש.

מעט ומנוכרים. בשתי הנובלות כהרה אבוש להאיר כל מיני זוויות, או שמה להתלבט בבעיות של זהות ושל זמן באמצעות תופעות, שאמנם יש להן איוו אחיזה במציאות אך שתייהן אינן נפוצות כל-כך. כמו לנוכח ניסוי מדעי, עומד הקורא משתאה מעט ומנוכר, ורק דמותו של המדען הזה, שהגה את הניסוי וטרח עליו, מעוררת את סקרנותו וגם את ציפיותו למעשה המרכבה החדש.

מרגלית בר לב

ירוק ב'ז' חום מרושת

המַחְרָשָׁה תְּמִיד נִצְמַד לְאֲדָמָה
מוֹתִיר רְשִׁימוֹ בְּעֶפְרַיִם
חוֹרֵשׁ תְּלָמִים לְסוּדוֹת בְּרִיאָה
זָרִים.

מְפָרֵחַ (הַשָּׁנִים), הַשָּׂדֶה רַחֵב יָדַיִם. עֲצֵי בְרוֹשִׁים, בְּצֵלִית
הַגּוֹף,

רוֹשְׁמִים הַרְגָּשָׁה שֶׁל מִסְגֵּרַת כְּמוֹ בְּבֵית-קְבָרוֹת.

שָׁמַיִם מְעַל, אֵיךְ-עַב, חוֹפִים בְּהִבְטָחָה קְפוּאָה. לֹא

נִשְׁמָעַת צְרִיחַת הַסְּלִיחָה הַמְּסַתְּלֶלֶת בִּיסוּדוֹת מִתַּחַת. לֹא

נִגְלִים הַלְהִבִּים הַחוֹתְכִים חֲרִישוֹת בְּאֲדָמָה הַבְּקוּעָה

הַמִּתְעַבְּרַת לְנִפְשָׁה

רַק חֲרוֹק שְׁנֵי הַמִּתְכַּת בִּיצוּלִים הַמִּתְחַפְּכִים בְּאִימָה

בְּמִין צְוֹחָה מְצַמְרַת

— יִכְבֶּה מְקַעֶקַעַת חוֹזֵרַת וּמִתְנַגֵּנַת בְּמִרְחָב

לְשׁוֹן הַמִּחְרָשָׁה תְּמִיד, תְּמִיד נִצְמַד לְאֲדָמָה

מְעַרְפֵּד דָּמָה,

דְּמָעָה לֹא תִמְצָא נִגְרַרַת אַחַר הַמִּחְרָשָׁה, מְעַפְּעַפַת כְּאֵב מְלַחֲיָה

מִתְפַּתֵּה לְהַחֲשׂוֹת, לְנֹגֵב זְרִימַת זְעָה מִגּוֹ קֶר.

וְהַקְלוֹן,

רַק כְּתֹם נִפְט שְׁמִנְיָי מְכַזֵּיק צְבָעֵי קֶשֶׁת בְּעַנְנָה לְמַעַ

קֶרְנֵי שָׁמֶשׁ, מְנַצֵּיחַ אֶת שְׁהוֹרֵק לְאֲדָמָה, חֲלַחַל וְנִסְפָּג,

צוֹרֵב סָדָקִים בְּדְמָעָה הַצּוֹנַחַת אַחַר הַמִּחְרָשָׁה.

וְהַקְלוֹן נִדְחָף לְעֻטוֹת יֶרֶק-בְּזוֹ' חוּם מְרֻשָׁת, נִטְמָע

בֵּין דְּרָדֵר לְחֵרוֹל בְּתַרְדּוֹן

עוֹמֵד, מְטִיל שֵׁתָן בְּדְמָעָה הַנִּגְרַרַת אַחַר הַמִּחְרָשָׁה.

הַמִּחְרָשָׁה תְּמִיד נִצְמַד לְאֲדָמָה

מְפַלֵּחַ חַיִּיהָ

פּוֹתַח פְּתָחִים

וְאַחַר הַקְלוֹן, נִטְמָן

(הַנֶּרֶע) וְהוּא הַפֶּל.

מֵה יֵשׁ, כְּכֹלֹת הַקּוֹל, בְּאֲדָמָה הַזֹּאת

הַמוֹעֵד אוֹתָהּ לְגַרְלָה

וְאֵיךְ הִיא יוֹדַעַת (בְּלִי קוֹל) מִבְּלֵי מְלֵה

שְׁבֻזְכָּרוֹן, תִּצְמַח לָהּ עוֹד טוֹבָה.

אֲנִי מְשַׁעֵרַת שְׁעֵבְרָה לֹא יֵהִי עוֹד

לִיחַ חֶלֶק (TABULA RASA)

דְּרוֹךְ שְׁמֵשׁ-עוֹבֵר מְטִיחַ חֵם וְשָׁמַיִם אֵיךְ-עַב

דורית אבוש:
קול שני;
הספרייה
החדשה, הקיבוץ
המאוחד —
ספרי סימן
קריאה;
1990; 153 עמ'

(1985) הדין בהעפלה המאורגנת של שליחי ההגנה והחלוץ בצד הפרשות הידועות, שהסעירו את היישוב, כגון גורלן של "פטריות" וסטרומוקה וכו'. כן אתה מוצא את ספרו של פרל ויליאם (באנגלית): "מן השואה אל הארץ המובטחת" (1979), ומחברו, מראשי בית"ר בוניא, מספר על מנעיו עם איימן ופקידים נאציים, לרבות פעולותיו להצלת אלפי יהודים ולעלייתם ארצה.

פרטים מאלפים על תליית הסרג'נטים הבריטים (יולי 1947) אתה מוצא במאמרו של אבן-חן: "יולי 1947 עשרים ימי-חרדה" (מעריב 1981), ובניגוד לדעה שרווחה בשעתה מסתבר, שאיש מהם לא היה ממוצא יהודי. בסקירתו של יהושע ביצור (מעריב 1978) מובאים דבריו של יגאל אלון, שטען: "אלטלנה" טבעה בטעות בפגז שנועד להפחדה... ברשימתם של ברנע נחום ודני רובינשטיין: "א-פרופו דמי-אחין: רשימת שלשים יהודים שנרצחו בידי האצ"ל ולח"י" (דבר, מרץ 1982). במאמר זה נמסרים פרטים על האנשים, שמותיהם, והחשדות שהועלו נגדם, ולעתים — אפילו המקום בו הוצאו להורג... דמים בדם... לעומתם מעלה קורן יהודה ברשימתו ו"למלשינים לא היתה תקוה" (הארץ, פברואר 1990) פרטים על חיטולם של כעשרה משתפי-פעולה עם הבריטים בשנים 1940-47 ע"י ההגנה.

ובאשר ל"סזון" — זו הפרשה הכאוכה שהסעירה את היישוב בשעתו ועדיין היא מפה הדים — אתה מוצא, למשל, את רשימתו של שלמה שבא (דבר-השבוע אוקטובר 1981) הטוען בפסקנות "כי את ה"סזון" הראשון ערכו אנשי האצ"ל בלח"י, אך דוד ניב, ההיסטוריון של האצ"ל, חולק על דעתו מפל וכל. ואילו יעקב שביט ב"עונת-הצייד" (1976) מתנה-מחזיק אתריו תוך קטרוג על המסד הצייוני בכלל ועל בן-גוריון בפרט; הוא טוען כי בתקופת ה"סזון" חטפו אנשי ההגנה רבים מאנשי האצ"ל והסגירו אותם לבולשת הבריטית". ובדבריו של אלחנן קרמר "הסזון" — מסמך חדש של ההגנה" אתה מוצא: "לפי ספר תולדות ההגנה... כ-700 שמות של אנשים... נמסרו לבולשת וכ-300 נעצרו על סמך רשימות אלה". והעיונות הישן-חדש — מיגרש את

באוצרי הלשון, לקיים "יגעת ומצאת". עליזה ראובני אינה ו.ו.ב. ייטס ואפילו לדרגת אבות ישורון לא הגיעה עדיין; אם ברצונה להיות מובנת, ומטרת כל שירה להיות קומוניקטיבית לפחות לכמה יודעי ח"ן, טוב תעשה, אם תגרום פרוש שאחד ממעריציה יפרסם פרוש לשירה, אם לא נוח לה לעשות את המלאכה בעצמה. אני חייב להודות כי בגלל "קוצר המשיג" לא הבנתי את השירים "ערפל" (34), "בכו הגאות והסערה" (36) ורבים, רבים אחרים אף כי קראתי בהם פעמיים ושלוש וארבע, ומתוך יחס של כבוד איני רואה בהם, גיבוב מילים ושיברי מובאות.

אם בשנת תש"נ יכולה להיכתב שירה, בה המקורות מקרים מילים ומשפטים, שהמבין בהם יבין והבער יחזל, אפשר לסיים רשימתי זאת בפסוק מתוך ירמיהו: "כי לא אלמן ישראל".

שמואל רגולנט

הו הפך השני שיצא לאור על ידי יעקב עמרמי (יואל), מי שהיה חבר-המפקדה וקצין המודיעין הראשי של האצ"ל. הפך הראשון, שכבר זכה לתשומת-לב רבה, יצא לאור על-ידי המדרשה הלאומית ביוזמתה של ח"כ גאולה פהן. ראוי לציין כי אף-על-פי שהוא נוגע, לכאורה, בצדו, טרח העורך להביא את דעותיהם והשקפותיהם של הנוגעים בדבר משני צידי המיתר; זוהי קשת רחבה של מאמרים ומחקרים, בעברית ובשפות אחרות, של ההגנה והאצ"ל, ובכך ניתן לחמר שלפנינו גוון אוניקטיבי ככל האפשר.

יקצר המצע מלהעלות את החומרים המעניינים והמרתקים, אך אנו נצביע רק על כמה מהם, ביחוד על אלה, שנתלבנו יותר במשך הזמן עקב חשיפתם של מקורות חדשים. אתה מוצא, למשל, את ספרו של ויימן דוד (באנגלית), שיצא לאור בארה"ב ב-1984, בו הוא דן על קשר-השתיקה של הפוליטיקאים היהודים נוכח השמדת יהודי אירופה ועל פעילותו של הוועד להצלת יהודי-אירופה בראשותו של הלל קוק (פטר ברגסון), חרף נסיונותיהם של יריביו לסכל את תכניתו. אתה נזכר בספרו של אבנר אריה מ"לולוס עד טאורוס"

כברו". שורות השיר "ופעם ברכת מעל / ופעם ברכת מתחת", מקורם בכראשית מ"ט 52: "ברכות שמים מעל, ברכות תהום רובצת תחת, ברכות שדים ורחם". צימצום הפסוק שב"בראשית" ל-6 המילים שבשיר, יש בו אפקט שירי חזק בהרבה, מן ההנאה האוראלית בשירי "זיוה" ודומיהם של אהרן שבתאי. השורות "הקריבי לי / את חזה התנופה ואת שוק הימין" (8), הלקוח מתורת כוהנים בהקדמת הקרבנות, מסתיימות בבית הראשון: "והפכו לילוחי לבנים"; "קריבי אלי בכורה" קרבן כביכול, שבבית השני, נותן ל"תשמיש" את מושגו האחר, הרחוק מ"תשמישי קדושה". המשוררת לא הגיעה ל"רגע שאינו בר-מד", כי גם ה"בר-מד" צורם.

וכן אביא את השיר "לצחק" (15), בו מצחקת עליזה ראובני בעירוות הארץ ו"אתערותא דלתתא". היא דורשת ב"אתערותא דלעילא" לא מלשון התעוררות שב"זהוה הקדוש", אלא מלשון "עירות ועריה". המובאות מן המקורות הנ"ל, מעידות עד כמה חייב הקורא להיות מודע להן, ועד כמה קשים השירים לאדם שידעויותו בשפה נובעות מרבדי הלשון העכשווית בלבד. אפשר כמובן לתת פרוש לכל מילה ושורה בשירי הספר, כמו שנתן בשעתו יעקב הורוביץ, עורך "הארץ", לשיר "פסח כוכים" לאבות ישורון (אולי אפילו ליחיאל פרלמוטר) שפירסם. הוא הוצף מכתבי מחאה למערכת, על שנתן וטקסט מתעתע, עד שנאלץ להתגונן על דפי אותו עיתון. ספק רב הוא, אם פרושיו הניחו את דעת קוראיו, ואיני יודע אם כיום, ארבעים וכמה שנים לאחר מכן, נחשב "פסח כוכים" לשיר טוב, אם לא מציינים, כי שיר זה הוא כרטיס הביקור של אבות ישורון, שתפס ברכות השנים את מקומו המכובד, באי-ציות לנורמות של חוקי כתיב ותחביר והליכה בתלם של שירת ישראל. איני מצפה מעורכי העיתונים הסיפורתיים שפרסמו שירים של עליזה ראובני, ככתוב על עטיפת הספר, שיגלו לקורא סתומות של "בין עונה לאוני". הם חושבים שזה המס שמשלם חולה — באהבת-שירה, כשהוא נכנס ל"חקל תפוחין" ומשלה את עצמו, כי "פסוקי דמרה" נהירים לו "כשבילי נהרדעא"... שאלתי פעם מרצה באוניברסיטה על שירתו של ו.ו.ב. ייטס, שהסתמך בזמן הרצאתו על ספר שהחזיק בידו ובו פרוש ומדרש על כל מילה ומילה שבשיר. שאלתי אותו מרצה, מה יעשה אדם וספר פרושים איננו בידו? ענה לי, כי אותם אלפים שבעולם של אוהבי שירת ו.ו.ב. ייטס, יודעים, כי אין מילה שהיא "לא-מובנת", או שאין לה פרוש נוסף על הידוע; קורא שיר של ייטס, יעזור לכן, במילונים,

שירי ח"ן

שם, "בין עונתך לאוני", מגלם בתוכו את כל הספר. שם זה דורש קימוט מצח, אילוף ועיון שבין אלף לעין. "עונתך" לא תענה אלא אם כן היא נגרעת בעין, כאמור בשמות כ"א, 10 "אם אחרת ייקח לו — עונתה לא יגרע". וכן "אוני" זה שמשלים את השם, הוא האון שלי, בנימין שהוא "בן אוני" וכל האונות והאונות והשחתת הזרע. תרגום שם הספר לאנגלית "At the Sources of Lust and Passion" מעיד על הספר שנכתב על מעינות התאוה והחשק, אף כי גם בשפה זרה ניתן לדרוש את המילה Passion להיות מילת כעס וחרון ועינויו של ישו. אם שם הספר כך, השירים עצמם לא כל שכן. מילותיהם נתלקטו ליודעי עברית כהלכה, כמעט ואמרתו ליודעי שפת אבר (צ"ל שפת עבר). כבר השיר הפותח את הספר, המצטנע בשמו, "אולי", הוא בליל סקסי של "בשר בחלב", "ובשר עם הדם", ובליל רומנטי בו "ירח הוגש לבליל אוהבים", כלומר למאכל הקריאה: "בוא גם מחר!" שהוא גם מלשון "יובוא אליה". גם השורה "ונבלה שפתם" היא מלשון בלילה, כי שפתה של עליזה ראובני אינה נובלת לא בפשט או ברמז, בדרש ובסוד.

כמה וכמה שירים שבספר גרמו לי הנאה רבה כשהצלחתי לפענחם, בקריאה שנייה ושלישית. איני יודע אם "פיתרון שירי" לחידות לשון, הוא נחות-דרגה מחריזה מפתיעה, רעננה וראשונית. חלק מאמנות היצירה השירית, הוא עיצוב צורה לשונית תואמת את "רעיון" הרגש והריגוש; "תוכן" השיר עצמו, אין לו קיום בצורה אמורפית. השירים ב"תוכנס" הם ארוטיים ואין בהם אהבה "טהורה" מארס ומסקס. השיר המופיע על עטיפת הספר, "מהתלה של רצינות", הוא דוגמה טובה להרכבה שירים שכתוך הספר, והספר מבחינה זאת, "תוכו

עליזה ראובני: בין עונתך לאוני; שירים; כרמל; 1990; 48 עמ'

יעקב עמרמי (יואל): ביבליוגרפיה שימושית; נילי, "ברית-הבריונים", הארגון הצבאי הלאומי, לוחמי חרות ישראל, כרך ב' 1975-1990; מכון ז'בוטינסקי בישראל, תל אביב; 1990; 400 עמ'

ושאובים ממקורות רבים ומגוונים, המוכיחים על השכלה יהודית רחבה מאוד. לעומת זאת קשה שלא להבחין בסלקטיביות של הציטוט. יש גם ציטטות הרבה פחות הומניות. סיפורו של שמואל ועמלק והדחת שאול על שריחם על עמלק, גם הוא קיים. נכון שעלינו לבוד לעצמנו ממקורות היהדות את היפה ולזרות את מה שהיה פרי תקופתו העתיקה ואינו מתאים כלל להמשך קיומה של היהדות. גם חסידיו המובהקים ביותר של ספר "תהילים" לא ירצו לנפץ עוללים אל הסלע, אף לא את עולליהם של האכזריים שבאויבי היהודים. לצערנו מצויים בשפע פסוקים שההומניסטי אינו מקבל ואינו מעכל. אי-אפשר לכוון נכונה את התפתחותנו על יסוד ההתעלמות. יהודים התאמצו לפרש פסוקים מעין אלה בדרך שתבטל את משמעותם לגבי ההווה.

בעמ' 48 קובע גלבו, כי אנשים רתיים משוכנעים, בדרך-כלל, שדתם מוסרית ללא רבב. האמת היא שכל דת קובעת שאמונתה וחוקיה הם המוסר בהתגלמותו, לא דוקא המוסר ההומניסטי של האגואיזם של כלל האנושות. המורמונים, למשל, רואים בעור השחור של האפריקאי "אות קין" ולדידים הכושים הם צאצאיו של רוצחו של הבל על כל המשתמע מכך. כמעט בכל דת יש הבתנות בין המאמין והלא מאמין, גם לגבי זכויות. כל דת קבעה כללי התנהגות, מותר ואסור, שברוב הדתות המוכרות הם טובים יותר

מטרה עליונה, שכל המוסר חייב להיות כפוף לה, אף-על-פי שעבודת הדוקטור שלו בפילוסופיה (הנזכרת בספר זה בהקשרים שונים) היתה על היבטים מסויימים בתורת אפלטון. הוא מזכיר את הנאצים שלדידם אין כל דמיון בזכויות העם הגרמני ובניו לאלה של עמים נחותים (שלא לדבר על עמים שיש להכחידם), אבל אין הוא מזכירם אלא כאויביה של האתיקה, של המוסר.

גישתו של גלבו, מעוגנת היטב בזמנו ובחברתו. זאת מבחינת המסקנות השוויוניות בתיאוריה שלו, לא-כן הדרך אליה. הוא כופר, למשל, בכך שבני האדם נולדו חופשיים וטוען שההיפך הוא הנכון, ולכן יש להילחם למען החופש. הוא בעד שוויון בין בני-אדם ומסכים שזכויותיהם בחיים הן שוות, אך חולק על הנחת-יסוד ששוויון זה הוא מן הטבע. זכויותיהם שוות למען האגואיזם של האנושות, שהוא בסיס המוסר. זו החלטה של בני אדם, וכלל לא "חוק טבע", קובע גלבו.

בעמ' 34 קובע המחבר, כי אין כל זיקה "בין טבעיות וחוקי הטבע התיאוריים לבין המוסר והנחיותיו. לכן אם יש צדק (וכבוד וזכויות וחובות מוסריות), יופע נא ממקור אחר, לא מן השמיים והארץ וכל צבאם, אלא מן האגואיזם של כלל האנשים ומן הצרכים של כל אחד מהם ושל כולם כאחד". הוא מתאמץ מאוד לייחס ליהדות את ערכי ההומניזם שהוא אמן עליהם וציטוטי בניין זה מעניינים

בהתאם לכושר-הקליטה של הארץ. מסתבר שבג. הציע את ההצעה הנ"ל על דעת עצמו בלי להתייעץ בחברי הנהלת הסוכנות. איסוף החומר ועריכתו הוכן בשקידה ובמסירות ונועד בעיקרו לחוקרים, לסטודנטים ולתלמידים, העוסקים בחקר תולדות היישוב העברי. החומר שלפנינו מוגש מתוך פרספקטיבה היסטורית רחבה, והניסיון של העורך לשמור על איזון נאות בין ההשקפות השונות והמנוגדות משוות לספר מימד אובייקטיבי למדי. ■

מאיר בראלי

ספר דן בתורת המוסר. "האגואיזם של האנושות" הוא טובת כלל בני-האדם שלמענם המוסר, קובע גלבו, ומבני-אדם, ורק מהם, נדרש להיות מוסריים. משה גלבו, רואה תורת מוסר אחת ואין בלתי. הוא מתווכח בעקיפין, עם המרחיבים, עם הטוענים לזכויות גם של בעלי-חיים ואולי אף של צמחים. מכיוון שאין כל תביעות בשם המוסר אל יצורים לא אנושיים, המוסר אינו מגן עליהם, לדידו. הוא דן ביצורים תבוניים, שהם נזר הבריאה. הם ורק הם. גם הדאגה לחי ולצומח נובעת מצרכי האדם, כמוזן וככלי עבודה, והמנועות מפגיעה בהם היא "למען עדן את אופיים של בני-אנוש, ובמיוחד כדי למנוע מהללו תכונות של אכזריות ונטיה להתעללות..." (עמ' 68). המחבר משתמש בשורה של מונחים שהוא מציע או מחדש (כמו ביימח) ובמונחים אחרים שהשתמשו בהם לפניו אולם אין הם נפוצים וטוב היה עושה אילו צירף בסופו של ספרו מעין מילון למונחים אלה, להקל על הקורא. זהו אמנם ספר בפילוסופיה אולם המחבר עשה מאמץ לא קטן, כדי שגם מי שאינו איש המקצוע יוכל לקרוא. מילון כזה היה מועיל. שוויונם של בני האדם לפני המוסר הוא בבחינת מושכל ראשון בעיני משה גלבו. אין הוא מוצא לנחון להתווכח עם תפיסות, אשר לפיהן לא דווקא האדם במרכז. הן בעיניו פשוט לא מוסריות, חורגות ממסגרת האתיקה. ודאי שהן חורגות ממסגרת האתיקה שמהם גלבו עוסק בה ומטווה דרכים ושיטות ליישומה, האתיקה של ההומניסט. אין הוא מזכיר את התפיסה הרואה במדינה החזקה

הבריטים? — עודנו נמשך. מאיר פעיל, למשל, טוען (פוננים 1985) ש"השפעת 'המאבק' על הוצאת הבריטים מן הארץ היתה עקיפה ולא ישירה, מדינית ולא צבאית. את כל המאבק הפולל נשאו על שִׁקְמָם בעיקר חברי הישוב המאורגן... ואילו תרומת האצ"ל ולח"י באה לידי בטוי רק בחלק מן האִפְקִי של הלחימה בנשק". מאיר גיטא טוען יוסף נדבה בספרו "מי גרש את הבריטים מא"י? (קתורה 1980) על-סמך מסמכים בריטיים ומבאות של מדינאים בכתב ובע"פ — כי לדעתו פינו הבריטים את א"י בגלל מלחמתם של האצ"ל ולח"י, ובמידה מסוימת בגלל פעילותה של ההגנה בעליה ב' אחרי מלחמת-העולם השנייה ובהתיישבות בכלל. מעניינת היא רשימתו של רה"מ יצחק שמיר (הארץ יולי 1988): האצ"ל ולח"י גרשו את הבריטים, וכן קמה המדינה. לדעתו "מנהיגי המחנה הפוליטי, שאיתו אנו בעימות 60 שנה התנגדו לגירוש, אך נִכְרְנו עליהם בהכנתו המפוכחת ובמסירות-הנפש של הלוחמים. צדקנו אז וגם היום; העימות נמשך". פרשת גבורתם של אליהו חפים מזויות-ראיה שונות, והדעות חלוקות באשר למידת השפעתם על המאורעות של המדינה בדרך. לעומת עמוס אילון שברשימתו "שילשה גבורי זמננו: אליהו חפים ואליהו בית-צורי שהועלו לגדום בקהיר 1945 ושלמה בן יוסף — כעפו 1938 — האם הועילו בטוב שלהם?" (הארץ, פברואר 1982) — הוא מתחס בשלילה לדעותיהם של ארגוני-המחתרת האצ"ל ולח"י; ולעומתו דן יוסף נדבה בפרשה זו בהערכה ובכבוד. הוא מתאר את מהלך המשפט בהרחבה, סוקר את העתונות המצרית ומצביע על תגובות-הקהל המצרי לאחר פסק-הדין. בספרו הנודע "המקעש" קושר גירולד פרנק פתרים לאליהו חפים ולאליהו בית צורי ומעלה את גבורתם ואומץ-לִבָּם על נס. ראוי לציין, שמתוך המסמכים שנתגלו לאחרונה מסתבר, כי צירצ'ל נתן את ההוראה להוציאם להורג.

על רקע המאורעות בשנה האחרונה למנדט הבריטי נחשף פן נוסף בתפיסת-העולמו המדינית של פן-גוריון. ענין מיוחד אנו מוצאים בספרו של אביזוהר מאיר, העוסק ב"דיוני מפא"י" בשנת 1947 (בית ברל, עיינות, תשמ"ט). מתברר שתוך מִקְצֵיו של ב.ג. עם הלורד שומר-החוקים ויליאם ג'ויט, כי בן-גוריון "אמר שוב שהסוכנות תותר על דרישתה להקמת המדינה היהודית באלתר, אם תחזור בריטניה לניהול המנדט במתכונת שלפני "הספר הלבן" וביקש להתייר ל 100,000 עקורים לעלות לא"י תוך שנתיים ולבטל את חוק-הקרקעות. כן הציע ב.ג. שהעליה תימשך

משה גלבו:
מסע לאגואיזם
של האנושות;
דביר; ה' תש"ן
1990;
263 עמודים

רוני סומק

שרה קירש

מוסיקת חורף

שועל אֶדְמָדָם הייתי פֶּעַם
רַץ וּמְקַפֵּץ לְגִבְהִים
וְהִיָּה לִי מֵה שְׂרָצִיתִי.

אָפֵר אֲנִי עֶכְשָׁיו גֶּשֶׁם אָפֵר.
בְּאֵתֵי עֵד לְגִרְנִלְגֵד
בְּתוֹךְ לְבִי.

עַל הַחֹל מְאִירָה אֶבֶן
עֲלֶיהָ כְּתוּב: אִישׁ לֹא שָׁב.
אֵת חַיֵּי הָאֶבֶן מְקַצֵּרֵת

אֶרְבֶּע קְצוֹת הָעוֹלָם
מְלֵאִים בְּסִבְלָה אֶהְבֶּה
הִיא פְּשִׁלָּה הַנְּשָׁבֵר.

שרה קירש היא המשוררת הנחשבת ביותר בשירה הגרמנית החדשה, שלאחר המלחמה. שירה "מוסיקת חורף" לקוח מספרה "שלג חם" שהופיע בשנה שעברה, ונושבת בו תכנית נוף מגוריה בכפר מבודד בצפון גרמניה. אשר רייד. שתירגם את השיר מגרמנית, כתב בפעם באחד משיריו: "במשחק הזה של הנאה וכאב/רמאויות עילאיות עברו כלי צער/קלפים העוברים מיד ליד". הקלפים של קירש מעורבים גם שועל אדמדם וגם אבן מחייכת על חוף. לבזוקר קוראים אהבה ו"היא כשלה הנשבר".

מסע לאגואיזם של האנושות

משה גלבוט

ביקורת ספרים

דואר נכנס

מאשר העדר כללים. כללים אלה רחוקים, בדרך כלל מהמוסר ההומניסטי שמה גלבוט תורם תרומה נכבדה לתיאורו ולפיתוחו. גם משה גלבוט עצמו אינו נשאר חריג משמעו בעניין הדת והאתיקה. בצד הנאמר לעיל הוא קובע, בעמ' 54, "כאן כולטת הסתירה בין הדת והאמונה באלהים לבין האתיקה". אכן, התיאוריה של גלבוט היא חילונית ביסודה. טענתי היא אל המאמץ שהוא מתאמץ לעגן אותה גם בתחומי דת בכלל ויהדות בפרט. הספר רווי בשני דברים מועילים ומעניינים — יש בו שפע של רעיונות ומחשבות של אדם חושב, שמעניין לקרוא אותם, גם למי שחולק עליהם, כפי שאני חולק על חלק מהם. יש בו חומר מלמד רב על מחשבותיהם, דעותיהם ועמדותיהם של גדולי ההוגים בתולדות האנושות. נכון איפוא יעשו מורים לפילוסופיה אם ימליצו על הספר לפני תלמידיהם, לא כ"תורה למשה", אולם כחומר למחשבה. דוגמה לכך היא דבריו של גלבוט (עמ' 60) על חברתיותו של האדם. הוא כופר בכך שאדם יכול להתקיים בתנאי רוביזון קרוזו. זה אפשרי, לדעתו, בספרות בלבד. אגב, בזאת הוא מסכים לדעתו של הסופר ז'ול וורן שסיפר לנו ב"אי התעלמות" שאירטון, שנשאר לבדו על האי תבור, איבד צלם אנוש.

יש קביעות בספר שהיו ידועות יותר בימי נעוריו של גלבוט ונשתכחו חלקית עם הזמן, ואיש אינו מזכירן עוד, כמו הקביעה שלא המדוכאים ביותר הם המשחררים. יש עניין רב בדיון של גלבוט על חיי היולדת מול חיי הילוד (עמ' 95).

בשני נושאים טיפל גלבוט ללא איון מספיק, לדעתי. אין ספק שכבוד לו שאדם הגון, הומניסט, חייב לומר אמת לבני אדם אחרים. ידוע לי שכך נוהג משה גלבוט עצמו. כל דבריו על תהילת השקר מוגבלים לתופעות יוצאות דופן. אסור להשתמש בקיומם של מצבים מיוחדים, חריגים, להצדקת השקר לתועלתו של המשקר (עמ' 151-155).

סעיף 45 (עמ' 132-135) הוא יוצא דופן בספר, זהו טקסט הבא לשלול משטר דמוקרטי ולטעון ש"אין דבר כזה". התשובה לכך היא דבריו המפורסמים של וינסטון צ'רצ'יל, שאמר כי הדמוקרטיה היא משטר שיש בו חסרונות רבים, יתרונו הגדול הוא שכל משטר אחר גרוע ממנו. היכוח עם התיזות של גלבוט

בעניין זה (למשל, על עליונות המנגנון הממשלתי) יאריך את הדברים מאוד. די יהיה איפוא בתשובה הצ'רצ'ילית ובכך שגלבוט עצמו אומר שחברה סוציאליסטית-ליברלית היא חברה צודקת לדעתו

בהכרח על המוקרטיה וזהו ההבדל המהותי בינה לבין היפוכה — חברה כולשביסטית. יש עניין רב בניתוחיו של גלבוט על ההכרח ההסטורי (עמ' 190, ולפני

כן בעמ' 189 "כפיה עצמית"). בנושא זה מצויה בספרו של משה גלבוט אמירה טובה (עמ' 189): "האדם קונה לעצמו גיגית הכפריה עליו גם היא".

פמיניזם במקום אורגזמה

בנוי על דגם של מיניות גברית. למיטב הבנתי האופציה שתוארה במאמר — אופציה של מין עגול, של אקסטאזה נינוחה — דווקא באה לקעקע אותה כהלה הישגית לאורגזמה שפשתה במקומותינו. לאחר שפכה חיצונית חמתה, מתפנה הגב' איתן לתמוה תמיהה ידענית על הטרואיזם שבו משופע כביכול המאמר: הגב' איתן אינה מבחינה בין שעמום כמצב קיומי לבין שעמום כמין, ועל כן תוהה מדוע טרתתי לייחדו כבעיה נפרדת. ובכן, (טרואיזם מביך) לא תמיד ולא את כולם משעממים כל תחומי החיים במידה שווה. בעיניי, שעמום מיני גובר הוא תופעת לוואי של התקופה המודרנית: איסורים חברתיים יצרו בעבר קסם מלאכותי של "הפרי האסור", אך המרתם כיום במתירנות "טכנית" שטחית יצרה שעמום. סרן קירקגור, שאותו שלפה הגברת איתן ממעמקי מגרותיה, אכן לא ידע אלא שעמום אקזיסטנציאליסטי-רוחני; רצוף אשמה נרתע מלשאת אשה, ומן הסתם גם לא השתעמם במיוחד ממין. אולם הגב' איתן, השולפת שלא לעניין את קירקגור מקברו, אינה עושה זאת אלא על מנת לגייס לשירות התנשאותה הקולוניאלית כלפי אותם כתבים טאנטריים "נטולי הקשר", שאין להם אח ורע בספרות המערב. אין מה ללמוד מהכרברים האלה, כמוכך. בדומה לעניין השעמום, גם בעניין השפיעה המוקדמת אינני בא לפקפק בעדותה של הגברת. אכן, כבר אבות שפכו בוסר, ובדומה להתקפות לב, טרשת עורקים, ושאר מרעין בישין — אין זו המצאה מודרנית. אלא שההבדל הוא במידה: מרגע שהמין הוכרו

קראתי בגבה מורמת את מסמך ההגנה על האורגזמה הנשית שכתבה הגברת איתן בתגובה למאמרי "הבהלה לאורגזמה" (עתון 127, 77). לצערי, הכותבת מתפרצת לדלת פתוחה לרווחה, חמושה לעייפה בקלישאות של פמיניזם: מה שקראה שם מהרהורי ליבה עשוי ללמד משהו עליה עצמה, אך לא על שום דבר מעבר לכך. הגב' איתן טוענת שהעמסתי על טקסטים טאנטריים חפים ונטולי הקשר את "נסיוני" המפוקפק ורוקחתי ל"קוראותיי" עצות שוביניסטיות-פטרנליסטיות. עיון פשוט במאמר האמור ילמד שלא הזכרתי במאום כל "נסיוני אישי", ולכל היותר יש בטענה כזו משום עדות לכשרונה הבלתי מבוטל של הכותבת בתחום הדמיון הפרונגורפי. כמו כן, המאמר לא כוון לנשים דווקא, אלא לגברים ולנשים כאחד, כפי שנאמר בו במפורש: "הדברים מתייחסים לאדם באשר הוא אדם — גברים ונשים כאחד". אשר להקשרים "האמיתיים" של אותם טקסטים טאנטריים — בבקשה, תלמדנו הגב' איתן פרק באינדולוגיה. על מה חרה אפה של הגב' איתן? מה שוביניסטי בהוצאת המין מכלל כימות סטטיסטי של מספר תנוחותיו? מה פטרנליסטי בחיפוש דרכים להפיכתה של החוויה המינית מ"ביצוע מוצלח" של אקרוטיקה מינית לחוויה שהיא רוחנית-גופנית כאחד? מה הפחד? הטענה המרכזית ב"בהלה לאורגזמה" איננה כנגד זכותה של האשה לאורגזמה, כי אם כנגד הפיכת המין לספורט מאכני תחרותי, הרתום כולו לאורגזמה המיוחלת. דווקא ספורט מודרני זה

כספורט תחרותי והפך לנושא פתוח לדיון, הלחץ החברתי מגביר את המתח ב"מתחרים", וממילא מאיץ אותם אל פורקן חפוז תוך כדי מירוצם לפיסגה. בהמשך דבריה "תמיהה" הגב' איתן על התפוצצות האוכלוסין בארצות שבהן נולדה אותה תורה מינית הכרוכה במשגל הנסוג; תמיהה זו, כמוה כתמיהה על "דיאטת האורז" הרווחת באותן ארצות עצמן, שבהן נוצרו המטבח הסיני וההודי האנינים. אלא שלמעשה, הוא הדין גם במאמר הנידון: הוא לא נועד לכולם, אלא רק למי שמסוגלת להשתמש בו. אין כמוכך כל קשר בין ריבוי האוכלוסין במוצרי לבין השימוש במשגל הנסוג, שפותח שם כמקור לחוויה מינית עמוקה, שאיננה מכוונת ל"פרו ורבו" בלבד. לא על הכמות מדובר, אלא על האיכות; אבל את זה הגב' איתן לא הבינה כנראה. כסופו של דבר, לדברי הגברת, אין מה לדאוג: אהבה אמיתית בין בני זוג מכסה על כל הפאשלות. אמן, כן יהיה רצון; אבל מה עניין מיטה אצל הר סיני? על כל חסך ותסכול תכסה "אהבה אמיתית"? ולמה לא "אמונה אמיתית" או "בניין הארץ"? — בקביעה ויקטוריאנית כזו נקבר כמוכך הסקס לחלוטין — אורגזמה או לא אורגזמה. ואם כל-כך טוב, ככל זאת, מעניין מדוע מאסטרוס וג'ונסון שאותם מצטטת הגב' איתן, הגיעו למסקנה שעדיין, את ההנאה הגדולה ביותר יכולה אשה להפיק לבד. מעצמה... בילוי נעים.

אמיר אור

משה טובולסקי

יִצְחָק מֹשֶׁה יִצְחָק
מֹשֶׁה
וְאֵינִי שֹׁבֵתוֹךְ לֹא בְּזִלְתִּי
מִהַפֵּךְ בְּקֶצֶב הַשּׁוֹשְׁלֵת
חוֹתְךָ בְּשִׁלְשָׁלוֹת וּמְסֻבָּה
לֹא בְּשִׁדָּה
לֹא יִצְחָק
לֹא
אֵינִי לְעִצְמִי
מֹשֶׁה

* יִצְחָק שָׁדָה יִצְחָק
שָׁדָה
וּבְעֵצֶם נִתֵּן לְהַמְשִׁיךְ כֶּף
אֵת כָּל הַשּׁוֹשְׁלֵת הַטְּבָעִית
לֹא טְבָעִית הַזֹּאת, פְּרָאִית, בְּזִלְתִּית
שֶׁקִּרְצָה מִן הָאָרֶץ הַזֹּאת,
הַבְּזִלְתָּ הַשְּׂמֵשׁ, אֵי הַסַּתּוֹת
הַנְּעֻלִים הַכְּבֻדוֹת, הַזֹּעֶה שְׁנִשְׁמָרָה
מִתַּחַת לְגִרְבֵּי הַצִּמְרֵי הָאֶפְרָיִם
וְאִיזָה חֲלוֹם, אֲדוֹה שְׁלוֹתָה אֵת
הַהוֹלְכִים

כתובות מאמר בעתון על אלוף יצחק משה טובולסקי ז"ל ולאבותי משה טובולסקי ז"ל 1899-1948 ואגרונם יצחק טובולסקי הי"ד 1933-1973

"התודעה בחבית"

שה לומר שהביקורת מפנקת את שמעון צמרת. נהפוך הוא. מרבית המבקרים רואים את שיריו כסרבניים ועמומים, או כרצף עשיר של דימויים שחלקם הגדול חסר פשר. החנונים שביניהם טוענים כי שירתו משובצת, לכל היותר, בנקודות אור מעטות (לרוב ברמת המשפט או הדימוי הבודד) כאשר מחמאה מפוקפקת זו ניתנת לא בשל תכונותיהם הפיגורטיביות-לשוניות וכיו"ב של סגמנטים "קריאים" שבטקסט אלא דווקא בשל היותם מצביעים על אפשרות למימוש ולו חלקי?

רשימה זו באה לערער, כראש ולראשונה, על אותן קביעות מוטעות-אנכרוניסטיות של הביקורת הנובעות, לדעתי, מהחלת קונבנציות מודרניסטיות לא-אדוקוטיות לפענוח הטקסטים. כן באה הרשימה להפנות את הזרקור לעבר קונבנציות פואטיות מתאימות יותר לפיענוח ולהערכת טקסטים אלו.

השירה הנכתבת כיום, בעולם וגם כארץ, מאופיינת באקלקטיות רבה, הן במישור התימטי, הן במישור הלשוני-פיגורטיבי והן במישור ההסכמי-מוסדי שבתוכו ובאמצעותו נקרא השיר באופן המאירו בצורה הטובה ביותר. ודווקא במישור עקרוני זה נערץ הכשל הבסיסי שבהתייחסות ה"כבודה וחשדהו" לטקסטים של שמעון צמרת. שכן מי שמצפה ששירים אלו יגישו את עצמם על מגש של כסף טועה. יתרה מזאת, מי שחושב שהשירים הללו ניתנים לקוהרנטיות מלאה-מספקת (ברמה המודרניסטית המקובלת) טועה עוד יותר. ואין בדבריי כל חדש: כשם שרדוקציה תימטית לאלתרמן איננה בגדר האפשר, וכנ"ל גם זך; קל וחומר - כשמדובר בצמרת. אוסיף ואומר - מבנה-התשתית שקידם זך בשטח השירה העברית, מבנה-תשתית פרגמנטי שבו כל סגמנט בשיר חופף חלקית בלבד סגמנט אחר; שוכלל, אם כי בכישרון זעום, על-ידי מספר משוררים "מכובדים" בארצנו. צמרת, לעומתם, לא חוסה מרעיד בצל ענקים אלא מטיל בהצלחה "צל ענק" וזאת משום שהוא הולך "על כל הקופה", מהלך שבהקשר זה משמעו - לקיחת סיכון גדול בהקצנת המבנה הנ"ל

עד קצה גבול היכולת שלו (בעיקר בהתחשב בכתיבתו הפיגורטיבית האינטנסיבית שמנוגדת ללשונו של זך. דבר המגביר את העמימות לווליום אופראי של ממש). זהו ניסיון חשוב, מעניין ואמיץ, כמעט סיופי, לפתוח צוהר לפואטיקה מתקדמת יותר, המקיימת יחס חד-חד ערכי עם השקפת עולם מסוימת. את הפואטיקה הנ"ל ניתן לכנות "פואטיקת הקוונטים".

"פואטיקת הקוונטים" (מודל מטפורי טנטיבי שישמש לצרכי המחשה בלבד) היא פואטיקה של "מנות קצובות". השיר מורכב מ"איים של משמעות" שביניהם פעורה תהום שאיננה ניתנת לגישור באופן עקרוני. זוהי נקודת המוצא הבסיסית - אי-האפשרות למימוש ברמת השיר השלם. מי שלא מקבל נקודת-מוצא זו מראש מוטב שיסגור את הספר.

מי שרק מהסס, מוטב שידע כי זוהי גישה פוסט-מודרניסטית הטוענת למענה פואטי הולם יותר ליחסי אמנות-עולם. השירים מתכנסים לתוך עצמם במובן של דיאלוג פרטי הניתן להמחשה חלקית רק ברבדי תשתית מופשטים של אלימות-תשוקה-כפיתיות-ניכור. כל דימוי מדגים את השאר כשם שהוא מערער על יכולתו העקרונית להדגים זאת. ולכן, אולי, כל דימוי הוא אמפליפיירי למצבו הנפשי של הדובר בעיצומה של חקירה נואשת אחר משמעות.

הדובר משול לאדם המצוי בתוך חבית המיטלטלת בין זרמיו של נהר ולכן קליטת המציאות שלו תהא לעולם כפויה, מקוטעת, חכולה, מוארת בהבקים מסמאים. בקיצור - עולמה המיוסר של ה"תודעה בחבית". אין זה פלא ששירים אלו נראים כ"ניאגרה של הדימוי" שלא "דופקים חשבון", ולא מתחנפים לקורא. המבנה השירי הוא של מולקולה הסוגרת על עצמה והמציגה ברמה ה"על-אטומית" תמונות מגורענות של הוויה אנושית בעיצומה של מלחמת קיום אכזרית, שבה רק הכשירים שורדים כי "מכל שלושה שבריקוד טנגו - אחד ימות" ו"דיסי זכוכית שבפח האשפה יכייס סריטות מכבואת לבנה...". ואין זו לבנה מאגית אלתרמנית אלא עוד אוכייקט המצוי במגננה. המאבק בראש ובראשונה, לפחות ברמה המוצהרת, הוא מאבק על אהבה. את ה"חלום הרומנטי" של הכלתי-מושג ולכן נצחי הופך צמרת ל"מקום שאסור להניח בו יד: "ברכי אישה זרה בטכס..." - מעין רומנטיקה של זאב בודד המכיר רק בהוויה האלימה של הקיום; הפוחד מאש זרה אבל קמה למרגוע ולחום שהיא מספקת: "אל תקרבי גפרור אל אי-קיום ההבטחה... רק שועל ילגם טל פסיעות ריקות שתשאיר האהבה בליל...". הפיתרון הוא

אמכיבלנטי: בדומה לויזלטיר מודה צמרת בכך שעלינו לעבור מטמורפוזת חתולית אך בעוד ויזלטיר מתכחש בערמומיות לעמדה זו צמרת בוחר בגישה דינמית וישירה כי לגביו הציניות והמפוכחות הן בראש וראשונה מכשיר התאבדות ולא כלי עבודה. הדובר נותר תמיד "מצויד במשחק קול מדבר ומדבר לקיר...". המילים

אצל שניהם הן נשק אבל צמרת יבכה בכל שיר את חוסר האפשרות לפרפורמטיביות משמעותית "שאריה היצירה תותר כנפש / כשאריה סיגריה מגיעה אל רצפת האצבעות...". כמובן שאז נותרים עם אמירה סמי-פרדוקסלית - "שום דבר לא ישתנה אבל הכל יהיה אחרת..." המאיכת בצורה מובהקת את התשתית הדיכוטומית של כל מצב עניינים בעולם השירי הנ"ל.

הסיפא של המאמר מתכנה מעצמו: שמעון צמרת הוא מהמקוריים שבמשוררים הפועלים כיום. שירתו ניצבת בקווים הקידמיים של החדשנות הפואטית, וכזו היא ראויה לדיון רציני יותר, ובעיני לכל מחמאה.

ספי שפר

בלי רגע של צייד

מה את מנסה לומר לי שלשה ימים
תינוקת אומרת מלים
כשחבל הטבור שלך עדין מתפתל
אל פנים גופי אבל גופך כבר נפרד
כבר אני מחזיקה אותו על ירכי
כבר את מדברת

לא ידעתי לשבא.
הזמן התחיל שלשה ימים אחרי כן
מעיק כמו עבר בלי זכרונות
ורק חבל הדם כמו גזע הקטלב,
אדם וחלק קלפה, יוצא
מתוך ערונתי כמו גבר יוצא מאשה

מה את מנסה לומר בשפה שאני מדברת
המלים שלך פוקעות ליד אני כמו בועות סבון:
רחש בלי מוכן
מנביט בהלה של אינאונים

האם המלים 'ספין' ו'אָבן'
עושות למלים 'רחם', 'שליה'
מה שספין ואבן עושות לרחם, לשליה?

ואם מתלפפת תינוקת שלשה ימים
על גופי נכרכת על רגלי
דוחקת בי מלים
כמי שמנסה לתת חפץ ביד עור

מה כל זה יכול לעשות
לקרעי השליה שלא נדחקו לצאת בזמן,
לדם המתמגל בתוף בטני.

תמיד שלשה ימים אחרי.
לעולם בלי רגע הראשית
בלי רגע של ציד.

איבר שנשאר על הפן רחם
ברקבוננו הוא פנימה, מה את מנסה
לומר לי,

תינוקת מתערסלת על קטלב,
יש צליל רך במלים שלך
שאינני מכינה.

שמעון צמרת:
לך, משורר
כוגדני מושחת;
ספרית פועלים;
1990; 78 עמ'

המתרשם בחוות העיין

ינוו של הקובץ ("אמצע") מעלה מספר תמיהות. הראשונה, מהיכן נמדד "האמצע" היצירתי אם עדיין לא נקבע, חלילה, קו הסוף? והשנייה, האם אין זה מעין צורך משוע של אלירז עצמו לכנס "מעשר" עשור (1980-1990), ולבקש בכך הכרה נוספת בבחינת, זהו רק קו האמצע שלי, קרי: עוד ידי נטויה. מלאכתי עוד לא הושלמה.

מכיוון שהתמיהה הראשונה היתה היפותטית בלבד, שהרי אין מדובר כאן בכינוס של "כל כתיבי איקס", הרי שהתמיהה השנייה, זו שהפרספקטיבה שלה תחומה בעשר השנים הנקובות, היא הנגזרת, שנשאבה מיצירתו והועמדה "לבחינה מחדש", ברצון לגרוף הכרה. כמו ג'ורג' מתיא איברהים הפסודונים, אלא שהפעם בחשיפת פנים.

ולפנינו של עניין, הספר מקבץ שירים משמנה ספרים, ושני שירים חדשים, שזו שעת הדפוס הראשונה שלהם, יש בספר. התפתחות "רוחב" מספר לספר במעקב אחר דמות הדובר, שהופך מאימפרסוניסט, המשתדל "עד כמה שאיש יכול לדייק באיש / בלי ללכלך בו משהו מעצמו" (עמ' 68, וראה כותרת המאמר), שתכונותיו העיקריות הן: עקיפה של חוויות (מעבר "לידי" ולא "בתוכן"), העמדת "הדובר השואל", המשיב כ"תיאורי-על" וכמעט לעולם לא באמירה קונקרטיה.

דובר זה, לא נמנה עם החכם, התם והרשע מההגדה, אך בודאי גם לא עם זה "שאינו יודע לשאול", כי תכונתו הבולטת היא "עמדת השואל". עמדה זו שאלירז מבוצר בה היטב מקנה לו (ולקוראים) את

הרושם כי המשורר מודע לתכונה הפואטית שיש לו, ומודעות זו מורגשת ברמה כזו, שגם כאשר אין לו מה לומר, הוא עובר לתיאור ובלכד שהדף לא יישאר לכן ועקר. הוא עובר לתיאורים, המעידים על רגישות לצבעים, ליופי, למלאכת הצייר במלה, לעיניו של אסתטיקן, אלא שהטבע, הצבע והמוסיקה יכולים להתרגש אבל לא המשורר. הוא מבקש להיות רוחני, מבקש 'שלא להתלכלך'. לטוב או לרע. האגו הגבוה שלו אינו מניח לו לרדת לעומקן של חוויות, כי אם להגביה מתוך הקונקרטי אל המרחבים האינסופיים של המופשט, כשהוא "... לא / מצפה שיקרה לי מה שקורה לי" (עמ' 92). ישנו רצון כן להיאחז במציאות, אבל ישנן פינוות של "זמן אחר", "שמעבר לו השפה נפסקת", ואל פינות-סתר אלו מבקש אלירז להתחבר. הוא "מנמק" זאת בסוף המחזור: "אני מביט בעין המביטה בך" מתוך "קצה קשה" (1989) עמ' 98-96: "...העיין/ מלאה את הרגע/ הלא-לאה הזה, הגאה/ בכחה להחזיק בו/ והופכת את היער להיות יער".

"העיין" בעולמו של אלירז היא הכוח המניע, שמעביר אור, שמתרגם למחשבה ולהכרה יותר מחושים אחרים (כמו למשל: השמיעה — "מה עושה האוזן/ עם הקולות" — עמ' 97) ולשם שימור כוחה מבקש הדובר לשמור על נקינה, על ערנותה: "...וכל דבר יכול/ ללכלך אותה" (את העין — ש.ז., שם, עמ' 97).

ישראל אלירז הוא ללא ספק משורר רומנטי. שיריו המוקדשים לאישה ולטבע נמסרים וניתנים בעין אוהבת, רוגעת. השירים מעצבים דובר דיוניסי שחי בין עצי הזית של יוון, או עצי התאנה של בית-לחם. דובר שהוא עתיק ושוושי. נער כפרי לוגם יין עם חלילים, תוף וציפורים. זהו נער שאינו מתבגר, שבזכרונו הוא מבקש "להתגבר על הפרטים", ולא לתת להם לדייק. רק אז יש בכוחו "להתחיל שוב ושוב באמצע מחדש" ("אני יושב ליד שולחן", מתוך "הר פתוח" — 1984, שם, עמ' 45, דגש שלי — ש.ז.): "וכהמשך: "...לפעמים שום דבר, רק מביט בהר, נע/ כנער מצד אל צד... (ו)שירים אחרים כמו, השיר בעמ' 73, "איש יושב בשדה על כיסא", מתוך "בתוך הגן" 1985: "הפניתי ראש לאחור ראיתי נער, אותך/.../עמדנו, אינני יודע כמה זמן, מה הזמן, באמצע/ השדה, זה מול זה/.../ אינני בא להגן על עצמי"; ושיר זה, עמ' 78, "על כתפו של הנער הזה תלוי שיר", שחותם בשורות "... ועל כתפו הערפילית של הנער הזו הזה, כמו אצל משורר יוניי אהוב עלי, תלוי שיר".

אלירז מעצב, אמ-כן, דובר-נער, שתחושת "האמצע" שלו, היא צומת של אפשרויות פתיחה לגבי

דמיון, אהבה, מטאפיזיקה ודרמה: "אני בא אל האמצע/ הרוצה בך" (שם, עמ' 96); מיהו "האמצע", ומה מעמדו הפונקציונאלי? — בתוך הרקע הקונטטיבי המושג "אמצע" נתפס כקו מאחד, מתווך, מפשר.

שני הצירים שה"אמצע" יושב ביניהם הם מחד-גיסא הרצון שלא להתלכלך בחוויות, ובהשלכות מפורשות-אמירתיות על החוויות, ומאידך-גיסא רצון לא-פחות-חזק לשאול, לחקור לתהות על קנקה של דמות, לנהל עימה דיאלוג סמוי על-ידי בניית נמען פנימי-פיקטיבי. "אמצע" הוא גם ציר מפשר ממין אחר — מצד אחד עולם הקליטה החויתית של הדובר (שהוא ככל האדם), המבוסס על החושים, בעיקר על ראייה של צבע ואור, ושמיעה של מוסיקה. ומצד שני — עולם העיבוד השכלתני, המעמיד שאלות שמעבר לדברים הנקלטים על-ידי החושים.

"אמצע" הוא ספר חובה למבקשים לעמוד על שירתו של אלירז, להאזין למלוויה הרכה וההרמונית שלה. אך נקל גם להבחין מדוע היקף עבודתו של אלירז לא הוערך דיו עד-כה, והוא מודעותו הגבוהה של הדובר לתכונותיו הפואטיות ללא אמירה "מן הבטן", "מן החזית", כפי שמצופה מבגרותו "האמצעית" של "הנער השואל" ואינו משיב. ■

חיים עינת

העלמותו של לוקאס

היסטוריה ההונגרית של אחרי מלחמת-העולם השנייה, השלטון הקומר-ניסטי, מרידת הנפל של שנות החמישים ותחילת הפתיחות של שנות השמונים — כל אלו מתוארים מזווית צרה ומקומית של עיירה קטנה. עולם קטן המשתקף בעיניים תמימות של איש מזר שהוא ספק ילד ספק בוגר, אשר מביט על העולם במבט שהוא לכאורה שטוח להפליא ובעצם חדר לרבדים עמוקים ביותר של סביבתו.

הספר הוא כעין אסופת רישומיו של אדם זה במחברות אליהן מתוספים רישומים נוספים — מקבילים — של אחיו התאום. בהיותו בן 15 נשאר לוקאס לכרז, סבו וסבתו מתו, אמו ואחותו נספו במלחמה, אחיו התאום ברח

(כנראה למערב) ואביו, שהיה אסיר, עלה על מוקש בנסותו לברוח אף-הוא. לוקאס חי את חייו כשהוא מנוכר מסביבתו, שכן הוא הוכרז על-ידי הרשויות כבעל הפרעות נפשיות עקב טראומות המלחמה שחווה בהיותו ילד: "לא לגמרי נורמלי? מי יאמין? אבל אתה צודק. הערכה כזו יכולה לחסוך לך הרבה אי-נעימויות. שרות בצבא, למשל. אני כותב אם כן: הפרעות נפשיות כרוניות. זה נראה לך?". (עמ' 25). לוקאס מתפרנס מגידול ירקות ובעלי-חיים בגן שהורשה לו סבתו, וכן משמש כנגן במפוחית בבתי-מרוח. קשריו החברתיים מצומצמים והוא אינו מעוניין בדבר שמעבר לסביבתו המיידית. לאחר זמן הוא "מאמץ" לעצמו בחורה, המגיעה אליו עם תינוק, יוצר קשר עם מזכיר המפלגה המקומי, עם ספרנית העירייה ועם עוד מתי מעט אנשים. לגבי כל אלה הוא מהווה דמות תומכת, למרות שהוא עצמו כאמור בעייתי למדי. הוא מאכיל את הכומר ואת הבחורה ובנה ומטפל בספרנית החולה.

ובאשר למישור הנפשי — לוקאס המקורי היה אחד משליחיו של ישו, ואילו נושא שמו בסיפור ממשיך בנוהג הנוצרי של סיוע ללא תמורה ועזרה לכל נזקק ללא גישה שיפוטית כלשהי. "אני חוזר ואומר לך לוקאס, אני לא יכול יותר לשלם לך. — אבל אתה צריך בכל זאת לאכול. — כן אבל אני לא צריך את כל סעודת המלכים הזאת. קצת תפוחי-אדמה או תירס יספיקו לי. — אתה תאכל כל מה שאני אביא לך, ולא נדבר יותר על כסף. — אני לא יכול להסכים. — קל יותר לתת מאשר לקבל. נכון? הגאווה היא חטא." (עמ' 16).

ללוקאס אין קשר להוויה הפוליטית של ארצו, אין לאורך הספר כל איזכור בנושא. הוא עוזר לכל אדם — הן למדוכאי המשטר והן לנציגיו. הוא מקבל בהשלמה את הטוב והרע. מות כל משפחתו מוציא אותו, אמנם, לזמן קצר מאיזונו המפליא אך הוא חוזר אליו במהירות. רק התאבדותו של ילדו המאומץ מזעזע את השלווה הסטואית שבה הוא שרוי וגורמת לשינוי אורח חייו. הוא מסתגר אז לחלוטין ואחרי מספר שנים נעלם. היעלמותו המוחלטת מקבלת שנים רבות אחר-כך גם גושפנקא רשמית, כאשר מופיע אחיו האבוד לחפשו, ואינו מוצא כל מסמך המעיד כי לוקאס היה אכן בבחינת חי וקיים אי-פעם.

למרות שבתחילת הקריאה, נראות הדמויות המתוארות בספר כרדודות למדי, הרי שבהתבוננות נוספת מסתבר שהסופרת הצליחה להעביר דרכן מסרים של סבל וברידות אנושית עמוקה. ברידות וסבל שאינם קשורים למקום או לצורת שלטון מסוימת אלא להוויה האנושית כולה. ■

ישראל אלירז:
אמצע
(1980-1990),
מבחר שירים;
ספרית פועלים;
תל-אביב; תש"ן
1990; 119 עמ'.

אגוטה קריסטוף:
ההוכחה;
מצרפתית; אביבה
ברק; שוקן;
1990; 172 עמ'.

יידיש בישראל

השורר-יידיש בימינו כמורה כאלון נטוע בחורש מוכה סער, ברק ורעם. הרלקה והגרון השמידו את רוב אחיו והשרידים המעטים אינם אלא אודים מוצלים, שלמרבח הדאבה הם גם מפורים ומופדים. ובלב מכרסמת השאלה: "היעלו עוד אי פעם נצרים רכים, היהיה עוד המשך?..." — כך מקשה מרדכי חלמיש ברשימה שהוקדשה לפני חמש-עשרה שנים למשורר אברהם סוצקובר, ועתה חזרו הכברים ונכללו בספרו "יידיש בישראל" שהופיע לאחר פטירתו.

במשך למעלה מ-40 שנות עבודתו ב"על המשמר" ליווה חלמיש תופעות של תרבות-יידיש בישראל ובעולם. הוא כתב רשימות ומסות על סופרים, ציירים, תיאטרון וכן על יובלות ופרסים — על כל שקשור היה ל"מאמע-לשון", שפתם של המוני יהודים שהושמדה בידי היטלר וסטאלין יחד עם דובריה. למרבה הפלא שזה עוד עדיין חיה ועודנה נאבקת על קיומה בעולם היהודי בן-זמננו. היא נשענת על קומץ לוחמים קנאים, וכמו בדרך-נס חוזרים גזעי העצים שקרסו ומבלבכים מחדש.

מרדכי חלמיש, שנפטר לפני למעלה משנה, היה אחד מקנאים אלה. בשנת 1966 פירסם אנתולוגיה של סיפורי יידיש ישראלים ("מכאן ומקרב") ובמשך שנים טיפח את חלומו — לקבץ את מותני רשימותיו בעיתונות כרך דיוקנאות סופרי-יידיש, משוררים ואמנים הפעילים בשטח תרבות יידיש בישראל. הוא לא זכה להגשים את חלומו, וגם כשנרתם למפעלו לא היה סיפק בידו להביאו לידי גמר. סיימה אותו, תוך מאמץ עילאי, רעייתו חנה חלמיש בסיוע המשורר בנימין טנא שתירגם לא-מעט שירים ופרוזה הכלולים בספר. בנימין טנא נתוודע בנעוריו אל מרדכי חלמיש (אז — מרדכי פלינט) בווארשה, בקן השומר הצעיר. גם בישראל טיפחו השניים את ידידותם ובמשך שנים רבות עבדו שניהם ב"על המשמר".

חלמיש, שתירגם עשרות ספרים מידיש, פולנית, גרמנית, אנגלית, ואת מיטב זמנו הקדיש לחובותיו היומיומיות כעיתונאי, התפנה בכל עת, תמיד — על אף עומס עבודתו לטיפול בעולים החדשים סופרי-יידיש. הוא השתדל בכל מאורו

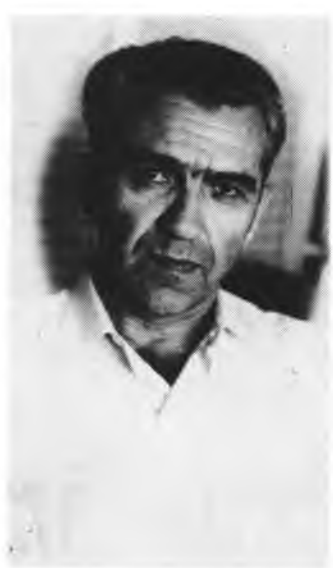
לסייע להם בהיקלטותם הודות לקשריו האישיים, אגודת העיתונאים או אגודת סופרי-יידיש, שבמשך שבע-עשרה שנים שימש כמזכיר שלה.

בארבע מאות עמודי הספר "יידיש בישראל" שזורתו עוצבה בקפידה מאירת-עיינים, כלולות מסות המוקדשות לחמישים סופרי-יידיש ולאמנים היוצרים בישראל. למעלה מעשרים מהם הלכו לעולמם, שלוששים ושישה — מוצאם מפולין, אבל גם אחרים, כגון איציק מאנגר, בילו חלק מחייהם בפולין. רובם הגיעו לישראל בתום מלחמת-העולם השנייה, אך מצאתי ביניהם שנים-עשר שהתיישבו בארץ לפני שנת 1939, ביניהם המשורר יוסף פפייירניקוב, זקן סופרי-יידיש בישראל, דב סדן, יעקב זורובל, אליהו גולדנברג והמשורר יעקב צבי שרגל.

מרביתם של הסופרים והאמנים המתוארים בספרו של חלמיש שמותיהם מפורסמים, כגון שלום אש, שרק בשלוש שנות חייו האחרונות קבע מושבו בישראל, בבתים. איציק מאנגר, שאף הוא חי בישראל רק בשנותיו האחרונות; ואילו אברהם סוצקבר — גדול משוררי יידיש בימינו, חי ויוצר בישראל מאז 1947. ליהודים יוצאי-פולין מוכרים שמותיהם של יוצאי-יידיש בישראל, כגון דוד ספארד, משה גרוסמן, א.מ. פוקס, ישעיהו שפיגל, זיגמונט טורקוב, וייכדלו לחיים ארוכים בינם הלו, אברהם קרפינוביץ, משה'לה ברנשטיין ורבים אחרים.

הרשימות והמסות שנכתבו בנסיבות ובזמנים שונים הן לעתים קצרות, בסך-הכול עמוד אחד עד שני עמודים, ולצידן מצויות בספר אף מסות ארוכות יותר. גודלן אינו תלוי בחשיבותו ובמעמדו של הסופר בספרות יידיש. אך הצד השווה שבהן, שכולן מצטיינות בעין חודרת ובהערכה קולעת, ומגישות לקורא אינפורמציה וסקירה ביקורתית ממצה.

מרבית הסופרים הנסקרים הם משוררים שחלמיש מביא את

רוני סומק

אוגסבורג, קפה הבוקר

על שקית הספר של קפה "דרקסל" מציר דיוקנו של מוצרט. אביו נולד בעיר הזאת וזכרו ממתיק את קפה הבקר. ריסי הנערה ממול, מורמים כמו מקסה של פסנתר כנף ובצניגה רשרוש סדיני מוסיקת לילה זעירה. המלים היחידות שאני יודע בגרמנית הן 'שלום', 'תודה' ולהתראות' ואתן קשה לחטף אפלו שעה מהרמון ראשה.

רחל גיל

שתבוא עליך הברכה

'ההולך למות יברך אותך' אמרה לי, מושיטה כף יד רפה לכרפת זמנים, בפתחו של אותו מסדרון ארץ שתחלתו טיחה מן הכרור מאלי וסופו, מי לחיים האלה ומי לאלה שאחרי.

אחר כך, כשהאיש שעל הטמנת הגופות בקש מן הנפטר סליחה ומחילה, מכונן קשר של רגע בין אלה הנמצאים ובין זה שגלגת, אמרה: 'שתבוא עליך הברכה' מרימה אצבע צרדה השממה כמו היתה מסמנת שביל אל מאגר ברכות שאין ודאי ממנו.

את הסוף הייתי יראה

סבתי היתה מרפינה את ראשה, אצבעותיה היו תזות מעגלים מעל לשבת שנפתחה לה בשני הנרות. שלהבת שהעמידה לה סלמות של קדשה חרקה בי שני חורי יראה קטנים. אלא שלא כמוה את הסוף הייתי יראה.

בלילה אני מונה את התולעים שבאו בך, אחת לאחת אני מונה, עוצמת את עיני ופולה אותן מביין הרגבים בפניצטה וקה, רק אז אני קלה כמו אד, מנככי העפר חבוק גדול בא פי ולא מרפה.

יצירותיהם במקור היידי שלצידו — תרגומן לעברית. לגבי קורא שאין בידו כלים להבנת שירת-יידיש במקור, משמש הספר מעין אנתולוגיה-זוטא שלה.

מסה גדולה מוקדשת ליוסף פפייירניקוב, שעלה ארצה בשנת 1924, אך את קובץ שיריו "אין זוניקן לאנד" ("בארץ השמש") אנוס היה להדפיס בשנת 1927 בווארשה, שכן קשה היה בימים ההם להעלות על הדעת פירסומם של שירי-יידיש בארץ. אלא שעולם הספרות היידישאי שם התייחס אליו בקרירות. עולם זה לא חיבב את גישתו הצינונית. לא כן הנוער היהודי בתפוצות, שהעריך אותו מאד.

כתאור דמותו השנויה במחלוקת של איציק מאנגר, המצויירת להפליא, מצאתי להפתעתי מלים חמות על וינצנץ — פולני מעריך החסידות. כן נודע לי שמאנגר, המשורר בעל השם העולמי, הוכתר רק בסוף ימיו בפרס ספרותי. הוא, שהפרס הקרוי על שמו — פרס מאנגר — נחשב בימינו לאחד הפרסים הספרותיים היוקרתיים ביותר.

מרתקת ומאלפת היא המסה על דב סדן, שייסד את הקתדרה לשפת יידיש באוניברסיטה העברית בירושלים (בשנת 1952), ואחר-כך גם בתל-אביב, עמד בראשה במשך עשרים שנה וזכה להעמיד תלמידים — פרופסורים וסופרים הממשיכים את מיפעלו

הקורא ששפת יידיש והתפתחותה קרובות ללבו, יקרא בספר פרקים על יצירתו של אברהם סוצקבר המצטיינים בניחוח מעמיק, ובין השמות הידועים-פחות ימצא הקורא סיפורים פיקנטיים, כגון זה המצוי ברשימה על המשורר נפתלי הרץ כהן — קומוניסט נלהב שחיפש בכרית-המועצות את גן-העדן ומצא בה את הגהינום.

מדובר בספר שבו חוזרים וקוראים.

זוהר

ביקורת ספרים
שירה

מרדכי חלמיש:
יידיש בישראל
— על סופרים,
משוררים,
אמנים;
הוצאת עקד;
1990

מהומו ליבידוס

— א —

קורא ב"מר מאני" לא.ב. יהושע עומד המום לנוכח שפע הדיבורים המומטרים עליו מכיוונים שונים ומוצא עצמו פָּר אחר "האמת שקודמת לאמת", כפי שאומר אחרון המדברים שברומן-שיחות זה (330), מבקש אחר נקודת האחיזה הארכימדית, שתאפשר לו להבין את משפחת מאני.

צורך החשיפה של הקורא מתבקש לא רק משום שהדברים קשים ומסובכים אלא הוא אף כמו מוזמן על-ידי עצם מבנהו של הרומן, שכן מבנה זה מציג כעין סיטואציה פסיכואנליטית, כפי שכבר צויין בביקורת¹. ה"פצינט" המטופל, שהוא כמובן לא מר מאני מסויים זה או אחר אלא הגוף המשפחתי השלם, מוצג כאן לפני הקורא מתוך עירטול הדרגתי מעמיק והולך, כשכל "שיחה" מפליגה אל זמן קדם יותר מקודמתה וחושפת מצביינפש מודחקים או מדהימים יותר.

מה היא האמת המסתתרת מאחורי האמת, שאותה מגלה הקורא הנענה ליצר החשיפה במשפחת מאני וממילא ברומן המספר על משפחה זו?

רשת צפופה של מוטיבים למיניהם ממלאת את השיחות שברומן. מאחר שהללו, לפי טבעם ותפקידם הספרותי, הם איתותים המושכים את הקורא אל העניין המאוּתָּה והקשרו והם מחייבים קריאה חוזרת ונשנית, חקירה ופיענוח — הם עשויים לסייע בהבנת הגרעין הפסיכולוגי הדומיננטי בבית מאני ואף להאיר את האדיאה המנחה את הרומן. במסגרת זו יש ברצוני לחזור אל שני מוטיבים, שהם מהבולטים ביותר ברומן זה, ולבחון את הקשר הפנימי שביניהם מתוך נקודת התבוננות שעדיין לא הוצגה במלוא משמעותה, למיטב ידיעתי².

המדובר בשני מוטיבים שהתקשרותם זה בזה מרתקת על אף שהצגתם הלשונית-ספרותית שונה, שכן האחד הוא תמונתו והוא מעוגן בפרטי, בכיולוגי ובפיזי ואילו השני אידיאלי והוא מעוגן בלאומי, ברוחני ובאידיאולוגי.

— ב —

את המוטיב הראשון ניתן אולי לכנות בשם מוטיב הרחם והלידה. מוטיב זה מתגלגל ברומן בתמונות מוחשיות, משמטוארת רחם פעורה ולידה בהתהוותה, ואף בצירופים לשוניים מטאפוריים שונים, עד שהוא צובר משמעות סימבולית. הוא מלווה במידה גלויה או נסתרת את חיי בני מאני השונים או את חיי האנשים המשוחחים עליהם וחושף משהו מהותי ומרכזי באישיותם.

בשיחה הראשונה מספרת ה"משוחחת" הגר לאימה על הריונה. הריון זה מתברר אמנם כהריון מדומה, אך הוא גורר אחריו התכווצויות רחם, דימום, כמעט עילפון

אבל האובססיה הרחמית שלו ושל הגר אינה אלא הקדמה (הסחה?) לזו המורכבת יותר, של בני מאני עצמם. באמצע הרומן, כלומר, כשהאנליזה של משפחת מאני נעשית יותר חשופה, מוצאת ומעמיקה, מוענקת למוטיב

הרחם משמעות סימבולית. המדובר בתיאור של תמונה עזה, מרכזית, מילדותו של יוסף בן משה מאני. בצפנייתו הטראומטית באקט של לידה ובהשתתפותו הפעילה, הכפוייה, בה. הילד הרזה והממושקף בן השתים עשרה, כפי שמשוחזר מפיו של המשוחח הלייטנאנט הורביץ, רואה כיצד רחמה של אישה "נפתח ונקרע", כיצד האישה "נוהמת ודמה נשפך" וכו', ולידה זו מתרחשת לנגד עיניו, כאמור, כשהיא כפולה ומכופלת במראה. בנוסף לצפייתו האילמת בה מוטל עליו גם לפעול: עליו לחתוך את חבל הטבור של היילוד... וכל זאת בעודו ניצב לבדו מול היולדת הזרה הזועקת ובאין לידו איש מבוגר שיוכל לחלצו מהחוויה הקשה (168).

מעשה זה, הנראה בלתי טבעי, פרוע ודמיוני להחריד, איננו שעשוע מקרי של מחבר או של מספר בעל דמיון. מיקומו המתוכנן, באמצע הרומן בדיוק, מעיד על חשיבותו המרכזית. הרחם שנפצרה לנגד עיניו של הנער, כמסופר, מסעירה את נפשו לאורך כל חייו (172), ודבר זה מסביר למעשה את כל התפתחותו מהרגע הטראומטי עד סופו: את העובדה שלאחר שנים, בבגרותו ובהיותו במקום זר, הוא מַעַז לילד בעצמו את התינוק שילדה לו אישה שדבקה בו וגורם בעקיפין למותה ולהיוותרותו לבדו עם התינוק (193), את נישואיו לאישה שלא תוכל ללדת, כלומר, את הימנעותו המכוונת מהבאת ילדים נוספים לעולם, והעיקר — את בריחתו מן הקיום האנושי המיני אל הקיום האנושי הפוליטי (168).

היעשותו של מר מאני (ולא רק יוסף) לאיש פוליטי הוא המוטיב השני שברצוני להבליט, ואטפל בכך בהמשך. בהקשר זה אדגיש רק זאת: העובדה שמוטיב "האדם הפוליטי" עולה באותו הקשר מרכזי שבו מוצגת הטראומה של העמידה מול הרחם הפעורה, ולמעשה כתגובה ישירה על חוויה טראומטית זו, מחייבת להבין שיש לתהות על פשרו של הקשר בין שני המוטיבים. תמונת העמידה מול רחם פעורה והצפייה בייסורי הלידה חוזרת גם בשיחה הרביעית. בהקשר זה מודגש אמנם הצד המלהיב, הלא טראומטי, הקיים בחוויית העמידה מול הרחם והלידה. הנערה לינקה, הצופה בלידה, מתמלאת התרגשות גדולה מן "המסתורין של הלידה", עד ש"יפעה" ממלאת את פניה (246). אך זהו רק צד אחד בסיפור. התרגשותה של לינקה מתקשרת גם עם התפתחותה המהירה מלידה לאישה פְּשֵׁלָה ועם היסחפותה נטולת המעצורים והרת-האסון אחר הרופא המיילד ד"ר מאני. כל אלה מדגישים שמסתרי הלידה, ההולדה

ואפילו שכיבה קצרה בבית-חולים (61, 64-70). בהמשך הדברים מסופר על אפשרות של "הפלה קטנה" ואחריה על הריון אמיתי, המביא ללידה (77). בכל המקרים האלה, בין שהריון מדומה ובין שהוא אמיתי, ניתנים לפעילות הרחמית ביטויים פיזיים חריפים, שתיאורם מרכזי ביותר. הדוברת, שבשעת שיחתה אין היא יודעת עדיין שהריונה מדומה — והעובדה שהיא משוחחת דווקא במצב זה באה להבליט את התרוממות הרוח שלה, את חדות הרחם לשמה — חוזרת ומדגישה בדבריה את מצב רחמה וְשֵׁה לציין שה"נוסחה" של מאני כבר רשומה כתוכה (21). הגישה שהיא מבטאת ביחס לרחם ולהולדה, האומרת קבלה חיובית ללא סייג והתלהבות, מנוגדת לגישתו של בעל ה"נוסחה", אפי מאני, אשר אינו יודע דבר על ההריון המדומה ואשר מגלה בהמשך הסתייגות בולטת מההריון האמיתי ומהצאצא הנולד לו וכמו שש' להיחלץ ממנו, והיא שונה גם מגישתו המסתגלת-מאמצת של בעל "הנוסחה" השני, השופט מאני. התנהגותו של מי משלושת אלה מבטאת את נוסחת ההתנהגות המאנית האמיתית כלפי הלידה? התשובה לשאלה זו מתבררת רק לאחר קריאת השיחות הבאות, אך השאלה נשאלת על-ידי הקורא כבר כאן והיא אחד ממרכיבי המתח העלילתי ברומן.

דברי אגון ברונר, הגרמני המשוחח עם אימו בשיחה השנייה, תמונת הרחם ופעילותה היא עקיפה, שכן מדובר בצירופים מטאפוריים בלבד, אך גם אלה מושכים תשומת-לב, ולו בְּשֵׁל נועזותם. אגון מדבר מצד אחד על "בית רחם כחלחל" [— —] כשר וטהור" שהגרמנים צריכים לחזור אליו (127) ועל היס התיכון כעל אותו "רחם כחלחל" שאל תוכו צריכים הגרמנים "להתקפל" כדי "להתקלף" מן ההסטוריה שלהם (119), ומצד שני — על כך שיש צורך לארוב ליהודים משום שאלמלא כן הם "ימשיכו לזהם את הרחם הכחול והטהור שלנו" (139).

רחם "כחלחל", "כשר וטהור" ו"מזוהם" הם ביטויים שמקומם לא יכירם אפילו בדיני טומאה וטהרה קדומים יהודיים. משום-כך הם מחייבים אותנו לראותם כנובעים מקוד פרטי של הדובר הנרדף על-ידי אובססיה של רחם וגזע מבלי יכולת להיחלץ ממנה. ואמנם, אגון הוא, כזכור, בן לא חוקי, ממזר למחצה, וגם גרמני הדבק באידיאה של טהור הגזע הגרמני, על-אף שהוא נראה אנושי יותר מאימו הנאצית ומכולכל ממנה ברעיונותיו הגזעניים.

להומו פוליטיקוס

א.ב. יורש

לא רק כמחלה אלא גם כעונש, כעונש על ההשתמטות מן המיטה.

התמודדות מעניינת ביותר עם סוד הרחם ומכאובה מיוחסת ברומן זה לבנו של ד"ר מאני, ליוסף השני. עמידתו מול הרחם הפעורה, היולדת, בילדותו, המוכפלת לפניו במראה כחזון שאי אפשר להימלט מפניו, היא כה מאיימת עד שהוא נושא עמו כל חייו. פרטים רבים בגורל חייו, כפי שכבר הובהר מעט, ניתנים להסבר לאור חוויה טראומטית זו. האיש נותר רווק זמן רב משום ש"הרחם אשר נפעה לפניו והזעקה ששמע עדיין מסעירים את נפשו" (172), אך בה בשעה הוא נמשך בחבלי קסם ובלי מודעות אחר "יכבה" ממושכת של כעין "תינוק ענק", עד שבגלל יכבה זו הוא תוקע עצמו בבירות למשך שבע שנים תמימות (173). הוא מתנזר מנשים משום שהרחם הזכורה לו מילדותו נראית בעיניו כ"לוע" הנפתח לפניו לא לצורך "פליטה" אלא לצורך "בליעה" והוא חושש "שלא יוכל להשביע אותה" (174), כלומר, הוא חושש למעשה מאימפרטנציה, ועל-כן קשריו עם נשים מגלים שהוא מתפשט לו נשים אשר תפטורנה אותו ממחויבותו של גבר אך תנחנה לו לטפל בילד. האישה הראשונה היא אישה חולה היולדת לו, מאפשרת לו לילד את הילד כמו ידיו, הולכת לעולמה מיד אחר-כך ומותירה אותו לבדו עם הילד. האישה השנייה — מבוגרת ממנו ועקרה, אך היא מעדיף אותה על נשים צעירות המסוגלות ללדת, כדי שתתמסר כליל לטיפול בילדים, שהם ילדו והוא עצמו, תניח לו להיבלע בתוך הכרים והכסתות, לאכול במיטתו "כאילו היה חולה שצריך הכראה" ולקרוא את עיתוניו... (175).

אפרים מאני הראשון, בנו של ה"מרגל", אשר שמו נבחר למענו על-ידי אביו, ככל הנראה, על שם אותו אפרים שפירו הגליצאי, שהרשימו בילדותו בשעה ששהה עם אחותו בביתם, ואולי מתוך מגמה סמויה לשחרר את הבן ממעמסת השמות והירושה של בית מאני, אף הוא אינו נחלץ מהמאבק עם סוד הלידה. הוא נתפס לאידיאה פוליטית מסויימת האומרת ביטול מוצאו היהודי שמלידה, שהיא דרך עקיפה, אידיאולוגית, להתמודד עם סוד לידתו שלו, שהיתה מחוץ לנישואים, דרך של בריחה. אך למעשה אין לנו צורך אפילו בהסבר פסיכולוגי זה, שהרי עמדתו היא גלגול נוסף, בטרגנספורמציה, של עמדתם הפסיכו-פוליטית של אביו, סבו ואבי-סבו.

גבריאיל מאני, השופט, מתייחס אל המין בדרך מודרנית כביכול, אך גם היא מאנית: הוא מתגרש מאשתו, הוא מסבך את "כלתו" בהתקשרות מיוחדת אליו ולימים הוא יוצר קשר אמיץ עם נכדו הבלתי חוקי, אולי דוקא בשל אי-חוקיותו ובשל הקשר המיוחד שנוצר בינו לבין ה"כלה" ואימה. בנו, אפרים השני, מוליד בן מחוץ לנישואים, כאבי-סבו, יוסף. הוא מכיר אמנם באביו, אך "לא באופן רגשי" אלא "פורמאלי" בלבד (78). הוא מתעקש שלא לשאת את אם בנו, הגר, ולבסוף מסתלק משניהם לחוץ לארץ (78-79).

הפריית הרחם האסורה היא החטא הקדמון, העבירה הגדולה, שבמשפחת מאני, אך בה בשעה הוא גם המצווה הגדולה, מקור חיותה וקיומה של המשפחה. ממכאוב הרחם, על הדואליות שבה, קשה לבני מאני להיחלץ ומשום-כך הם נרדפים על-ידיה, ואפשר לאמר, נענשים בצורות מצורות שונות. יש מי שמנסה להילחם במכאוב ולסלקו ויש המקיים ב'אה או הולדה הבאה בעבירה, יש המענות כליל את מינותו, על-ידי כך שהוא בורח מפניה, ויש אף המערים עליה ומציא לה תחליף בצורת פעילות שכנגד.

אם אברהם מאני, החוטא הגדול, שואל את רבו אם נגור עליו לאבד ("להשמיד") את עצמו לדעת, אך אינו זוכה לקבל תשובה ונשאר חי בחטאו, הרי המאנים הבאים אחריו נענשים בכך שהם חוזרים וחוזים על בשרם את "סיפור האבדון המתוק", שעליו ניבא להם בשעתו אביהם זקנם (339). הדוקטור מאני, למשל, אותו בן-נכד שנולד מאותה מצווה שבאה בעבירה, מנסה להתקומם נגד מכאוב הלידה, שאף התנסה בו אישית עם מות ילדיו בהיוולדם (ובעצם, בלי מודעות — גם נגד סוד לידתו שלו, הכאובה לפחות למולידיו), בכך שהוא מקים בית פתוח לילדות, שבו תתקיימה לידת בנעימות ובלא מכאוב. בה בשעה, בית יולדות זה מאפשר לו גם להשתמט מביתו שלו ולהתמסר לאהבה זרה אשר מוליכה אותו להתאבדות. צורת מותו, ההתאבדות, היא מפתיעה ואיננה מנומקת במידה מספקת על-ידי אופיו, אך דווקא משום-כך עולה, שאפשר כי היא קמשת את העונש שסבו-אביו, אברהם, ציפה לו ושבגללו ראה את עצמו כמי שהולך לקראת "אבדון". ההתאבדות, לפי זה, איננה רק הענשה עצמית של מי שנתפס לאהבה זרה אלא גם מימוש של גורל הגזור מראש, ממעבה הצורות, והריהי בבחינת מימוש גזר-הדין, שנשתהה עד כה, על חטא המגע עם הרחם האסורה.

אביו של דוקטור מאני, יוסף, אינו מסוגל לממש את גברותו-מיניותו אם אישתו, על-אף שבכחירתו הצליח בכך עם אשת רבו שהיתה לו כאם ואהובה. כלומר, הוא מסוגל לחטוא בניאוף ובגילוי-עריות כאביו, אך בהגיע לו עת דודים הוא מתגלה כחסר כוח-גברא בביתו שלו. הוא בורח מפני אישתו בלילות ואף ממציא לעצמו עיסוק תחליפי אובססיבי, "איך פיקס", שהיא תחליף מובהק למיניות (יש בה, כמתואר, "זקיפות ולהיטות" — 340). תחליף זה, משום שהוא ממושך עד שהוא גורם בסופו של דבר למותו-הירצחו של יוסף, מתפקד בחיי יוסף

וחיי המין הם עניין דר-משמעי: הם מרגשים ומאיימים כאחד, הם סבך המזמין פורענות.

ביטוי מובהק לעוצמתו של סבך זה באותו הקשר עלילתי ניתן במעשה ההתאבדות של ד"ר מאני. וכמוכן שלא מעט אירוניה יש בכך, שדוקא המיילד, המקים בית יולדות פתוח ומתקדם, הגורס שיטת לידה טבעית המשוחררת מכאבים, דוקא הוא נופל שדוד במערכה של יצירו המיניים וייסורי אהבתו. אברהם מאני, הדובר החמישי והאחרון, היחיד מבני מאני המדבר בעד עצמו ולא באמצעות מתווך עֵד, עומד לנוכח סוד הרחם, הַפִּיָּאָה, ההפרייה והלידה, בעמידה של התגרות בוטה ופריצה אינְצֶפְטִית של כל הסְּכָרִים. עמידה זו, היונקת בחלקה מאוירה היסטורית מסויימת, שכן היא ניזונה מהאידיאות הפוסט-שבטאיות השוררות עדיין בתקופתו ובסביבתו של האיש, ובחלקה — מהפסיכולוגיה האינדוידואלית של האיש, שנוצרה על רקע הביורגריה שלו, היא המקור הפסיכו-גנטי לפסיכולוגיה המשפחתית הקולקטיבית, למאניה המאנית, שגלגוליה בכל הדורות הבאים מתגלים ברומן לפני-כן. אברהם מאני מתמודד עם רחמה הזר של כלתו, שכמו ניצבת פעורה מולו ומייחלת לו, בדרך של "מצוה גדולה הבאה בעבירה גדולה" (335). במקום להימלט מפני הרחם האסורה עליו — הוא מפרה אותה, במקום לקבל על עצמו את ההלכה — הוא מתמסר לאידיאה פיקס שלו, שבניגוד לזו של בנו, היא עצם התשוקה לזרע (318). הצורך להיווכח בהפרייתו של הרחם הוא הסיבה לעלייתו לירושלים, הפרייתה והציפיה ללידה היא הסיבה להתקעותו בירושלים. כשמתברר לו שהפרייה המיוחלת אינה יכולה להיעשות על-ידי בנו, פָּדִין, הוא עושה דין לעצמו ומבצע אותה בכוחות עצמו. מצוות ההפרייה, שתכליתה היא "להסיר את החרפה לעתיד לבוא" על-ידי גרימה לכך "שלא יכלה מאני מן העולם" (337), באה כאן באמת בעבירה גדולה, שהרי גורמת לה לא רק העבירה של גילוי עריות אלא בעקיפין גם עבירות נוספות. בין העבירות האלה נמצא הניאוף, כביכול, עם דונה פלורה אשת הרכ הנערץ על אברהם מאני (שהרי תמרה כלתו נראית לו בצלמה ובדמותה של דודתה פלורה).

הנקמה בדונה פלורה ובחכם הדאיה כאחד, על שבגדו באהבתו אותם משנישאו זה לזו, אהבת-הניאוף של הבן לדונה פלורה, בצעירותו, שהיא שמנעה ממנו, כנראה לממש את נישואיו לאישתו וגרמה, בדיעבד, גם לחטאו של אביו, ומעל כל אלה — תחושת האשמה הכבדה של האב, שאותה אין הוא מֵעַז אפילו לבטא במלואה, על השתתפותו ברצח בנו. אגב, האשמה האחרונה היא כה כבדה, עד שהיא מודחקת אף בטקסט עצמו, אך בלעדיה אי-אפשר להבין מהו אותו "הסיפור האחרון, הסיפור האחד, היחיד והמיוחד" (339) שהוא מבקש לחשוף אבל נמלט ממנו ומטשטש אותו בדברי הכללה, ובלעדיה אין להבין מדוע הוא אומר אחר-כך "יש פה גם מעט רוצח — שוחט, שוחט כודק והורג" (שם).

כיצד יגיב בנו, רוני, על התעלמות אביו ממנו? שאלה זו נשאת כביכול פתוחה, אך למעשה, לאור הסינדרום של בית מאני, פתורה.

יחסם של כל בני מאני אל סוד הרחם והלידה הוא אפוא קשה ומעוות, והם מתמודדים עמו בצורות שונות. העקיפה מבין דרכי ההתמודדות, שהיא המעניינת והיצירתית ביותר, היא הדרך הפוליטית, ובה אדון בהמשך.

— ג —

ההתקשרות המפורשת ביותר של המוטיב הפוליטי עם המוטיב הקודם מופיעה כאמצע הרומן, בדברי הלייטנאנט הורביץ, ככסיס לסניגוריה שלו על יוסף מאני הנאשם בריגול.

עצם ההגחה מרחם, לא הגחתה של דמות מסוימת ברומן, היא, לדברי הדובר, שורש תודעתו הפוליטית של יוסף מאני. "באותם רגעים, בחדר הקר, והסכין מונף בידו, נקבעה תודעתו הפוליטית בעוצמה [— —] — כך הפך הילד הזה בן השנים עשרה [— —] ליצור מדיני, בלשונו, הומופוליטיקוס, בלשונו" (168).

הקישור שבין הצפייה בהגחה מרחם ובין העיסוק הפוליטי אינו מתמיה את הדובר והוא מקבלו כאילו הוא מובן מאליו, על-אף שאין הוא כלל קישור לוגי. זאת כנראה, משום שמתן הנמקה ביוגרפית לאשמת הנידון מקלה עליו את מלאכת הסניגוריה. ברם, "הצדקת" הגיבור, כביכול, לאור הביוגרפיה הפרטית שלו אך מטייחת על אמת אחרת, כללית ומרכזית ברומן, המסתתרת מאחורי הדברים.

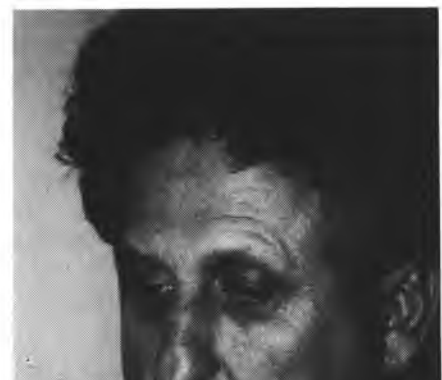
התודעה הפוליטית מוצגת כאן כדבר המוטבע באדם ברגע צפייתו ברחם הפעורה מולו, ברגע הזדעזעותו מייסורי הלידה, כלומר: היעשותו של אדם לאיש פוליטי היא בריחה מהטראומה הליכידית והדחקתה. הפוליטיות אינה אלא מפלט. ומאחר שהסיפור על יוסף מוכיח, כפי שכבר הובהר, כיצד הוא חוזר ומשתמט לאורך כל חייו מלהיות הומוליכידוס ונעשה במקום זה הומופוליטיקוס, יש לראות במפלט הפוליטי לא בריחה חד-פעמית מהרחם המאיימת, כלומר התגברות על הטראומה, אלא דרך התנהגות נורוטיית.

בהמשך הדברים מתברר כיצד נעשה יוסף זה לאיש פוליטי. הוא לומד לשונות מתוך תכנון לעתיד, הוא מתחבר אל הנוצרים והערבים בירושלים, הוא עובר בקלות מעדה לעדה, מבלי להתבלבל בהן, והוא מתחבר אפילו עם החוגים החרדיים בירושלים (170). בהגיעו לביירות, הוא לומד באוניברסיטה האמריקאית לימודים פוליטיים-משפטיים ורואה את תכליתו במדיניות ובפוליטיקה (174-175). בחזרתו מביירות לירושלים הוא מעמיק בקריאת עיתונים, ואפילו ישנים, ומסתכל במפות. כשהוא מגיח אל העיר, הוא מתערב בערכים וכל הזמן רואה את עצמו כהומופוליטיקוס (177). פיסגת פעילותו הפוליטית היא במעשה ה"בגידה" המיוחס לו על-ידי הבריטים: בהקהלת הכפריים הערביים לצורך השמעת הצהרת בלפור באוזניהם

ולצורך ההשפעה עליהם, שיתעוררו ויקחו לעצמם זהות כדי שהארץ תחולק חצי להם וחצי ליהודים (186-187). היתפשותו כמרגל והגלייתו לכרתים, כעונש על "בגידתו", היא תגובה פוליטית על פעילותו הפוליטית. רציחתו לבסוף על-ידי הגרמני אף היא מעשה פוליטי, כלומר: יוסף הוא גם הומופוליטיקוס פעיל וגם קורבן של הפוליטיות בעולם.

יוסף מאני ה"מרגל" הוא ההומופוליטיקוס המובהק שברומן, אך הפעילות הפוליטית היא גם נחלתם של בני מאני האחרים, ולרוב בתיפקוד פסיכולוגי דומה. אביו של יוסף, דוקטור משה מאני, הוא איש פוליטי על-פי דרכו: בית-היולדות שלו פתוח לכל העמים והגזעים. הוא עצמו ציר שלוח לקונגרס הציוני השלישי. הוא מאומץ על-ידי הקונסול הבריטי בירושלים ואף מקבל ממנו נתינות בריטית. יוסף בן אברהם מאני אף דומה בשגעונו הפוליטי ל"נכדו". אף הוא מתרופץ בין ערביי ירושלים כמטרה להשפיע עליהם שיכירו בזהותם (אמנם בזהותם הסמוייה, שאינה מודעת להם, בזהות היהודית). אפרים, בנו של יוסף המרגל, נתפש אף-הוא, כאביו וכיוסף הראשון בשעתם, לרעיון פוליטי המתמקד בשאלת הזהות, אף כי בניגוד להם מדבר הוא על ביטולה של הזהות ולא על אימוצה. הברחתו של גבריאל מאני מכתרים מפני הגרמנים והינצלותו עם אמו בארץ-ישראל אף הן כעין פעולות פוליטיות, מה גם שבאמצעותן מבטל האחראי להן, האב אפרים, את הכרזתו על ביטול עצמו כיהודי, וזאת בין אם היתה הכרזה זו רצינית ובין אם היתה רק העמדת פנים לצורך ההישרדות. הפוליטיות של גבריאל מאני מתבטאת מצד אחד בכך שנותר ביהדותו וניצל כיהודי בארץ-ישראל, ומצד שני בכך, שגם לו, כמו לאבותיו, מהלכים טובים בין ערביי ירושלים, והוא יוצא ונכנס בכתייהם והם נראים בעיניו כ"שוחרי שלום" (80). שירותו של בנו, אפרים השני, בלבנון ב-1982 אף היא כמובן פעילות פוליטית אף-על-פי שכל עניין המלחמה בלבנון כמו מודחק ברומן, ואולי כדי לפנות מקום להבלטה של משהו אחר במושג זה.

אם הסיפור על יוסף מאני השני הוא כעין צומת, סיפור שבו מופגשים שני המוטיבים בצורה מפורשת, כשהמוטיב הראשון מוצג כאן כטראומה והשני כמפלט ממנה (168), בסיפורים על הדמויות האחרות מוצג קשר-מוטיבים זה בדרך מובלעת במידה זו או אחרת. יוסף הראשון מתמסר אף הוא, כפי

א. ב. יהושע

שכבר הובהר, לעיסוקו הפוליטי כאל תחליף מובהק למיניותו המודחקת, כלומר, הוא בורח אליה, והיא נעשית למחלתו, לשגעונו. אבל גם עיסוקם הפוליטי המסויים של דוקטור משה מאני ואפרים מאני מבטא התמודדות עם שאלת המין, המוצא והרחם, שהיא, מן הסתם, אף התמודדותם האישית, הבלתי-מודעת, עם סוד לידתם המסתורית. הקשר בין פעילותו הפוליטית של גבריאל מאני ובין התמודדותו עם שאלת המין מעומעם ביותר, אך עובדת התנתקותו מאשתו ובעיקר עובדת קשריו ההדוקים עם אמו ועם "כלתו", שהם מוטיבים חוזרים במשפחת מאני, נותנות מקום למילוי פערים וליצירת קישורים לאור תבנית שכבר נוצרה בדורות הקודמים, מה-גם שתבנית זו חוזרת בחיי בנו בצורה גלוייה: הפעילות הפוליטית של הבן אפרים, המשרת במילואים בלבנון, מתקשרת ברומן במפורש עם חיי האישות שלו. השירות הצבאי הוא המאפשר לאפרים להשתמט מכל עניין ה"הריון" של חברתו (77) ובהמשך — אף להיפטר מביקורו אצל בנו ולהעביר את חובתו כקאב אל אביו (79). שוב ושוב מתגלה אפוא הסינדרום המאני: הפוליטיות, ולא חשוב אם היא רצונית או נכפית, היא מפלט מן הליכידיות בחיי הפרט והיא תגובה נורוטיית של דורות על ליכידיות עזה, אינצסטית, ראשונית.

כדי לקבל את הקביעה שההומופוליטיות שברומן היא תגובה נורוטיית על טראומת המוצא לא רק במקרה שבו מוצג הדבר בלשון מפורשת (168) אלא גם בשאר המקרים, צריך כמובן לייחס משמעות רבה לדברים המשתמעים או המובלעים ומכוסים ולקשר ההדוק שבין הדורות. במקרים שבהם עלילת החיים הפרטיים של דמות מספקת חיווק חלש לקביעה האמורה, ודבר זה מתרחש רק לעיתים, באה העלילה הדורותית המורחבת ומחזקת אותה. כך למשל במקרה של ד"ר משה מאני: ההומופוליטיות המסויימת שלו, המתבהרת רק במידה מסויימת על רקע מות ילדיו הראשונים, מוסיפה להתבהר יותר על רקע מעשי אבותיו. פעילותו כאיש פוליטי מתפרשת כהמשך לפעילותו של אביו המדומה, ופעילותו המקצועית, על משמעותה הפוליטית, מתפרשת כתגובה בלתי מודעת על עצם לידתו המסוכנת והולדתו בעבירה על-ידי אביו האמיתי ("סברו"). אינני יודעת אם הפסיכואנליזה המקובלת, לכשתטפל בכך, תייחס חשיבות למצב הנפשי של מולידו אשר הסתלק מיד לאחר הלידה ובלא שהבן ידע כלל שהוא אביו או למצבו הנפשי של אב מדומה אשר מת עוד לפני הלידה וההריון. ברם, כשהמטופל הוא גוף משפחתי כולל — וכזהו המצב בכל רומן של דורות — קורותיהם של האבות משפיעים על בנים ובני בנים לאורך דורות לא רק השפעה גורלית אלא פסיכולוגית. ברומן מסוג זה יכולה הולדה הבאה בעבירה להוליד טראומת-לידה ובריחה מטראומה זו אל פעילות נורוטיית לא רק אצל הבן אלא גם אצל הנכד והנין של בעל-העבירה.

מהו, בכל זאת, הקשר התוכני-הפנימי בין טראומת הרחם לנורוטיה הפוליטית? לצורך

הוכחה שניה: יוסף בן אברהם נופל קורבן ונרצח בידי גויים אחוזי שנאת יהודים (324) בעצם פעילותו הפוליטית, כשרציחתו מפריכה את השקפתו התמימה כאילו אפשר לחלץ את הגוי מגוינותו ולהפכו ליהודי. יוסף בן משה, דוכרו של הרעיון השוויוני, המטיף להתקיימותן של זהויות לאומיות שונות זו בצד זו, נרצח בידי מי שמאמין בזכותו הבלעדית לזהות לאומית, ואילו דוכרו של הרעיון על ביטול הזהות היהודית נרצח כיהודי, ואף מבטל את רעיונו מעיקרו כשמדובר בכנו. העמדה הפוליטית של משפחת מאני אינה עומדת אפוא במבחן המציאות. הטרואמה היוצרת אותה והמציאות הגוברת עליה שתיהן כאחת מעידות על חולשתה ומאירות אותה כאור אירוני. על אף מרכזיותה של התודעה הפוליטית ב"מר מאני", בכל זאת אין מחבר הרומן בא להציע אלטרנטיבה אידיאולוגית ומעשית לשאלת הקיום היהודי. הוא מעדיף להתבונן בה מנקודת מבט "אקספוליטית": להרהר בטיבה של הפוליטיות היהודית ובמקורה הפסיכולוגי ולחשוף את הקשר החולה-עד-גרוטסקה שבין שניהם.

השונות המתגלגלות ממר מאני אחד למשנהו את ההתמודדות ההיסטוריות הקונקרטיות שרווחו במחשבת תנועת התחיה ה"לידית-ספרדית" בדרך אליגורית או במדויק? ואם לאו — כולן כאחת מוערכות ברומן זה כנוירוזה. הערה זו של ההומופוליטיקוס היהודי, והישראלי במיוחד, היא חדשה, ביקורתית ולא במעט גרוטסקית. העמדות הפוליטיות השונות של בני מאני, הבאות להציע תשובות שונות לשאלת הזהות היהודית ולשאלת הקיום היהודי בארץ, הן עמדות מקוריות, חריפות ובלתי מקובלות, אך אף על פי כן אין המחבר רואה בהן תחליף רציני לדרך המקובלת של הציונות ותנועת התחיה ואין כל צורך להתווכח אתו על הנחות שהוא מפריך אותן בעצמו ברומן שלו. הצגת העמדות הפוליטיות כנוירוזה (ואגב, במקום אחד, כשהדובר משיל את הוילון האחרון מאחורי הסיפורים המסתירים שלו, הוא מדבר על האיש הפוליטי כעל "נפש חולה" — 341) היא הוכחה אחת לעמדתו הביקורתית, תיאור גורלן המר של הדמויות הנושאות על גבן את העמדה הפוליטית הוא

הבנה חלקית, ולצד חלקית בלבד, של עניין זה כדאי לעיין מעט בתוכנה המסויים של הפעילות הפוליטית שברומן. התודעה הפוליטית, אם נחזור אל המונח המיוחס להומופוליטיקוס המובהק שברומן (168), מתבטאת כאן בעיסוק בשאלת הזהות היהודית בכלל, והזהות היהודית בארץ ישראל בפרט. בין העוסקים בשאלה זאת ניכרת קירבה רוחנית עמוקה המתבטאת בטרמינולוגיה משותפת. על-אף שכל אחד מבני מאני נאחז בהלכי רוח הקיימים בדורו, עמדתו היא אקסצנטרית ומיוחדת גם בדורו וניסוחיה מגלים שהוא כמו מקיים דיאלוג נסתר עם בני הדורות האחרים במשפחתו. בדרך זו נעשה הדיון בשאלת הזהות לאותה האידיאה פיקס עוסק בה. אידיאה פיקס זו, על פי תוכנה, משקפת למעשה, תוך כדי השלכה והרחבה, את התהייה על הזהות הפרטית, על משמעות ההגחה מרחם.

יוסף בן אברהם מאני מחליט ש"כל מי שהוא רואה סביבו אינם אלא יהודים שאינם יודעים עדיין כי יהודים הם, אולי יהודים ששכחו כי הם יהודים" (308) והוא מחליט לגאול את הנשמות האובדות מגוינותן אפילו בכוח (313). בהשקפה זו ניכרים הלכי רוח קבליים ומשיחים הקיימים עדיין בתקופתו של האיש, אך היא כמו מתגלגלת אל יוסף ה"נכד". "נכד" זה, החי בתקופת המעבר מהשלטון התורכי לבריטי בארץ ישראל, כבר נושא עמו תודעה פוליטית מעשית בשעה שהוא מדבר על לב הערביים שיאמצו להם מהר את זהותם ולא יחמיצו את ההזדמנות לחלק את הארץ עם היהודים (186). אבל בכך הוא גם מתווכח עם "סבו" בשם תפישה דמוקרטית ופחות משיחית, תוך שהוא מרמז, כביכול, שמאחר ששניהם באים מרחם מאנית-לשונם קרובה. אפרים מאני מגלגל ברעיון הזהות מזוית הפוכה, שהרי הוא מדבר על אפשרות ביטולה (126). אף הוא מבטא רעיון הצומח מתקופתו באופנים שונים, בין שהוא משקף את התודעה היהודית החילונית ובין שהוא משקף את תחושת ההישרדות ההכרחית, ואף הוא כמו מתוכנח עם אבותיו. החשיפה של הזהות היהודית הנסתרת והשלטתה בכל, וכן ההגבלה של הזהות היהודית-לאומית או הביטול של הזהות היהודית — הן שלוש דרכים המשקפות במהופך, כאותן מראות ששיקפו את הלידה, את ההתמודדות עם הפרדסטיניציה של המוצא הביולוגי — יהודי. התמודדות זו על הזהות היהודית, על התקררה לה והתדרה מפניה, שכל בני מאני אובססיביים לה במידה זו או אחרת, מוצגת ברומן זה כנוירוזה קיומית שאי אפשר להמלט מפניה, משום שהדבר שיצר אותה, עצם ההגחה מרחם, מה גם ההפריה האינצסטית שאיפשרה את הקיום הדורותי ההיסטורי של משפחת מאני, הוא טראומה קשה משאת. כמבע קליני (כנוירוזה) וכמבע ספרותי (כטרופוס) היא רומזת במשהו על הדבר שיצר אותה ובה בשעה מפליגה ממנו והלאה אל שדה אחר.

אם אמנם חושפות ההשקפות הפוליטיות

1. ראה: גרשון שקד, "החידה גדולה מכל פתרונויה", ידיעות אחרונות 11.5.90.
  2. ראה: דורית הופ, "מסעותיו של זרע חלשלוש", הארץ, תרבות וספרות 8/6/1990.
  3. ראה: יוסף אורן, שלושה מאמרים על "מר מאני", מעריב 29/6/90; 22/6/90; 6/7/90.
- 4 שם במאמר השלישי.

יאירה גנוסר

עם כתר אפור ועגיל באוזן

1. במסיבת הרהורי

במסעךה
ידו ננצתה בעיני, חספוס עבר בשערותי,
במסעךה, קבל עם ועדה,
שלא ידעה כי בשר חי לפניה.

אל תהיי עצובה, הביט בי
חס ועיף כאבא צעיר, שבתו נפצעה.
שנינו נצא מזה, אמר לי,
את רואה שאנחנו יוצאים כבר.

2. בגלריה הלאומית בקראקוב.

מאורצי גוטליב מציר דיוקן עצמי
עם כתר אפור ועגיל באוזן,
מסכים לענש, נתמך בקיר, כתפו חשופה
גם שם מצא לו: ראש אחשוורוש.

מה לו בגלריה הלאומית של קראקוב בין
אחורי סוסים מנחים כתפוחים אדירים
וכמוקד רוטט הנסיך
המותח את ראשיהם הצוהלים.

הייתי מדמה אותו
ראש בשליוזיה,
שחק, לא מתעניין בשדור החי.

אחשוורוש מהתל, שומט אחיזתו
ראשו נוטה אל פו. בתכניתו הקרובה
יתן או ישל סודות נפשו בכפו.

היום, מעצר עצוועים,
ראשי כבר עלי,
ראשי כבר בנושאת כתר.

לא, לא אצא. עצורת עצוועים
אבלה במסבת הרהורי,
מנין לי מבט אשה עם כתר?

ה נ א ר ק ס

המוסרנית והמוסרנות הביקורתית" (1847) כותב מארקס: "... התאחדות הפועלים הינה ההנחה המוקדמת הראשונה לנצחונם". מאוחר יותר, במכתב אל בראקה (1875) הוא כותב: "כל צעד שיש בו משום תנועה ממשית, חשוב יותר מתריסר תכניות". רוצה לומר, התנועה הממשית המאחדת את הפועלים כמעמד חשובה בעיניו יותר מכל. התנאי השני הוא רמת התפתחות הגבוהה של מעמד הפועלים. אנגלס כתב בהקדמתו ל"מאניפסט" (1890): "בשביל מארקס הערובה היחידה לנצחונן הסופי של ההנחות שהוצגו ב"מאניפסט" היתה ההתפתחות השכלית של מעמד הפועלים, זו שבאופן בלתי-נמנע צריכה להיות פרי פעולה ודיון משותף". בדיבור אחד — פיתוח הדמוקרטיה הפועלית כ"ערובה יחידה" לניצחון הסוציאליזם. בניגוד ללנין שראה את המוני הפועלים כנדונים מראש לחוסר דעת ובערות, אצלו קיימת אמונה ביכולתו של מעמד הפועלים להתפתח למעמד המסוגל להיות לדומיננטי בחברה. זה השעור הראשון בהלכות מארקס הבלתי-נודע.

2

השיעור השני הוא יחסו של מארקס אל הקאפיטליזם. תפיסתו בנושא זה הושתתה על ההנחה שהקאפיטליזם הינו תהליך בעל סתירה פנימית. מצד אחד מדובר במשטר נצלני ומנוכר, אך ברי-זמנית הוא יוצר התפתחות אדירה של אמצעי הייצור. כבר ב"מאניפסט" נאמר: "הבורגנות אינה יכולה להתקיים מבלי לשנות בהתמדה ובאופן מהפכני את מכשירי הייצור, יחסי הייצור. היינו את כל היחסים החברתיים." שלילת הקאפיטליזם אצל מארקס לא היתה שלילה ניהיליסטית כיי-אם שלילה פוזיטיבית, שלילה במובנו של הגל, בתור שלב התפתחות השומר על החיובי הקודם. ב"מחברות לפילוסופיה" רושם לנין בשולי "הלוגיקה" של הגל: "... איש מהמארקסיסטים לא הבין את מארקס לאחר חצי-מאה שנה", נדמה שביתר יסודיות אפשר לומר זאת עכשיו. מארקס העמיד את הסוציאליזם על קרקע היסטורית, כשלב התפתחות שתורו מגיע לאחר שהקאפיטליזם ידלה עד תום את הפוטנציאל הנטוע בו. בהקדמתו הנודעת ל"ביקורת הכלכלה המדינית" כותב מארקס במפורש: "לעולם אין תצורה חברה שוקעת עד שלא נתפתחו בה כל כוחות הייצור, אשר בשבילם היא מספיקה כל-צרכם, ולעולם אין

הולידה המפלה של הבולשביזם של לנין את הבולשביזם של סטאלין. אלא שחוט אחד קשר בין שתי הנוסחאות — שמירה על השלטון המונופוליסטי הנקרא דיקטטורה של הפרולטריון וחתירה לבניין סוציאליזם בכל מחיר למרות הנחשלות והאופי האיכרי של הארץ. תהליך זה הוליד בהכרח את התרחבות המארקסיזם הסובייטי מהמארק-סיזם המקורי של מארקס.

כשמת לנין הביאו המנשביקים (פלג סוציאלי-דמוקרטי במארקסיזם הרוסי) זר פרחים לקברו שעל סרטו היה כתוב — "לבאקוניסט הראשון במארקסיזם". בוודאי שהיתה זאת הגומה. לנין היה מארקסיסט נאמן בעל נוסח משלו שהיתה בו גם נימה באקוניסטית. סיבת הסיבות לכך טמונה היתה בסובייקטיביזם-וולונטריזם שלו. לנין היה וולונטריסט מדי על-מנת להיות שלם לגמרי עם המארקסיזם של מארקס. כבר בראשית המאה העלה את התיזה לפיה תנועת הפועלים כשלעצמה אינה מסוגלת לעצב תודעה סוציאליסטית. זאת צריכה היתה, לדעתו, להיות מוחדרת מבחוץ. ומכאן נובע, כי "הסטיכיות" פסולה לחלוטין ואילו "ההכרתיות" היא מעל לכל. ("מה לעשות" 1902). מכאן התיאוריה בדבר "האוונגרד המהפכני" (המפלגה) המדריך את מעמד הפועלים והמיישם בשמו את "הדיקטטורה של הפרולטריון". מכאן התיאוריה בדבר "הצנטרליזם הדמוקרטי" — המרכז המהפכני המחדיר ל"הסטיכיה" הטרייד-יוניוניסטית, את ההכרה המהפכנית. לרעיון זה נשאר לנין נאמן עד סוף ימיו. כבר אחרי המהפכה טען שההמונים המדוכאים על-ידי הקאפיטליזם ("סטיכיה") אינם מסוגלים לבטא את רצונם האמיתי ולפיקח, חייבים, ראשית, לכבוש את השלטון ואחר-כך לשכנע. במאמרו — "הבחירות לאספה המכוננת והדיקטטורה של הפרולטריון" (1919) כתב לנין שזאת אשליה להניח, כי "בתנאי הקאפיטליזם המוני הפועלים מסוגלים לאמץ רמת הכרה גבוהה, אופי מוצק, עומק ראייה ואופקים פוליטיים רחבים כדי שתהיה להם אפשרות, על-ידי הצבעה בלבד" להכריע בדבר גורלם. כלומר, את אור ההכרה, יש להכניס מבחוץ. כאן נפרדות דרכיהם של לנין ומארקס. החדרת השקפתו של לנין משך למעלה מ-70 השנים שלאחר המהפכה האפילה על השקפתו של מארקס, דחקה אותה הצידה. במה אפוא היתה תלויה הגשמת הייעוד המשחרר של הפרולטריון לפי מארקס? בשני תנאים — ראשית באחדות המעמד. במאמר "הביקורת

משטרים הקומוניסטיים באירופה התמוטטו כבתי קלפים, "הסוציאליזם הריאלי" כפי שגובש בימי סטאלין בברית המועצות מתפורר — זאת היא עובדה שאין לערער עליה. השאלה היא — האם קריסת השיטה הסובייטית, זו המודרכת על-ידי המארקסיזם-לניניזם, משמעותה — התמוטטות הסוציאליזם והמארקסיזם? רבים אלה הנחפזים להפיק מסקנה כזאת. אלא איך אומרים הערבים — החיפזון הוא מהשטן. השאלה המרכזית היא: האם אותו המארקסיזם, זה המופיע תחת השם מארקסיזם-לניניזם אותו ניסו להחדיר לציבור ברחבי העולם משך למעלה מ-70 שנה, האם הוא תואם את המארקסיזם של מארקס, שהוא המארקסיזם המקורי והאוטנטי?

1

לאחר מותו של לנין העלו יורשיו את המושג — מארקסיזם-לניניזם כרצונם לזהות את תורת מורם, את הלניניזם עם המארקסיזם בתור הפירוש הנאמן היחיד של המארקסיזם. האמת היא שהמושג הכפול — מארקסיזם-לניניזם העיד דווקא על השוני בשני המושגים, שאם לא כן, לשם מה צריך היה להוסיף את התוספת? ההסבר היה שלנין הוא ממשיכו של מארקס שהתאים את המארקסיזם לתקופת האימפריאליזם והמהפכה הפרולטרית, הנוסחה היתה — מארקסיזם של תקופת האימפריאליזם והמהפכות הפרולטריות. כלום עמדה הנוסחה במבחן המציאות ההיסטורית? — וזאת השאלה. בשנת 1921 כתב לנין ליום השנה של המהפכה האוקטוברית: "המהפכה הבולשביקית הראשונה שלפה מהמלחמה האימפריאליסטית, מהעולם האימפריאליסטי — את מאה המליונים הראשונים של האנשים על כדור-הארץ. המהפכות העתידות ישלפו ממלחמות כאלה ומעולם זה את האנושות כולה". עכשיו אנו יודעים כבר איך הסתיים הימור זה. המלחמה העולמית השנייה לא היתה מלחמה אימפריאליסטית כיי-אם מלחמה אנטי-פאשיסטית, שבה לחמו יחד, בקואליציה אחת, המדינות הקאפיטליסטיות הדמו-קרטיות וברית-המועצות הסוציאליסטית. ובאשר למהפכות הפרולטריות, הרי שבאף אחת מהמדינות המפותחות לא התחוללה כזאת, וכל הסיפור על מה שהיה קרוי מהפכה עולמית התגלה כהזייה גרידא. אל נכון, כבר אז, בשנת 1921, נחל הלניניזם את כשלונו החרוץ בחזית הבין-לאומית. התוצאה הבלתי-נמנעת מכך היתה שכעבור כמה שנים נאלצה ברית-המועצות לנטוש את הנוסחה הבין-לאומית ולעבור לנוסחה הסטאלינית-סוציאליסטית בארץ אחת. כך

הבלתי-נודע

והטיטוש הנובעים ממושג של מינימום כלשהו". האדם המקבל עליו קומוניזם זה "לא זו בלבד שאינו מתעלה מעל לרמת הקניין הפרטי, אלא שלא הגיע אף לרמתו". בדיבור אחד: הקומוניזם הגס הזה אינו אלא קומוניזם של דלות, שוויון שבדלות. הבטחת מינימום מחיה נמוך בשביל הכל יוצר מיתוס של קומוניזם ומשמש לו כבסיס סוציאלי. כנגד קומוניזם גס זה מעלה מאקס "קומוניזם כביטול חיובי של הקניין הפרטי, (שהוא הניכור העצמי של האדם), ועקב כך אימוץ אמיתי של המהות האנושית על-ידי האדם ובשביל האדם. הקומוניזם הוא אפוא שיבתו המלאה והמודעת של האדם לעצמו כאל אדם חברתי, כלומר אדם אנושי, כאשר שיבה זו מתבצעת במלוא עושר ההתפתחות שהושגה". קומוניזם כזה, אומר מארקס, זהה עם הומניזם, ואילו "הקומוניזם של קסרקטין" מופיע כאנטיפוד של קומוניזם אמיתי, אותו שולל מארקס שלילה גמורה. מארקס נאבק ממושכות נגד באקונין שהיה קשור זמן-מה עם ניצ'אייב אשר לא היה אלא התגלמותו של "הקומוניזם של קסרקטין".

במאמר "אליינס וחברה בין-לאומית של פועלים" (1873) מותחים מארקס ואנגלס ביקורת מוחצת על הפירסומים של "עשיית-דין עממית" — ביטאון של "החברה החשאית" מיסודם של ניצ'אייב ובאקונין. איזה דגם נהדר — כותבים הם בלעג — של ה"קומוניזם של קסרקטין", הכל יש כאן — מסעדות משותפות, שמאים ולשכות הקובעות תקנות לחינוך, לייצור, לצריכה, בדיבור אחד — כל הפעילות הציבורית. וכראש, בתור מדריך עליון, עלום שם, לא ידוע לאיש, "הוועד שלנו". כלום אין "הדגם" הזה מזכיר בכמה קווים מכריעים את הקומוניזם הסובייטי? קודם כל הרגלמנטציה הטוטלית הקפדנית, שוויון בשביל המוני העם על בסיס של מינימום מחיה מסוים, אוטוריטריום המתכסה בגלימה של "המפלגה" ("הוועד שלנו"). שורשיו של הקומוניזם הסובייטי נעוצים אמנם במארקסיזם, אבל גם במסורת המהפכנית הרוסית, הכוללת גם את באקונין וגם את ניצ'אייב.

ב"קומוניזם של קסרקטין" כלול גם הקו החשוב של מונופולין על האמת. זה המוביל לקראת "אחדות הדעות" הנקבעת מלמעלה על-ידי החלטות "פה אחד", מהן הסתייגו מארקס ואנגלס לחלוטין.

ב-1874 כתב אנגלס שורה של מאמרים תחת הכותרת הכללית — "הספרות האמיגרנטית" בהם הוא מותח ביקורת על הבלאנקיסטים בשל נטייתם למהפכות. ממהפכות ממין זה נובע לדבריו "הכורח בדיקטטורה לאחר הצלחת ההתקוממות. לא דיקטטורה של המעמד כולו — של הפרולטריון — ולא של מספר מועט של אנשים שבצעו את המהפכה ושהם עצמם כפופים לדיקטטורה של אדם אחד או של כמה אנשים". המהפכה הרוסית לא היתה כמובן מהפכה נוסח בלאנקי. רוב הפועלים, לפחות בפטרבורג ומוסקוובה, וכן רוב האיכרים הרעבים לקרקע הלכו עם

חברתיים מוקדמים כגורמו לקיצור יום עבודה ובהעלותו את הפועל לדרגה של מוסת תהליך הייצור, מכשיר הקאפיטליזם את מעמד הפועלים לתפקיד של שותף, ולאחר מכן של מדריך, בהנהלת תהליך הייצור והחברה כולה. לא דלות החברות הטרומ-קאפיטליסטיות כי-אם השפע הנוצר על-ידי הקאפיטליזם פותח את השערים להגשמת החזון הסוציאליסטי.

3

השעור השלישי בהלכות מארקס הבלתי-נודע הוא מהות הקומוניזם. המארקסיזם של מארקס מעולם לא הבטיח גן-עדן ומלכות שמיים עלי אדמות. גם בחברה סולידרית תהיה העבודה כרוח חיים כמו בכל התצורות הסוציאליות האחרות. "כמו פרא החייב להילחם בטבע על-מנת לספק את צרכיו, על-מנת לשמור וליצור מחדש את חייו — כותב מארקס בכרך השלישי של "הקאפיטל" — כך חייב לעשות גם בעל הציוויליזציה ביחס לכל אופני הייצור, והמסקנה היא: "ממלכת החופש מתחילה למעשה רק במקום בו נפסקת העבודה המוכתבת על-ידי מחסור ותכליתות חיצוניות הנמצאות, בעצם, מעבר לייצור החומרי". גם הצורה הסוציאלית האידיאלית אינה יכולה לבטל את הכורח ואת האילוצים הכרוכים בתהליך הייצור החומרי המשותף לכל התצורות הסוציאליות.

אילו חברו של מארקס, אנגלס, כתב ב"ליודוויג פויארברך וסופה של הפילוסופיה הגרמנית הקלאסית": "ההיסטוריה כמו-גם (צבירת) הידע לעולם אינה יכולה להיעצר. היא לעולם לא תגיע להשלמה סופית בתוך חברה מושלמת אידאלית כלשהי. חברה מושלמת, מדינה מושלמת — אלה דברים הקיימים רק בדמיון". אנו למדים עד כמה רחוקים היו מארקס ואנגלס מאוטופיה, מכל אוטופיה, אך גם מכל מיני סוגים של קומוניזם הנחפו לפרש את סיסמאות הצדק והשוויון בצורה פשטנית, מוחלטת ובלתי-מושגת.

העיוות הקשה של הקומוניזם היה בעיני מארקס זה הקרוי "קומוניזם של קסרקטין", נגדו ניהל מלחמה עיקשת.

כבר באחד החיבורים המוקדמים שלו — "כתבי-יד כלכליים-פילוסופיים", 1844, מייחס מארקס לעיוות זה חשיבות רבה. הוא מבחין שם בין קומוניזם שלילי וחיובי. על הקומוניזם השלילי הוא אומר: "הקומוניזם הזה השולל בכל מקום את אישיותו של האדם, אינו אלא ביטוי עקבי לקניין הפרטי. הקומוניזם הגס מהווה רק השלמת הקנאה

מופיעים במקומם יחסי ייצור חדשים, גבוהים יותר בדרגת ההתפתחות, עד שלא בשלו תנאי קיומם החומריים בחיק החברה הישנה גופה". אם הפריזו מארקס ואנגלס בהערכת המצב, הרי שכעבור זמן הודו בשגיאתם. כ"מבוא למלחמת המעמדות בצרפת", מבוא שנכתב ב-1895, כותב אנגלס: — "ההיסטוריה הוכיחה שאנחנו, וכל אלה שחשבו כמונו, לא צדקנו. היא (ההיסטוריה) הבהירה שהיבשת, לפי התפתחותה הכלכלית אז, כלל לא גמלה לסילוקו של אופן הייצור הקאפיטליסטי". המדובר במהפכת 1848 אשר דווקא אחריה חלה התפתחות סוערת של התעשייה. הצרה היא שלנין לא הלך בעקבות מארקס, לאחר שהתברר כי "המהפכה העולמית" ירדה מהפרק, שרוסיה בתור ארץ איכרים נחשלת אינה בשלה לסוציאליזם, התעקש על הנהגת סוציאליזם בכל האמצעים, ואת האמצעים קבע כבר סטאלין.

את ניתוחו של מארקס לגבי הקאפיטליזם אפשר להבין רק כשלוקחים בחשבון שמארקס תופס את הקאפיטליזם באספקלריה של התפתחות הציוויליזציה האנושית כולה, כשלב הכרחי שאין לדלג מעליו, לקראת המעבר לסוציאליזם. מכאן שאיפתו שמצד אחד היא יצירת ערך-חליפין ורווח, ומצד שני, "הקאפיטל מעורר לחיים כל כוחות המדע והטבע כמו גם כל כוחות השילוב החברתי וההתחברות הסוציאלית..." (כתבי-היד הכלכליים של שנות 1857-1859). התפתחות הקאפיטליזם מביאה לקיצור זמן העבודה ההכרחי לייצור. זמן העבודה ההכרחי מתקצר, לפיכך, ואילו הזמן החופשי מתרחב. "כך — כותב מארקס באותו חיבור — מופיע הקאפיטל, למרות רצונו, כמכשיר ליצירת זמן חברתי חופשי למען התפתחותו העצמית של האדם". מכאן מגיע מארקס למסקנה מרחיקת לכת ביותר: "מבחינת התהליך הבלתי-אמצעי של הייצור ניתן לראות את החיסכון בזמן העבודה כייצור הון היסוד, הון יסוד שהוא האדם עצמו". שכן מאחורי כל הנוסחאות על כוחות הייצור ויחסי הייצור ניצב אצל מארקס האדם. כבר ב"אידאולוגיה הגרמנית" (1845) הוא כותב: "... הקניין הפרטי ניתן לחיסול רק בתנאי התפתחותם הרב-צדדית של היחידים, וזאת משום כוחות הייצור הרב-צדדיים. רק יחידים המתפתחים גם הם באופן רב-צדדי יכולים לאמץ אותם. מסתבר איפוא שתנאי לסילוקו של הקאפיטליזם של הקניין הפרטי, הוא דרגה גבוהה של התפתחות היחיד, וזה אומר רמה גבוהה של ציוויליזציה אנושית.

מארקס סבר ש"מגמת הקאפיטל היא להקנות לייצור אופי מדעי". מארקס ממשך ואומר שמדובר בתהליך מדעי המעמיד לשירותו של האדם את כוחות הטבע והמאלץ אותם לפעול בשירות הצרכים האנושיים. "הקאפיטליזם בפתחו את כוחות הייצור ובשלבו בפיתוח זה את המדע יוצר את התנאים המוקדמים החומריים למעבר לתצורה גבוהה יותר, לחברה סולידרית. יותר מכך, הקאפיטל יוצר גם תנאים

הבולשביקים, אולם אין זה משנה את העובדה שהבולשביקים עצמם היו מפלגת מיעוט מהפכני המונהגת לפי כללי "הצנטרליזם הדמוקרטי" (שהתגלה במרוצת הימים כצנטרליזם בירוקרטי) על-ידי מרכז מצומצם מסוגו של "הוועד שלנו" נוסח ניצ'איב-באקונין. לצורה ארגונית זו שייכת גם האלהת המהפכה לה התנגדו מארקס ואנגלס נמרצות. באותו מאמר כתב אנגלס — "בכל מהפכה עושים, באופן בלתי-נמנע, הרבה שטויות, בדיוק כמו בכל זמן אחר. כלום אפשר — הוא שואל, לקדש את הקומונה, להכריז עליה שהיא עשויה ללא-משגה...?" וכן הוא מוסיף: "האם זה לא דומה לטיעון שבעת המהפכה הצרפתית קיבל כל מי שערפו את ראשו את המגיע לו? ראשית אלה שנערפו עפ"י פקודת רובספייר, ולאחר-מכן רובספייר עצמו. לקח זה למדנו גם במהפכה הרוסית, והגיע זמן לכל נאמני המהפכה שידברו בכך גלויות."

מכל האמור נובע דבר אחד — מארקס ואנגלס ניהלו מלחמה בשתי חזיתות — נגד הקאפיטליזם, מצד אחד, אך גם נגד הקומוניזם המעוות מצד שני, ואת זאת אסור לשכוח.

4

את השיעור הרביעי יש להקדיש לשאלה המרכזית — למעבר מהחזון להגשמה. אין ספק שמארקס ואנגלס היו מהפכניים בתקופת מהפכת 1848 וכאלה הם נשאו גם להבא, אולם במרוצת הימים חלה אבולוציה בהשקפותיהם. כבר ב-1950 התחולל פילוג רב-משמעות בכרית הקומוניסטים, בו התייצב מארקס בהחלטיות נגד הקבוצה הראדיקלית. מה היתה התרעומת של מארקס נגד הראדיקלים — "במקום היחסים המציאותיים מוצג כעיקר במהפכה הרצון" — טוען מארקס. — "אנו חייבים להשיג את השלטון לאלתר שאם לא-כן אנחנו יכולים ללכת לישון" טוענים הראדיקלים. ועל-כך משיב מארקס: "תמיד התנגדתי לדעות החולפות של הפרולטריון. אנו מקדישים את עצמנו למפלגה, אשר למזלה, אינה יכולה עדיין להגיע לשלטון. לו היה מגיע לשלטון, היה נוקט אמצעים לא פרולטריים כראוי ועיר-בורגניים". מליצה מהפכנית ואי-סבלנות מהפכנית אינם מעידים עדיין על מהפכנות. אולטרה-מהפכנות אינה מהפכנות, אלא התפתחות, מפנה, לקראת מהפכנות המושגת כל-כולה על הערכה אובייקטיבית לחלוטין של מידת בשלותם של התנאים למהפכה ושל צורות המהפכה המוכתבות על-ידי תנאים אלה.

אפשר אס-כך להציג את השאלה האם היה מארקס מהפכן או אפורטוניסט? לטעמי היה מארקס מהפכן משום אמונתו שמעמד הפועלים חייב להיות את הכוח המוביל לקראת השינוי המהפכני בסידורי החברה, אבל הוא היה גם אפורטוניסט אם אנו מבינים אפורטוניזם כהסתגלות לתנאים האובייקטיביים הקיימים והמשתנים. וזאת משתי סיבות: א. תפיסתו הכללית את

התהליך ההיסטורי כבעל דרגות שונות, טבעיות, בהתפתחותו. ב. מעל לכל העמיד מארקס את תנועת הפועלים האמיתית, הריאלית כמות שהיא כלומר, לא פרוגרמות מהפכניות אלא צעד ממשי של תנועת פועלים ממשית. בהתאם לכך בנה את האינטרנאציונל הראשון כמסגרת המאחדת את כל הזרמים בתנועת הפועלים. הוא מעולם לא התנגד לפשרות. היפוכו של דבר — באומץ הגן על אפשרות הפשרה.

ב-1873 כתב מארקס מאמר בשם "אינדיפרנטיות פוליטית" שבו הוכיח את "המהפכנות הטוהרה" השוללת פשרות מעיקרן. את השקפתם של "המהפכנים הטוהורים" מתאר מארקס בצורה נלעגת ואת הנמקתם הציג כך — "אם במאבק פוליטי נגד המדינה הבורגנית מצליחים הפועלים להשיג רק ויתורים בודדים, משתמע שהם מסכימים לפשרה, והרי זה מנוגד לעקרונות הנצחיים". יחיו איפוא "העקרונות". הלאה ההישגים שבפשרות — לועג מארקס, ולכך הוא מוסיף דברי אהדה מפורשים ביחס לפועלים האנגלים והאמריקנים הידועים בנטייתם לאפורטוניזם, ואגב-כך מעלה על נס פשרה אפשרית שתקצר את יום העבודה מ-14 שעות לעשר שעות "בלבד". ושוב הוא לועג: "היא-נא מעמדנו נצל, יאבד שבטנו ובלבד שישארו עקרונותינו ללא כתם".

חשוב לציין במיוחד בנושא זה, את הערך העצמי שיש לייחס להישגים הבודדים. לנין כתב: "פורמות אינן אלא פרי צדדי, משני, של המאבק המעמדי המהפכני של הפרולטריון" ("על חשיבותו של הזהב עתה ולאחר נצחוננו המלא של הסוציאליזם" 1921). לא כן מארקס. לגביו היה כל מאבק פוליטי של הפועלים בגדר מאבק מהפכני "הנובע ממלחמת המעמדות עצמה". באותו מכתב כתב מארקס שבתכנית שחיבר עבור הקונגרס של האינטרנאציונל בז'נבה הוא "הגביל אותה (את התנועה) בכוונה בנקודות כאלה לגביהן יכולים הפועלים להסכים ולפעול לקראתן יחד. יתר-על-כן, את מלחמת-המעמדות לכשעצמה ראה מארקס כמשולבת בהתפתחותה של הציוויליזציה האנושית בכללה. עקרון מלחמת המעמדות, לדעתו, אינו בא בסתירה עם הגישה הכלל-אנושית. בהקדמתו ל"קאפיטל" הוא כותב: "אפילו במעמדות השליטים מדמדת ועולה ההשערה-הכרה, שהחברה של ימינו איננה אלגביש מוצק, אלא אורגניזם הניתן לגילגולים והנתון תמיד בתהליך של גילגולים". הנובע מכך הוא ששינויים פרוגרסיביים בתחום יחסי הון ועבודה יכולים להתחולל גם ביוזמת המעמדות השליטים, כלומר — המומנט הכלל-אנושי משפיע על מלחמת המעמדות. והרי זה מארקס הבחתי-נודע.

אותו מימד כלל-אנושי לגבי מלחמת-מעמדות אפשר לגלות בצורה בולטת אף יותר בשינוי דעתו כלפי הדמוקרטיה כדרך להימנעות ממאבק אלים על השלטון.

ב-1872, כנאום באמסטרדם, הצהיר מארקס: "אנו יודעים שיש להתחשב עם מוסדות, מנהגים ומסורת של ארצות שונות, ואין אנו מכחישים שישנן ארצות כאלה, כמו

אמריקה ואנגליה, ולו הכרתי טוב יותר את מוסדותיה אולי הייתי מוסיף גם את הולנד, שבהם יכולים הפועלים להשיג את מטרותם באמצעי שלום". כלומר בארצות המפותחות אפשרי המעבר מהחזון אל ההגשמה בדרך דמוקרטית, על-ידי גילוי חופשי ושלי של רצון העם.

5

כעת מציצות כל הציפורים על הגגות את התמוטטות המארקסיזם, אלא שקריסת הסוציאליזם הסובייטי עדיין איננה התמוטטות המארקסיזם. קרס הענף הרוסי שבהדרגת לנין שמלכתחילה סטה, כפי שראינו, לצד הוולונטריזם. הוכחה מובהקת נתן לכך לנין באחד המאמרים שלו בערוב חייו ("על המהפכה שלנו"), בו כתב בהסתמך על נפוליאון: "תחילה יש להימשך לקרב רציני, ואחר-כך נראה. הנה גם אנו נמשכנו תחילה, באוקטובר 1917, לקרב רציני... ועתה אין-ספק שבעיקרו של דבר נחלנו ניצחון". להימשך לקרב — זהו וולונטריזם הגובל באוונטוריזם. ובאשר לניצחון, אנו יודעים עתה שהיה זה ניצחון חולף.

מאז עלה המארקסיזם על הבמה ההיסטורית חלפו כ-150 שנה. הוא התגבש בתקופת הקאפיטליזם המוקדם, ואילו עתה שורר בעולם המפותח קאפיטליזם מאוחר. מהפכה טכנולוגית אדירה הופכת סדרי-עולם. גם המבנה והמעמד של מעמד-הפועלים השתנה מיסודו. שוב אין מעמד זה מהווה אובייקט לניצול בלתי-מוגבל. אין זה אלא טבעי שגם המארקסיזם חייב עתה להשתנות, לזנוח את ההנחות שהתיישנו ולהסתגל לתמורות שהתחוללו ולא להם שבדרך. אלא שכמה הנחות-יסוד עליהם מושחת המארקסיזם של מארקס עמדו. במבחן הזמנים. כוחן של אלה יפה גם כיום. גם כיום אין תחליף למארקסיזם כהשקפת-עולם בעלת שלמות פנימית, בעלת סינתזיה רעיונית המקיפה עולם ומלואו.

נכון, קרתה לו תאונת-דרכים קשה: מארצות מפותחות בעלות פרולטריון רב-ממדים ובעל רמה תרבותית גבוהה, להן היה מיועד, הוא הועתק לארצות נחשלות בהן תפסו האיכרים את המקום הדומיננטי. והתוצאה היתה זו שהיתה. לכן אנו מצויים כעת בשעת משבר קשה, אולם יחלוף זמן, העננים יתפזרו, ואז יתברר שלא נס ליחו של המארקסיזם, גם בתור השקפת עולם וגם בתור אידאולוגיה. וזאת, הודות למטרתו הנשגבה שהיא אינוש האנושות, שעקרונותיו — ארבעה — א. המזיגה המופלאה לבין הסובייקט והאובייקט האיוון בין הפעילות האנושית מזה לבין התנאים ההיסטוריים הנתונים מזה. ב. הגורם המוביל בהיסטוריה האנושית הוא התפתחות כוחות הייצור. ג. העתיד שייך למעמד הפועלים שהוא המעמד היוצר את כל הנכסים החומריים של החברה. ד. מפעל שיחורו של מעמד הפועלים מהניצול והניכור הוא מפעלו שלו עצמו.

והרי זאת היא התורה כולה על רגל אחת.

פנה לסוכן אררט ותרוויח!

י י טוב

צמד אררט

ביד

מצייכור אחת

על העץ יי

הק ■ שחורי

★ ביטוח צד שלישי בדירה - עד 250,000 ש"ח
הפוליסה מורחבת לכסות את המבוטח בפני
נזקים לצד שלישי עד 250,000 ש"ח!

**עכשיו הזמן להצטרף
לעשרות אלפי מבוטחי אררט
שכבר פנו והרוויחו!**

★ ביטוח מפני נזקי טורף לדירה
צמד אררט היא הפוליסה היחידה המעניקה
פיצוי כספי בשווי הרכוש כחדש (מהשקל
הראשון), לתכולת הדירה במקרה של נזקי
טרור.
★ ביטוח הרכב והדירה מתחילים במועדים
שונים?
אין בעיה, אררט תאחד אותם עבורך ללא
כל קושי!

★ ביטוח מפני ירידת ערך הרכב לאחר תאונה
- ללא תוספת מחיר!
רכבך נפגע בתאונה וערכו ירד? לא נורא.
צמד אררט היא הפוליסה היחידה המבטחת
אותך מפני ירידת ערך הרכב לאחר תאונה
- ללא תוספת מחיר!
★ תנאי השלום נוחים במיוחד!
תנאי השלום של צמד אררט הם הטובים
ההנוחים ביותר.

ש אל כל סוכן ביטוח והוא יסביר לך על
היתרונות הבלעדיים של צמד אררט.
צמד אררט אינה "עוד פוליסה אחת". זוהי
פוליסת הביטוח היחידה והחדשנית ביותר
המשלבת ביטוח רכב ודירה ומקנה לך שקט
נפשי ובטחון תוך הטבות בלעדיות.

**חדש! לבחירתך 3 מסלולי
ביטוח אפשריים!**

- גם המכוננית וגם הדירה יקרות לך וחוקות
לביטוח.
צמד אררט מאפשר לך לבטח אותם באחד מ-3
המסלולים:
★ 1. ביטוח בפוליסה משולבת לרכב ודירה
★ 2. ביטוח רכב עכשיו - ואפשרות פתוחה
לשילוב הדירה בעתיד
★ 3. ביטוח הדירה עכשיו - ואפשרות
פתוחה לשילוב הרכב בעתיד

**בכל אחד מהמסלולים
שתבחר - תרוויח!**

★ בונוס מיוחד בנוסף להנחות המקובלות
בפוליסות אחרות!
אם במשך תקופת הביטוח לא תתבע
את חברת הביטוח, תזוכה בבונוס מיוחד
בהתאם למסלול שבחרת.

אררט
חברה לביטוח בע"מ

משרד ראשי: תל-אביב, בית אררט, רח' מונטיפיורי 13, סניף ירושלים: רח' שמאי 13, טל. 02-249510
סניף עפולה: רח' שרת 33, טל. 06-590569
סניף חיפה: רח' הבנקים 5, טל. 04-520213
סניף רחובות: רח' הרצל 163, טל. 08-474677

מנחם ברינקר :

ום אחד לפני שנפגשתי איתו לצורך ראיון, ראיתי את פרופ' מנחם ברינקר (55) משוטט מיואש ברח' עמק רפאים. "שכחתי" הוא אמר לי "את התיק שלי באחת הקפיטריות כמושבה או במרכז העיר. זה ממש נורא, לפחות יום אחד בשבוע הולך לי על חיפוש חפצים אבודים. כבר קבעתי לעצמי כלל: על עט וספר ששכחתי במקום מסוים אני מוותר, אבל תיק ומשקפיים אני מחפש". בערב התקשרתי אליו לשאול אם התיק נמצא ולאשר את השעה שקבענו למחרת. באמצע השיחה הוא ניתק כדי להציל את הקפה שגלש על הכיריים, ואח"כ התקשר ואמר לי לבוא מתי שאני רוצה: "אני כבר פול פרופסור ויש לי זמן". מצאתי אותו בדירה שכורה ("אין לי רכוש אבל גם אין לי חובות") מסודרת ומרוהטת בצניעות בשכונת בקעה.

את חלקו הראשון של הראיון קטעו צילצולי טלפון בלתי פוסקים. חברים דרשו בשלומי, עמיתים ביקשו עצה, סטודנטים שאלו שאלה, מושכיי-עט למיניהם ביקשו חוות דעת על כתב-יד, מהרדיו ביקשו שיחה על ניטשה, וסמל תרבות אחד התקשר מהצבא וביקש הרצאה ("הלו, אתה ברונקר? אתה מרצה על ציונות או משהו? אתה יכול להרצות מחר בחטיבה? שמע, אני לחוץ, אין לי מרצים למחר, בחייך לך לקראתי"). ברינקר נענה לרוב הפניות או התפתל כדי להשיג דחייה. בסוף הוא ניתק: "פעם זה היה ממש נורא. בקשות שונות הציפו אותי מכל העברים ואני מסרתי את השעות הכי טובות שלי לאחרים. ישבתי עם אדם בבית-קפה ובתום שיחה לבבית היד נשלחה לתיק, וממנו נשלפה מעטפה חומה עם כתב יד: מסה פילוסופית, פרוזה או שירה. על השולחן שלי נערמו מעטפות חומות שבעליהן המתינו בקוצר רוח לחוות דעתי.

גירסא קודמת של הראיון, הופיעה במקומו הירושלמי - "כל ירושלים". בשל ענין מיוחד בנושא החליטה מערכת "עתון 77" להדפיס שיחה זו שנית, כעריכתו המחודשת של מנחם ברינקר.

ברינקר הוא אינטלקטואל שופע עם מרחב אסוציאציות מרשים ושכל חודר שרואה במקומות שבהם שכלים ממוצעים יותר נוטים להתערפל. למרות שהוא מסרב לתפקד כמורה נבוכים ומודיע לעיתים קרובות שהוא עצמו נבון לנוכח כל השאלות החשובות ("אני מבולבל ממש מבולבל") אין כמו ברינקר לשיחה על עצמו ועל בעיות השעה והנצח.

גדלת באותו קמ"ר מיתולוגי שבו גדלו עוד כמה אנשי רוח ויונים מפורסמות.

גדלתי בשכונת מקור-ברוך, ליד השכונות גאולה וכרם אברהם, במשבצת הרחובות שבה גדלו גם עמוס עוז, א.ב. יהושע, חיים באר, עדי צמח ואבישי מרגלית. רוב המשפחות שם היו מסורתיות דתיות מתונות. לימים נשבתה השכונה על-ידי חרדים והמתונים יצאו ממנה. אני עוד זוכר את הרשימה של "העובד הדתי" לבחירות להסתדרות, רשימה מתונה וקרובה לתנועת העבודה. בראשה עמד ישעיהו לייבוויץ ואחריו שמעון צמח, רופא השיניים, אביו של עדי צמח, ושלוש ברינקר, אבי. עדי ואני עובדים היום עם אותו ישעיהו לייבוויץ במחלקה לפילוסופיה. כולי טוען שהאמהות שלנו טיילו איתנו בעגלות אבל אני לא זוכר את זה. התיידדתי איתו ועם האחרים מאוחר יותר בחיי ושיחזור העבר המשותף עזר לקירוב הלבבות.

למדתי בתלמוד-תורה קפדני הדומה לחדר ולאחר כמה שנים עברתי ל"תחכמוני", ביה"ס לבנים של רשת המזרחי. אבי היה ראש מחלקת התברואה של עיריית ירושלים. הוא גם חידש את המילה "תברואה" וגם את המילה "מימון". הוא הביא הצעה לעיריית ירושלים ל"מימון התברואה" והפקידים לא הבינו על מה הוא מדבר. על "מימון" יש ויכוח ויתכן שמשה שרת שותף לחידוש. באותו זמן בערך גם הוא הביא לממשלה הצעה ל"מימון" משהו.

אבי בא ממשפחה קבצנית מאוד. אביו, מלמד קשה יום וידוע חולי ב"עץ חיים", נפטר בהיותו בן שש, ואמו פרנסה שמונה ילדים מקיוסק במאה שערים. הוא היה בן-זקונים אהוב ומוכשר ולאחר שבגר הוא נשלח לסמינר למורים. אך לא נמצא די כסף לממן את לימודיו ואחיו הכניס אותו למקום עבודתו בעירייה - למחלקת הסניטציה. בראש המחלקה של העירייה המנדטורית עמד המהנדס קלייטון ומתחתיו שני סגנים, יהודי שטיפל בחלק היהודי של העיר וערבי שטיפל בחלק הערבי של העיר. הסגן הערבי

אך מהיום שלימדתי את לשוני לומר "לא" הוקל לי".

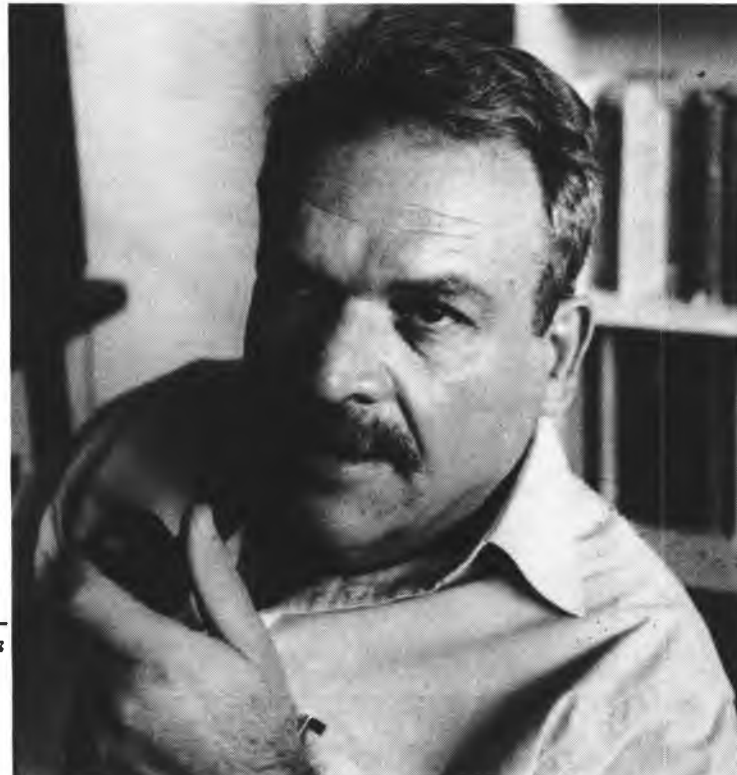
ברינקר נראה קל וספורטיבי יחסית לא רק בגלל שלימד את לשונו לומר "לא!" או דיאטה מוצלחת שהוא נמצא בעיצומה. לאחר שיצא סוף סוף הספר על ברנר - "עד הסימטה הטבריינית" בהוצאת עם עובד - הוא נראה כמי שהשתחרר ממועקה כבדה. עשר שנים של עבודה על סופר בעל "ראייה אכזרית", שיש אליו זיקה נפשית עמוקה, עושות משהו לבנאדם.

עמידה על הדמיון בין ברינקר לברנר היא בנלית אך מתבקשת. ברינקר, כמו ברנר, חי כמתח נפשי גבוה. הביוגרפיה של שניהם מלאת מהפכים דרמטיים ושניהם זרקו עצמם להתנסויות מסוכנות, נדחפים על-ידי מאויים רומנטיים ויצר של הרפתקנות הגובל בהרס עצמי. שניהם באו מבית דתי, התפקדו, נסחפו על-ידי סוציאליזם בגריסה רוסית וציונית וגמרו (ברינקר לפי שעה) בהכרה מכאיבה ש"ההווה האנושית אינה נשלטת על-ידי שום אידאה, על-ידי שום 'חוקי ברזל', ועל-ידי שום 'תבונה'. החיים האנושיים יתרים על כל נוסחה" (ברינקר ב"עד הסימטה הטבריינית").

שניהם עסקו בספרות על כל צדדיה: כתיבה (ברינקר כתב פעם שירים וסיפורים), ביקורת, ז'ורנליסטיקה, עריכת כתבי עת (מעניין להשוות פעם בין 'המעורר' של ברנר ל'עמדה' של ברינקר), עידוד סופרים מתחילים. שניהם עסקו בפוליטיקה מבלי להיות פוליטיקאים. לברנר הייתה השפעה מכרעת על הקמת ההסתדרות הכללית ומפא"י, מסגרות שאיחדו בתוכן את מפלגות השמאל של הישוב, וברינקר איחד את רסיסי השמאל ב'מוקד' ובשל"י. לשניהם עניין קיומי בפילוסופיה ושניהם עמדו מול מה שנראה להם כשאלה גורלית: איך יתכן קיום אנושי בעולם ללא אלוהים ואידאולוגיות.

בעולם כזה ללא מסכת ערכים חיצונית נשארת לאדם רק נאמנות אחת בעלת ערך - נאמנות לעצמו - כנות. הכנות, לפי ספרו החדש של ברינקר, היא התכונה הספרותית המהותית של ברנר. הכנות (אותנטיות) היא מוטיב מרכזי בכתביו של ברינקר. כנות היא גם תכונה של ברינקר עצמו. אין בו שמץ של חשיבות עצמית והוא מסרב להיות "פרופסור" (ניטשה כתב: "מחפש אתה את הדבר כשלעצמו? הפרופסור הוא הדבר-כשלעצמו"). כולם שוים בעיניו ושוים לו עצמו. את עיקרון החסד ("לעולם אל תחשוב שאדם הוא מטומטם יותר ממה שהכרחי") הוא מפעיל בנדיבות חסרת מעצורים. הוא מתקשר בקלות עם אנשים פשוטים וילדים וכובש את כולם בחביבות ובחום הטבעי שלו. בהתייטריות הפילוסופיות, שכרון החיים וההופעה הדובית שלו הוא מזכיר דמויות מרומנים רוסיים, פייר בזוחוב למשל.

ליטובת

צילום: עפרה אזולאי

ואמר שמכובד יותר לעמוד בראשם של תשעת אלפים יהודים בארץ הקודש מאשר בראשם של ארבעים אלף בגולה. הוא היה רב תקיף ויודע תורה שכתב פירוש ל"שולחן ערוך" בשם "אמרי בינה", ישיבה בשם זה קיימת עד היום ברובע היהודי בעיר העתיקה. אשתו, הרבנית מקאליש, הלכה יום אחד לבקר קברי קרובים בהר הזיתים ונעלמה. עד היום לא ידוע אם חית טרף אכלה אותה, או שמא נפלה לבור או אולי נרצחה. מכל מקום הסיפור הזה היכה בהלם את הקהילה היהודית בירושלים והוא הדהד בארץ ובחו"ל עוד שנים רבות אחר-כך. כאשר מלאו ימיו של הרב אויירבך הוא החליט לשוב לפולין ולמצוא שם בין בניו ונכדיו הרבים יורש מתאים. הוא קיבץ את כולם וערך להם בחינה בגמרא. נכד אחד בן שתיים-עשרה ניצח בני שלושים וארבעים בסוגיות תלמודיות, ונבחר. זה היה סבא שלי שאני קרוי על שמו — מנחם נתן אויירבך. חיתנו אותו עם בת דודה, סבתי צירל, שהיתה גדולה ממנו בשנתיים, ושלחו אותם לירושלים לשבת ליד הסבא. את הנסיעה לא"י תאר סבי בהקדמה לפירוש שלו ל"שולחן ערוך" שנקרא "אורח נאמן" ("נאמן" — נאום אני מנחם נתן). הוא היה פחות גדול בשיטה ובכריזמה מסבו ולא נעשה לראש רבני א"י. בנתיים נכבשה הארץ על-ידי הבריטים והמשרה הזאת בוטלה. במקומה נוסדה משרת הרב הראשי האשכנזי, שאותה תפס הרב קוק. סבי נעשה לרב של צפון ירושלים ולאחד מעוזריו הקרובים של הרב קוק. הוא היה צדיק תקיף וקשה, איש אמיר שהתעשר מקומיסיון שגבה על "שנור" שעשה, ואיש ריב ומדון שנכון היה תמיד לריב את מריכות הרב קוק שהיה נערץ עליו. הרב קוק עצמו כתב הקדמות לספרי ההלכה שלו. לאחר מותו מילא את מקומו בנו, הרב יצחק אויירבך, והיתה ציפייה ששני בניו ימשיכו אותו. אך לאחר ששני בניו סטו מן הדרך, קראה אחותו, אימי, אותי על שם הסב וגלגלה את הציפיות אלי. היא ציפתה שאמשיך בירושלים את שושלת רבנות קאליש ולינשיץ ולכן לאחר ברהמצועה היא נתנה לי שילינג בכל בוקר לאחר שהנחתי תפילין. לאחר שנאספו מספיק שילינגים, הלכתי עם כל השקיק לחנות ספרים וקניתי כתבים נבחרים של לנין בשלושה כרכים.

מתי התחיל המרד?
בערך בגיל ארבע-עשרה. אמא ניסתה להיאבק אבל זה היה חסר סיכוי. אז עברתי את תנועת ההשכלה שלי. ידעתי שאינני יכול להאמין עוד ברוב האמונות שגדלתי עליהן. לא יכולתי לקבל עוד את סיפור הבריאה ולא מערכת שלמה של ערכים דתיים. הורדתי כיפה וזמן מה אחר-כך שקעתי בספרות רוסית ובמרקסיזם.

הוא היה, אני מבין, איש נוח ורודף שלום והבית שלכם היה פתוח לאנשים מסוגים ולאומים שונים. איך זה השפיע עליך?

מאבא ירשתי, לפחות בהכרתי, יחס שוויוני לכל בני האדם, לכל הנכרא בצלם. הבית היה קוסמופוליטי והתארחו בו אנגלים, ערבים, ארמנים ועוד. ואני ראיתי בהם קודם כל בני-אדם ולא לא-יהודים. היו גם מתחים לאומיים אבל אבא היה אדם רומנטי שנטה לאידאליזציה וסיפר תמיד סיפורים יפים. פעם, הוא סיפר, הוא בא לליפתא בפסח לטפל בדחיפות בענייני הביוב המקומי. המוכתר הזמין אותו להישאר לארוחת צהרים והעמיד אותו בפני דילמה קשה: אם הוא יאכל הוא יפר את דיני פסח, ואם לא — הוא יעליב את המארחים. הוא נשאר. אל השולחן הגישו כבש ופיתות והוא היה נבוך ואובד עצות. פתאום הופיעה אשת המוכתר עם מגש גדול מכוסה בצעיף. היא הרימה את הצעיף והוציאה מצות, ירקות, תפוחי-אדמה אפויים וביצה קשה. סיפורים כאלה עשו ממני סובלן אפרוירי.

ימים ספורים לאחר מלחמת ששת הימים התחילו לבקר אותו ערבים שעבדו איתו בזמנו בעירייה המנדטורית. גם הוא רצה ללכת לעיר העתיקה למקום שבו עברה עליו ילדותו, ואני התלוויתי אליו. פתאום יצא מאחת הסימטאות ערבי גרץ עם כיפת צמר וצעק: "חוג'ה ברינקר! חוג'ה ברינקר!" אבא פנה אליו ושניהם התחבקו. הערבי הזה היה בזמנו ילד יתום ומסכן שאבי ואחיו הגדול ריחמו עליו וקיבלו אותו לעבודה במחלקת התברואה. תפקידו היה להיכנס עם חמור לסימטאות הצרות ולהוציא משם את האשפה בשקים. לאחר מלחמת-השחרור הוא המשיך בג'וב הזה בעירייה הערבית ונשאר אסיר תודה על-כך לשני האחים. הוא שאל את אבי היכן אחיו הגדול. אבי ענה שהוא נפטר והערבי פרץ בבכי. כעבור שנים לקחתי את שלמה ופרל גרודזנסקי לראות את העיר העתיקה. ושוב יוצא הערבי הזה מאחת הסימטאות ואומר: "אנתה וולד ברינקר" ושואל אותי היכן אבי. אני אומר לו שהוא נפטר, ושוב הוא פורץ בבכי. נו, סמלים כאלה של דו-קיום אתה יכול לשכוח?

לעומת אביך, אמך באה מהאריסטוקרטיה הרבנית של פולין.
אמא באה ממשפחה של הגאון מלינשיץ והגאון מקאליץ. אבי סבה פקח על חייהם של ארבעים אלף מתנגדים בפולין. ב-1860 הוא זכה במקרו למשרת "ראש רבני א"י". עד אז היה בארץ רק רב ראשי אחד, רב ספרדי — התכם באשי. אך תשעת אלפים היהודים האשכנזים התמרדו ודרשו מהשלטונות העותומניים רב ראשי שייצג אותם. סב-סבי, הרב מאיר אויירבך, נבחר

היה ממשפחת נאששיבי ואני קיבלתי ממנו משלוח סדיר של שוקולד שוויצרי מהעיר העתיקה גם לאחר שהעיר חולקה. ככלל, אל הבית באו אנשים שעבדו עם אבא בעירייה, אנשים מכל העדות והלאומים שהיו בירושלים.

אבי התחיל כמפקח סניטרי. חיטא ביובים, שם כלור בבורות שתייה, פיקח על רשיונות של רוכלים וצד כלבים שוטים. הוא התקדם בהדרגה וכאשר פוצה מלחמת-השחרור הוא מצא עצמו בראש מחלקת התברואה של העיר היהודית. במלחמה הוא יצא בכל בוקר על גגלה רתומה לסוס לרחובות העיר לאסוף אשפה. 'ההגנה' לקחה את כל המשאיות בעלות ארגו המתכת ועשתה מהן משוריינים, ופועלי-הניקיון קבלו במקומן עגלות עם סוסים. הם פחדו לצאת אתן לרחובות בגלל ההפגזות, ולכן אבי יצא לבדו בכל בוקר למשך שעה עם עגלה וסוס ואסף אשפה כדי לתת דוגמה אישית. אחר-כך הוא חזר למשרד. זה היה הפרק ההרואי היחידי בחייו, ועל זה הוא קיבל תעודת כבוד מדוב יוסף, המושל הצבאי של ירושלים.

בגלל העבודה, הסקרנות ואהבת החיים שלו, ובגלל שחי בירושלים שישים ושלוש שנים רצופות מבלי לצאת ממנה, הוא היה בקיא בכל הוויות ירושלים, ועגנון בא אליו לעיתים קרובות כדי למצוץ ממנו סיפורים. לאחר שנים, כשהייתי סטודנט לתואר שני, הזמין אותי וולטר קאופמן, מומחה בעל שם לניטשה ולאקזיסטנציאליזם, לביתו. הוא ביקר אז בארץ וגר סמוך לביתו של עגנון בתלפיות. כשבאתי אליו יצא עגנון מביתו ושאל: "אתה מנחם ברינקר?". חשבתי שהוא מתעניין כי כי אז כבר כתבתי כמה מאמרים על ספרות וביניהם גם על סיפורים שלו. אמרתי: "כן", והוא אמר: "אבא שלך אדם נ'ח-מ'ד...!"

אבי אהב מאוד לקרוא את עגנון בעיקר בגלל העברית הפעירה והמדויקת שלו והביטויים המימטיים. ענה הוא אמר לי: "אצל עגנון יש עשרות רכבות ואף אחת לא יוצאת לדרך באותן מילים. אחת יוצאת ב"נרחה הרכבת וזוה", השנייה ב"התחילו רחשם בגלגלי הרכבת, שקשקו הגלגלים והרכבת יצאה לדרכה" וכו'. הוא אהב קומדיה ופרודיה, ואחר-הצהרים היה סוחב אותי לקולנוע לראות את "השמן והרוזה", את "האחים מרקס" ועוד. לכן הקדשתי לו את המאמר "הפארסה הקולנועית והפואטיקה של המסתבר" שהופיע ב"קריטיקל אינקוויירי" ואחר-כך בעברית ב"מבעד למדומה" וזכה לתהילה מסוימת. הוא היה לץ גדול. כשראה אותי ישן בצהרים ציטט את חז"ל: "שנתם של רשעים — הנאה להם והנאה לעולם". כשקמה המדינה הוא הציע לתת לה שם במתכונת קיימת, למשל, שויצרלנד או שנורווגיה. אני חייב לאסוף פעם את כל החכמות שלו.

אורח חיים פילוסופי

התפקרת אך לא הפכת למומר להכעיס. אולי זה נובע מחולשה, מאהבה עצמית: איני יכול לשנוא דבר שהייתי, ואיני יכול להתנתק מעברי ולהתקיף אותו. כך שכל מה שקרה לי תרם למתינות שלי. חלק מעולמו של בית יהודי נאור ממשך לקסום לי עד היום, ואמונה תמה ולבבית מעוררת בי תמיד השתאות וענווה. כשהייתי צעיר כעסתי על הדת, אבל היום, כאשר אף אחד כבר לא אומר לי כמו אמא: "מה עכשיו אתה שותה קפה עם חלב? רק עכשיו אכלת בשר!", ואני משתחרר ממלחמות של מתבגר, אני רואה יותר ויותר את הצדדים היפים. יתכן שאני כבר מגיע לגיל כזה שבו אדם מתחיל להתגעגע לילדותו. על בסיס סלקטיבי אני מוכן לחזור אל המסורת. אני מכבד ונמשך לכמה מנהגים וטקסטים. אני אוהב סדר פסח מלא עם כל ההגדה והתוספות, וביום-כיפור אני צם, שוכב במיטה וקורא תנ"ך.

עזבת עולם טוטאלי שתמך בזהותך. היה זעזוע? בעיות של זהות?

גדלתי בבית דתי אך לא בבית חרדי. חיים כאר הגדיר פעם באחת מרשימותיו את אבי כ"יהודי ריטואלי", כך שהמעבר לא היה מאוד קיצוני. את תסביכי הזהות לא הבנתי אף פעם. יהודי שאינו מתעסק במקורותיו אינו פחות יהודי מיהודי אחר. יהודי שאינו יודע דבר על מקורותיו הוא יהודי בור אך לא פחות יהודי משום-כך. האם צרפתי שעוסק בפילוסופיה גרמנית, כמו סארטר למשל, הוא פחות צרפתי? האם אתה יכול לומר לאדם מודרני: כאשר אתה מתעסק ביהדות או בחתיכת תרבות אחרת שים לב לכך שדעותך יתאימו לדעות הסבא והסבתא שלך? זהותו של היהודי החילוני נובעת מההכרעה שלו להיות יהודי, הכרעה הנתמכת על-ידי זיקתו למקום, לשפה, לספרות, לעם היהודי ולהיסטוריה שלו, שבה הזהות הלאומית היתה פעם קשורה ללא הפרד לדת. בדת יש פיתוי כי היא עונה, או נראית כעונה, על שאלות שמתעוררות מדי פעם בחייו של כל אדם, ואדם יכול לחזור לדת כי חסרה לו דת אך לא מפני שחסרה לו זהות.

עם זאת צריכים להיזהר מהסימטריה המטעה לפיה האורתודוכס אומר שיש לקבל הכל, ולכן החילוני אומר שיש לדחות הכל. כאילו שהחילוניות אינה אלא דתיות מהופכת. אני לא מקבל את הגישה שאם אתה לא מאמין בהתגלות בהר סיני אז הכל ביהדות מת ודומם בשבילך. אני לא מזלזל, כמו לייבוביץ' למשל, באלה שאומרים שהשבת היא תקנה סוציאלית והם עושים בה את יום המנוחה שלהם, ולא ביום רביעי למשל, כדי להתקשר בכך לדורות קודמים. בנושא הדת יש לי הרושם שרבים מאלה שבחוץ רוצים להיות בפנים ורבים מאלה שבפנים רוצים להיות בחוץ. החילוני שמרגיש את הארעיות, המקריות והרפיפות שבחיים האנושיים, חושב לעצמו: את, מה שיש שם בעולם הדתי! אך מה באמת כבר יש שם? אצל רוב הדתיים ההלכה היא אינרטיית והחיים היהודיים הם לא יותר מהתענגות על דפוסי חיים. לרוב האנשים

ברינקר, פרוי שנות ה-60

החושבים "אמונה אמיתית" היא כנראה מחסור שלא ניתן למלא. אני הכרעתי לטובת אורה חיים פילוסופי ומקובל עלי מה שאמר מורנו ורבנו סוקראטס, שחיים שאינם נבחנים לאור התבונה אינם ראויים לחיותם. האדם הדתי אומר בדיוק להיפך: חיים שאין בהם דבר נתון מראש, חיים שצריך לבחון אותם ככל רגע ורגע לאור התבונה אינם ראויים לחיותם. אני בהחלט מבין ומכבד את הגישה הזאת. השאלה שמעניינת אותי בנוגע לאדם דתי מסוים היא אילו איזורים בחייו הוא אינו מוכן לבחון. אם הוא אינו מוכן, כמו שולם, סימון, ברגמן, לייבוביץ' או אבי רביצקי, לבחון כל יום מחדש את הערך של קדושת החיים או שויון כל אדם שנברא בצלם, אז אני מבין ומכבד אותו, והוא קרוב אלי יותר מחילוני כמו רפול למשל. אך אם הוא אינו מוכן לבחון את הזכויות או החובות של העם היהודי על ארץ ישראל בגבולות ההבטחה, או את ההנחה שהעם היהודי הוא עם נבחר ללא קשר למה שהיהודים עושים, אז יש לי מלחמה איתו.

שוב ושוב מטיחים בנו את השאלה המכשילה: אם אתה לא מאמין שלעם היהודי יש מסר לעולם, אז למה אתה יהודי? כאילו שגם הצרפתי או האיטלקי צריכים להמציא סיבות ללאומיות שלהם. אני יהודי, זאת עובדה. מי שמבין שאדם לא נולד לתוך חלל ריק ואין לו תסביך של חופש מוחלט, לא צריך להתמרד נגד זה. אני יכול לשנות את העובדה הזאת ולהתבונן. אני לא מאמין כמו האדמו"ר מלובביץ' או אלפרד רוזנברג, שהיהדות היא ניצוץ או נגיף בדם שאי אפשר להיפרד ממנו. אך אני אשלם בשקד ובאיונותנטיות, והמחיר הזה מרתיע אותי. אני לא גורס "ציוניסמוס איבר אלס", אך אני צריך סיבות חזקות מאוד כדי לרדת מהארץ "כי עבד העברייה אני" ואין לי חיים בתרבות ובשפה אחרת.

עזבת את העולם הדתי ונכנסת לעולם הקומוניזם, ויש רציפות בין שני העולמות האלה.

אין ספק בכך. הספרות הרוסית היתה החוויה הגדולה של שנות ההתבגרות שלי. הגילוי הזה היה נקודת מפנה בחיי. כבר אז עלתה השאלה שהעסיקה אותי מאז, שאלת

הריאליזם בספרות: מה מקנה לרומן ריאליסטי אפקט של אמת, מה עושה אותו לדמוי מציאות. (ראה במסגרת - "סוד הריאליזם"). במשך שבועות שלמים התחליתי, שכבתי במיטה וקראתי שתיים-עשרה שעות ביום טולסטוי ודוסטויבסקי. פשוט ספגתי. כמו שקראתי אז לא קראתי מימי. נוסף לכך זרקו אותי אז מבית-הספר ובכל יום הלכתי לצריף של מחנות-העולים במגרש הרוסים וקראתי.

בדמיוני הרומנטי נראה הקומוניזם כהמשך של הספרות הרוסית. אז, בשנים 1948/9, היחסים בין מדינת-ישראל ובריה"מ היו בשיאם ועדיין הדהד חלקה של בריה"מ בניצחון על הנאצים. זה הקל על הגלישה אל הקומוניזם. היינו שלישיה: חיים גייפמן, לימים פרופ' למתמטיקה ופילוסופיה, ואליאב כהן, לימים מנכ"ל הוצאת הספרים כתר. החלטנו לבקר בתא של תנועת הנוער הקומוניסטי, בנק"י, והצטרפנו אליו. קראנו שם את "כיצד נתחשלה הפלדה" של אוסטרובסקי, ואת "אנשי פנפילוב" של בק שלא עשו עלי כל רושם. קראנו גם את "האם" של גורקי שעשה עלי רושם גדול ודפים מ"הקפיטאל". בלילות הדבקנו כרוזים של הועד למען השלום והליגה לידידות עם בריה"מ.

ב-1950 הגיעה המלחמה הקרה לאזור והאדהדה ללא סייג לבריה"מ נעשתה בעייתית. ישראל עברה ממדיניות מוצהרת של אי-הזדהות למה ששרת כינה "אוריינטציה על העולם הפתוח". בריה"מ שינתה אז כמפתיע את עמדתה ודרשה את בינאום ירושלים. אני כתבתי מאמר בעלון בית-הספר שבו טענתי שבירושלים היה תמיד רוב יהודי ושלדרישה של בריה"מ אין כל צידוק מוסרי, וגיליתי שאני ציוני. המפלגה הקומוניסטית הישראלית, שהתנגדה תחילה לבינאום העיר, שינתה את דעתה בעקבות בריה"מ, ווילנר נאם בזכות העמדה החדשה. נוסף לכך אסרו עלינו לפתע לשיר שירי מולדת ופלמ"ח כי זה משרת את האימפריאליזם. המדריכים דרשו ממני להופיע בעצרת תנועתית באחד במאי בקולנוע סמדר וכמו כן להודיע בפומבי שאני חוזר בי מעמדותי. אני התנגדתי והפכתי לדיסידינט. זמן קצר אחר-כך עזבתי את התנועה. מוניה גייפמן ואליאב החרומו אותי אך לאחר כמה חודשים עזבו גם הם. מאז היה ברור לי שאני סוציאליסט ציוני והצטרפתי למחנות העולים.

במסגרת התנועה התגייסתי לנח"ל והגעתי לקיבוץ משגב-עם. בקיבוץ, בשנות העשרים הראשונות לחיי, שמעתי על "משפטי פראג", "משפט הרופאים" ומאוחר יותר על "הנאום הסודי" של חרושצ'וב בועידה העשרים, והתפכחתי סופית מהגירסה הסובייטית של הסוציאליזם. גילויי העריצות של סטאלין גרמו לי לזעזוע וחדלתי בכלל להתעניין בפוליטיקה. חמש-עשרה שנים, עד מלחמת ששת-הימים, לא התעסקתי בפוליטיקה. השתקעתי בספרות, עשיתי קריאה כוללת ראשונה בכרנו ובקלסיקאים עבריים אחרים וכתבתי את מאמרי הביקורת הראשונים שלי. אז גיליתי מדי פעם בעזרת

ברניקר, פריז שנת ה'60

נתן זך שבא לבקר אותי בקיבוץ, את השירה האנגלית.

למה עוד אפשר לדעתך לקוות מהרעיון הסוציאליסטי?

העריצות והשלומיאיות של הקומוניזם הרוסי קברו את תקוות האנושות לתמורה רדיקלית בסדרי החברה — למאה שנה. פעם כתבתי במקום מסוים (בגילי כבר מותר לי לצטט את עצמי מדי פעם) שהאנושות שעברה את החוויה הקומוניסטית דומה לאישה שנאנסה באופן ברוטלי ושוב אינה יכולה לקיים יחסי מין תקינים. מעמד-הפועלים, אם יש עוד דבר כזה, אינו יכול להשתעשע עוד ברעיון המהפכה, והוא דומה לאשה זו שהטראומה רודפת אותה.

אני רוצה להאמין שהרעיון הסוציאליסטי יתפרש עוד פעם מקום. בתחום הזה אני ממש אובר עצות. הדילמות נשארו פתוחות: משק ריכוזי לעומת דמוקרטיה, תיכנון כולל מלמעלה לעומת יוזמה של הדרג המקומי, האפשרות להלאים את אמצעי הייצור בארץ אחת מבלי לגרום לבריחת ההון לארץ אחרת (מה שמחייב הלאמה בכתאחת בכל העולם). המרקסיזם ניתח יפה את הקפיטליזם והבורגנות מבחינה כלכלית ותרבותית, אך כאשר ניסו להפעיל את המתודה הדיאלקטית על העתיד, התגלה שאין לה פתרונות לבעיות של חברה מודרנית, ואין בה אלמנטים שעליהם ניתן לבסס חברה חדשה. יש אירוניה בעובדה שאידאולוגיה שנועדה למעמד-פועלים במערב המתועש נחטפה על-ידי אוונגרד בורגני למחצה ברוסיה החקלאית. איך אפשר עוד להאמין ב"התהליכים אובייקטיביים" אחרי טעות כזאת בחיזוי? המקרה הזה, כמו גורל המרקסיזם בכלל, מאלץ אותך לחשוב שאין בעולם רציונליות אחת מהטיפוס של הגל ומרקס. המרקסיסטים היו כנראה האחרונים שאלהים מת בשבילם, והתודעה המעמדית של הפרולטריון היתה אולי האידאה האפלטונית האחרונה. הבעיות קשות, אולי בלתי ניתנות לפיתרון, אך אני מקווה שהדמיון המוסרי של האדם ימשיך לחשוב שיש משהו לא נורמלי בכך שיש אנשים שחיים עשר או חמש-עשרה שנים פחות בגלל שהם עניים. אני רוצה להאמין שבדורות הבאים שויון הזדמנויות כלכלי יראה טבעי כמו שנראה היום שויון כלפי החוק. הרי אם אתה מותח עוד קצת את הרעיון הליברלי אתה מקבל את הגירסה המוסרית של הסוציאליזם. אני חרד מכך שקריסת הקומוניזם במזרח תשאיר את

הקפיטליזם ללא אלטרנטיבה ובני אדם ישארו מופקרים לתנאי ההתחלה המקריים שלהם.

היית קיבוצניק בעל הכרה מעמדית מפותחת. איזה פועל היית?

בהתחלה ממש קטסטרופלי. בימים הראשונים שלי בקיבוץ שלחו אותי לעבוד בלול והטילו עלי לנקות את "הרצפות האמריקאיות", רצפות מורמות מעל פני הקרקע שהתנגנולות עמדו עליהן וחירבנו למטה. הוצאתי ושטפתי אותן אך שכחתי לסמן אותן וכאשר החזרתי אותן ללול הן לא התיישבו במקומן. נלחצתי והתחלתי לנסות אותן כדי שיתאימו איכשהו. כאשר הכניסו את התנגנולות בחזרה אל הלול הן נפלו אל תוך הזבל. היתה לי הרגשה אימה מזה. כולם הרגישו שאני פועל שמתאמץ אבל לא-יוצלח. עם הזמן נעשיתי פועל סביר, בהחלט סביר, וזה גרם לי סיפוק ושיפר את הרגשתי. עבדתי במטעים, עבודה שדרשה פחות תיחכום, ושלתתי מאות עצי אפרסק אלברטה ותפוחים מכל הסוגים. לא אהבתי לקום בבוקר מוקדם ולהשקות. התרטבתי והיה קר מאוד, אבל אהבתי לשכב על הפלטרומה ולספור את ארגזי הפרי שנאספו בקטיף, ואהבתי לראות בבוקר את האיילות שהתקרבו ממש עד אלי. אחר-כך התחלתי ללמוד באוניברסיטה בירושלים וללמד בסמינר למורים באורנים ועל הציר הזה, משגב-עם-ירושלים-אורנים, ביליתי כמה שנים. יש לי זכרונות נפלאים מהתקופה הזאת אך לאחר שהקיבוץ לא אישר לי לימודים לתואר שני — עזבתי. הייתי אז בן 26. כמה מידידי כבר עזבו את הקיבוץ וגם חברה לא מצאתי וגם לא היה לי סיכוי למצוא כי כולן כבר היו נשואות. עד היום

סוד הריאליזם

השאלה שהעסיקה את ברניקר ככתיבה הפילוסופית שלו בשנים האחרונות היתה: מה מקנה לציון או לסיפור את אפקט האמת שלו ועושה אותו לדמוי מציאות. כעניין זה יצאו מוניטין לפולמוס שלו עם הפילוסוף גלסון גורמן, שבו נקט ברניקר עמדה בלתי אופנתית. תיאוריות עכשוויות, שגודמן הוא אחד הדוברים הפילוסופיים שלהן, גורסות ש"הכל יחסי", ומה שעושה יצירה ל"אמינה" בעיני הקורא או המתבונן הם אופני ייצוג אמנותיים, שהציבור התורגל אליהם (האנקדוטה על פיקאסו וגרטורד שטיין מרגימה יפה את הלך המחשבה הזה. אחרי שפיקאסו צייר אותה, היא אמרה לו: "זה בכלל לא דומה לי!". פיקאסו ענה לה: "זה יהיה דומה לי"). ברניקר טען, שאי-אפשר להסביר את הריאליזם רק על-ידי אופני הייצוג של הממשות. האשליה הריאליסטית (וההרגשה של הקורא או המתבונן שהסיפור או הציור משקפים את המציאות) נגרמת גם בגלל דעות ואמונות לגבי האובייקטים המיוצגים. לטענה הזאת יש שתי משמעויות: א. האמונות איננה עולם סגור, והיא קשורה לכל האמונות שיש לאנשים בנוגע לעולם, אמונות השאובות מהמדע, מאידאולוגיות וכד'. ב. הריאליזם אינו רק רושם אסתטי. דמיון למציאות הוא גם עניין קוגניטיבי, ויש מקום לשאלה הפשוטה והמישנת: באיזו מידה תיאר האמן את המציאות באופן נכון יותר, למרות שהתשובה על השאלה הזאת תהיה תלויה בדעות ובאמונות של האנשים. הריכוז עם גורמן כבר יצא כתרגומים רבים והופך עם הזמן לקלאסי. חוקר האמונות הגדול, א.ה. גומברין, שגודמן וברניקר מתבססים עליו לצורך טיעונים סותרים, כתב לברניקר מכתב, שבו נאמר בין היתר: "גודמן הוא ידיד אישי שלי, אך עמדותיו הן לעתים מוזרות כל-כך, עד כי לעתים קרובות יש לי ספק, אם הוא עצמו מאמין בהן".

אני מרגיש קצת אשם על כך. בגיל עשרים וחמש כבר הספקתי לעזוב את הדת ואת הקומוניזם, ועכשיו את הקיבוץ. אתה רואה כמה אלים מתו לי בדרך.

לימדת בת"א בחוגים לספרות ולפילוסופיה, כתבת עבודת גמר על שפינוזה וגילית את סארטר.

הפילוסופיה כבשה אז את ליבי. הייתי מתוסכל מהקומוניזם ומה שמשך אותי לסארטר היתה העמדת החירות של הפרט, אפילו נגד הנסיבות ההיסטוריות של זמנו, במרכז הפילוסופיה. אירוניה קטנה היא שדוקא אז, כאשר אני פניתי לסארטר נגד הקומוניזם, הוא עצמו פנה אל הקומוניזם. כתבתי דוקטוראט ביקורתי על תורת האסתטיקה שלו והראיתי שיש לו בעצם שתי תורות אסתטיות שהוא לא הצליח להכריע ביניהן. משכתי את הדוקטוראט זמן רב ובין עמי שרפשטיין ובנימין הרשובסקי השיגו לי ארכה ומילגה קטנה שבאמצעותן נסעתי לאי היווני אגינה, האי של אכילס וקונצ'אקיס, ושם בחדר שכור בדולר ליום בביתו של סנדלר אחד סיימתי את הדוקטוראט ואת עריכת "מבחר כתבים" של סארטר שראה אור בספרית פועלים.

נפגשת עם סארטר.

נפגשתי איתו פעמיים. הפגישה הראשונה מדווחת בהרחבה בכיוגרפיה המקיפה שכתבה על סארטר אן כהן-סולל.

מילא שהוא מופיע בכיוגרפיה שלי, אבל שאני אופיע בכיוגרפיה שלו?! ביליתי עם כהן-סולל כמה ימים בפריס והיא גבתה ממני עדות על הפגישה הזאת שסארטר הזכיר מדי פעם. דיברנו גם על יחסו ליהדות ולמדינת-ישראל ולעוד כמה סוגיות בפילוסופיה שלו שהיא לא הכינה, והחסרון הזה ניכר בכיוגרפיה הטובה שלה.

סארטר וסימון דה-בבואר הגיעו לירושלים באפריל 67 בניסיון למנוע את מלחמת ששת-הימים. ביום אחד של הביקור היא הרצתה לפני פורום גדול באוניברסיטה העברית והוא העדיף להיפגש עם מרצים צעירים לפילוסופיה בביתו של קלוד פייגלמן עורך השידורים בצרפתית ב"קול ישראל". בחדר היו — בין השאר — ירמיהו יובל, רן סיגד ואני. כולנו בסביבות גיל שלושים וכולנו בשלבים שונים של כתיבת הדוקטוראטים שנגעו ישירות או בעקיפין בפילוסופיה שלו. אני מאוד התרגשתי. ירי ואני דיברנו וסיגד כהרגלו העמיק לשמוע. סארטר רצה שנדבר על ספרו האחרון "ביקורת התבונה הדיאלקטית", אבל אנחנו עוד לא הספקנו לקרוא אותו כולו ורצינו לדבר על "הישות והאין". הוא אמר שהמחקר הזה נגמר. בכל כמה שנים הוא נהג להתחשבן עם עצמו ברטרופסקט ולומר: "שם לא הבנתי", "שם טעיתי", "שם הפרזתי" ולנסות ולהתחיל מחדש. "הביקורת" היה ניסיון לבטל את האכזיזטנציאליזם הישן שלו ולמזג אותו בתוך גירסה עצמאית משופרת של המרקסיזם. אני אמרתי לו באותה פגישה שהגירסה המשופרת שלו היא לדעתי המשך של "הישות והאין" ומהווה אלטרנטיבה

למרקסיזם ולא שיפור שלו. הוא לא הסכים והתווכחו. בכיווגפיה כתוב שהוא אמר לאחר מכן שהוא מאוד התרשם מהפילוסופים המקומיים.

כפגישה הזאת הוא עשה עלי רושם עצום. הוא שמע אותי או את ירי מדברים, אחר-כך הוא סיכם את דבריו והשיב. כשהוא "החזיר" לי את דברי חשבתי לעצמי: "מה, זה מה שאמרתי? זה בכלל לא מה שאמרתי! הוא לא הבין אותי." אבל אחר-כך חשבתי עוד פעם והבנתי שהוא ספג הכל והגישי לי לא את דברי כי אם את ההשלכות המתבקשות מהם. כושר הספיגה והמחשבה המהירה שלו הדהימו אותי. נפגשתי איתו שוב כעבור עשר שנים. בין שתי הפגישות התכתבתי איתו לצורך עריכת מבחר כתביו בעברית. קבענו להיפגש בפריס כדי להחליט על החומר שיתורגם, אבל הוא לא יכול היה לבוא לפגישה בגלל נסיעה דחופה, ואז מסרתי את החומר למזכירו — קלוד לנצמן. כעבור כמה שנים הגיע סארטר במפתיע לירושלים. זה היה על רקע שיחות השלום בקמפידיוויד. הוא הזמין אליו לחדרו במשכנות שאננים ארבעה אנשים: את יעקב טלמון, זאב שטרנהל, יהושע סובול ואותי, והציג לכל אחד בנפרד שאלה אחת שהציקה לו ובגללה הוא בא לירושלים: מדוע הישראלים אינם שמחים על השלום עם מצרים? כל אחד ענה מה שענה ואחרי שכולם הלכו נשארתי עוד קצת, נתתי לו את המהדורה השנייה של ה"מבחר" בעברית ושוחרתי איתו. זה כבר לא היה אותו סארטר. שנתיים לפני מותו הוא התקשה לראות ולדבר.

היתה לו השפעה עצומה על מחשבתי. הוא לא היה, אולי, פילוסוף מקורי כמו היידגר או ויטגנשטיין, אך הוא היה אינטלקטואל גדול שסחב את הפילוסופיה שלו אל כל תחומי התרבות. גם אחרי מותו הוא הסופר הפורה ביותר בעולם ואיני יכול להדביק את כל הספרים, המחזות, היומנים והמכתבים שלו שממשיכים לראות אור.

סארטר מבקר באופן די משכנע את הפסיכואנליזה. האם ספקות סארטריאניים היו מפריעים לך באנליזה?

אם הפצינט מסתער מיד במפגש הטיפול הרגיל על התשתית הפילוסופית של השיטה, אפשר לחשוך בו ב"התנגדות". בהתחלה לפחות הייתי מתמסר. הלכתי פעם לטיפול. לאחר שאבי נפטר הופיע אצלי סימפטום מדאיג: שכחתי להופיע למפגשים שקבעתי מראש עם אנשים. אנשים חיכו לי על מפתן ביתם, בכתיקה ובאוניברסיטה ואני שכחתי ולא באתי. נעשיתי טיפוס בלתי-אמין לחלוטין, והחלטתי ללכת לטיפול. אמרו לי שד"ר גימפל מטפל באינטלקטואלים ירושלמים והזמנתי תור. ביום הטיפול הראשון ביקש חבר שאסיע אותו למקום מסוים. בדרך אירע לי פנצ'ר, החלפתי גלגל ואחרתי ברבע שעה לפגישה הטיפולית הראשונה. כאשר הגעתי לקליניקה, פתחה לי את הדלת אישה בלבוש לבן, כנראה האסיסטנטית של האנליסט, ואמרה לי שעלי להזמין פגישה ליום אחר. הסברתי לה מדוע התעכבתי, וכשראיתי על

פניה הבעה של אי-אמון, אמרתי לעצמי: אם לא מאמינים לי, אני מוותר על השירות. כנראה שלעצם הנכונות ללכת לטיפול היה אפקט תרפויטי והסימפטום נעלם. מאז אני אמין יותר ומקדים להופיע לפגישות. מהוון-להוון נעשיתי כבר קצת זקן לטיפול ויתכן שהחמצתי משהו. יתכן שזה היה עוזר לי להבין את עצמי מנקודת מבטו של פרויד ואת פרויד מנקודת המבט שלי.

יש לי כמובן ספקות ולא רק ספקות של סארטריאני בנוגע לפסיכואנליזה. המימצאים של פרויד מרשימים ביותר אך הפילוסופיה שלו היא פרימיטיבית. קשה להסכים לקיומה של תודעה אוטונומית שנייה, תודעה מודעת לא מודעת. אין ספק שאנחנו מדחיקים מעצמנו דברים לא נעימים, אך את פעולת ההדחקה לא עושה בשבילנו תודעה עצמאית מודעת לא מודעת — התת-מודע — אלא אנו פשוט מסיחים מהם את התודעה האחת והיחידה שיש לנו. תחום המודחק הוא גדול יותר מקונפליקטים על רקע מיני והוא כולל גם אמיתות אחרות שאדם רוצה להימנע מהן. מה שמודחק אינו מעלה ממקום מסתור כלשהו קצף ובעובעות אלא גורם לכך שחיי כל אדם הם תערובת של עיוורון ופיקחון, הונאה עצמית ואמת. המוכחש מוסח מן הדעת עד שמקרה כלשהו או הזולת מחייבים להתעמת איתו. הבוס יכול לומר פתאום: "שמע חביבי, החודש אחרת כבר שמונה פעמים לעבודה, ובכל

פעם שאחרת עלה ממך ריח של קוניאק". הסתייגות שנייה שעולה בדעתי היא מהטוטליות של הדחף הסקסואלי. הדחף הזה עצמו הוא חלק מדחף כולל יותר — דחף להווייה ודחף להווייה עם ערך. אני בכלל לא בטוח שלאנשים יש יצרים פרוידיאניים — דחפים עיווריים בעלי תכלית פנימית שאינם קשורים למושגיהם הכלליים על העולם. מרגע שמפציעה התודעה הכל משתנה, יתשוקות מתארגנות בעולם שהוא עולם שמפרש את עצמו, העולם הנפשי. לכן מין הוא יותר מין, וסקס שעושים ברחביה אינו דומה למין שעושים במאה שערים. דוב סדן סיפר לי פעם שד"ר אטינגון, שישד את הפסיכואנליזה הישראלית, אמר לו שכדי שאנליזה תצליח צריכים להתקיים שלושה תנאים: האנליסט (הפצינט) צריך להיות עירוני, מהמעמד הבינוני וחילוני.

כשהוקם החוג למדע הספרות עליידי בנימין הורשובסקי הצטרפת אליו.

הורשובסקי הביא לתל-אביב את המודלים של הפואטיקה המדעית: תיאור הטקסט כמערכת, תורת הצורות והתחבולות, איפיונים של הפואטיקה כחלק של שיטת תיאור רציונלית ונקייה מאלמנטים של הערכה. האידאלים הפילוסופיים של החוג הזה היו מיושנים מלכתחילה. אלה היו אידאלים של הפוזיטיביזם הלוגי שכבר אז היתה עליו ביקורת פילוסופית נוקבת. אני

האימפקט של ברנר

את ברנר גילה לראשונה בגיל 16, כשהצטרף לתנועת הנוער הציונית-סוציאליסטית מחנות העולים. "אני חושב שאיש בתנועה לא קרא יותר משני דפי ברנר, אבל כולם דיברו עליו", זוכר היום ברינקר, "החלטתי לבדוק מה זה ברנר, קראתי ונסתחמתי. חסיפה כזאת הייתה לי רק עם הסופרים הרוסיים הגדולים". בגיל 17 כבר כתב מאמר בבטאון התנועה, "במבחן", בשם "לפגישה חדשה עם ברנר", מאמר מליצי ואינטליגנטי, שעשה רושם על צעיר אחר בשם נתן זך. זך הביא את המאמר לשלמה גרודונסקי, מבקר ספרות ועורך ראשי בעם-עובד, שביקש ממנו להסדיר לו פגישה עם ברינקר: "מאז נפגשנו עשרות פעמים והעברנו מאות שעות של דיונים ויחזורים על ברנר, מושא הערצתנו המשותפת. גרודונסקי היה מגלומאנים. לספרות אין בדרך-כלל השפעה על החיים. אבל במקרה של ברנר זה עבד. ברנר השפיע. היה שראה אור לפני שבועיים בהוצאת עם-עובד, כמה שנים אחרי מותו של גרודונסקי, לו ולפרל אשתו. לכתיבת הספר ניגש ברינקר בגיל מאוחר יחסית. "בגיל צעיר הייתי תחת אפקט ברנר. בגיל מבוגר, עם הכנות וכלים שרכשתי בתגום לפילוסופיה ולמדע-הספרות, התחלתי לחשוב על המעבר הזאת, שבה נוצר האפקט של ברנר".

הספר החדש מפרץ מוסכמות מושרשות בנוגע לברנר. אחת הנקודות המרכזיות שמיקדה את עינינו של ברינקר אצל ברנר היתה הצומת שבין ספרות לחברה. "העסיקה אותי השאלה, אם ואיך ספרות יכולה להשפיע", הוא אומר, "תומאס מאן אמר, 'שכל עוד שאני יושב כאן (בגרמניה), הליצן הזה (היטלר) לא ייכנס לרייכסטאג, וסארטר האמין שיצליח להחזיר את הקומוניזם אל המקורות ההומניסטיים שלו. היותו היה מגלומאנים. לספרות אין בדרך-כלל השפעה על החיים. אבל במקרה של ברנר זה עבד. ברנר השפיע. היה לו אימפקט מכריע על חייהם של אנשי העלייה השנייה ועל הכרעות היסטוריות בתקופת העלייה השנייה והשלישית, וזה מעורר השתאות".

זכות מה הוא השפיע עליך על תקופתו?

לאנשי העלייה השנייה היתה זיקה סימביוטית כמעט לברנר. הנה הסופר שמתאר את חוויות היסוד שלהם: ילדות בבית אורתודוקסי, נדודים אחר פרנסה, גיוס כפרי לצבא הצאר, התרוצצות בין אידיאולוגיות ומפלגות, עלייה לארץ-ישראל וניסיון להיאחז בה. הוא פתח לפנינו את הדילמות, והיה אמין עליהם יותר מכל בעלי הפרגוראמות הציונים. "יש תיאוריה, שהספרות בכלל היא אנטי-אידיאולוגיה. היא מבטאת מה שהאידיאולוגיות משתיקות, ומה שהן משתיקות וזרם אל הספרות, ולכן לספרות יש אפקט משתחרר. לספרות של ברנר היה אפקט כזה על אנשי העליות החלוציות. הם כבר ראו הרבה תחזיות שהופרכו. הם היו מפוכחים עד אימה, והמציאות בארץ-ישראל היתה קשה. ברנר לא הבטיח להם כלום. להפך, הוא ביטא את ההרגשה, שתהליכים סטיכיים של מציאות מסכנים בכל רגע את האידיאלים הפשוטים והנעלים ביותר. הוא הורים אל כתביו כמו של פאניקה, אבל גם של תקווה: דברים טובים מאוד ודברים רעים מאוד יוכלו להתרחש בכל רגע ורגע. הדבר המעורר היחיד שצילתי היה לומר לעצמי ולקוראיו היה, שבכל מקרה, המעט שיעשה עלי-ידי יהודים בארץ-ישראל הוא יותר בעל ערך מכל מה שיעשה בגולה על-ידי יהודים אחרים. דווקא תפיסת מועט זו עוררה אמן כלפיו".

גם לאישיותו היתה השפעה?

נכון, אך מה שהשפיע לא היה אישיותו הפסיכו-פיזית, אלא אישיותו המחשבתית, והבעיות שהעסיקו אותה בספרות: אמונה וכפירה, יחיד וחברה, מוסר בעולם ללא אלוהים, עתיד הציונות והיהדות — בעיות מודרניות לגמרי, שהעסיקו גם את קוראיו. ברנר עמד עם חזה חשוף מול כל הקונפליקטים של הזמן, ולכן היתה לו הקרנה כזאת על קהל הקוראים שלו. בנוגע לאישיות של ברנר, העובדות ידועות. הוא היה איש עם מעברים קיצוניים ובלתי צפויים: מהסתגרות, לעתים הסתגרות לצורך יצירה ולעתים הסתגרות דרסטיבית, להתפרצויות אקסטראטיביות לתוך חייכם של ידידים. הוא היה איש עם סימפאטיות ואנטיפאטיות חד-משמעיות. עם נשים היו לו כל התסביכים שהיו לגיבוריו. גיבורים אלה אינם מסוגלים לתת לאשה ערך קבוע בחייהם, ונעים מאקסטאה רומנטית למינות, ממינות לרגש אשמה, ולחרדה שהם מכוערים ולא יישאו חן.

"אבל בכמה צדדים של חייו הוא היה קרוב לקדוש. הוא חי בחוסר כל וחילק פתו עם עניים. בעיצומן של הפריעות, במאי 1921, הוא סירב להחפנות. בלחץ ברל כצנלסון שלחה ההגנה אוטו, כדי לחלץ אותו מאבד-כביר, אך הוא סירב להחפנות, עז שלא יישלחו אוטו גדול יותר, שיוכל לקחת את כל חבריו. כאשר הגיע האוטו למחרת, ברנר וחבריו כבר נרצחו. אבל הגדולה של ברנר היא קודם כל בספרות שלו. אדם באורח חיים כל-יך בלתי סדיר, במשברים ענקיים כאלה, על סף רעב, כותב כמות כזאת ובאיכות כזאת. מה שנקרא 'הראייה האכזרית של ברנר' היא לא תוצאה של האישיות, אלא האישיות עצמה. לא כל איש בעל 'ראייה אכזרית' יכול לכתוב כך. את 'האמת הברנית' צריך לתאר כעמדה מחשבתית וכהישג ספרותי, ולא כתופעה פסיכולוגית, וזה מה שניסיתי לעשות.

"אחרי מותו הוא נעשה נושא למיתוס. אירועים בחייו נתלשו והפכו לסמלים, שורות מפתחיו נתלשו והפכו לסימאמות. אני עוד זוכר נאום של טבנקין על הסימליות בכך שברנר נרצח בראשון למאי. ברנר, אנב, נרצח בשני למאי. ימים אחדים לפני הירצחו הוא כתב רשימה על הצורך לטפח ידידות עם הערבים הפשוטים, וחודשיים לפני כן פירסם מאמר שבו הוא כתב, שייכתן שמחר הוד הכותבת דברים אלה תידקר בידי ערבי. עשו ממנו קדוש מעונה של ארץ-ישראל. המיתוס הסתיר את ברנר, ואני עושה מאמץ לגלותו מחדש".

לא האמנתי אף-פעם באידאלים של הזרם הזה. חשבתי שהאידאל המדעי של הפוזיטיביזם הלוגי הוא אידאל היסטורי. החוג היוניאני היה חוג היסטרי ל"מדע טהור". אף פעם לא האמנתי שניתן להבחין כך בין פסוקים חסרי ובעלי משמעות ולאסור על הפילוסופיה פסוקים כמו "לאדם יש נפש" או "האדם הוא חופשי" בגלל שאין להם ביטוס תצפיתי. למרות שהתלהבתי מכמה הישגים של מדע הספרות הייתי אאוט-סייר בחוג. כשכולם כתבו ב"הספרות" על הפורמליזם הרוסי כי והסטרוקטורליזם, אני כתבתי על אריסטו וסארטר. גם עם בנימין היו לי יחסים לא נוחים למרות שאני מוקיר אותו וחושב שכישרויו גובלים בגאונות. החוג גמל לי על-כך, ועל-כך שלא היו לי מספיק פרסומים בלועזית, ועיכב את המינוי שלי. כשהציעו לי קביעות ופרופסורה בחוגים לפילוסופיה וספרות באוניברסיטה העברית חזרתי לירושלים עיר הולדתי.

לא היו לך מספיק פרסומים כי עסקת בפוליטיקה.

אף פעם לא הייתי טיל שלוח למטרה ואי-אפשר לחאר אותי כאינטלקטואל חד-תכליתי. תמיד היה לי יותר דמיון משכל, והדמיון סחב אותי לכל מיני כיוונים. זוהי ממטרה למטרה ובנתיים החיים התמלאו בכל מיני דברים. שבע שנים הייתי חבר קיבוץ. במקום לעשות דוקטוראט ערכתי את "משא", המוסף הספרותי של "למרחב". ב-1969 הייתי בין מייסדי "התנועה לשלום וביטחון", קונטרה רב-מפלגתית לחנועה לשלמות הארץ. אחרי שסיימתי את הדוקטוראט שוב היה זמן להתפרפר והתחלנו להקים את "מוקד". אחר-כך ערכתי את "עמדה", שבועון שמאל פוליטי, במטרה ללכד סביבו את כל רסיסי השמאל במסגרת מפלגתית אחת. נציגי הכוחות שיוצגו במערכת "עמדה" הקימו את שלי, ובסוף כל הפעילות הזאת שלה הקדשתי את מיטב ימי ושעותי עלה הליכוד לשלטון. מי יודע, אם הייתי ממשיך עוד קצת אולי גם כהנא היה מגיע לשלטון.

בינתיים התחנתי, נולד לי בן והייתי צריך לפרנס משפחה. הייתי צריך להקדיש יותר לקריירה שלי ופחות לעניינים התנדבותיים. שמתי לב לכך שרעיונות שפיתחתי בשיעורים ובסמינרים שלי מופיעים בפרסומים של אחרים, ושאל אתה לא מפרסם את הרעיונות שלך מישהו אחר מפרסם אותם. בינתיים צמח דור חדש של פעילי שמאל במסגרת "שלום עכשיו" ותנועות אחרות ואני נסוגתי להשתתפות בהפגנות, חתימה על עצומות והרצאות בפורומים שונים. הגעתי למסקנה שאין סיבה שלא אעסוק בדבר שאני אוהב, בכתובה בתחומים שמעניינים אותי. מאז כתבתי ארבעה ספרים וערכתי כעשרים ספרים.

אחרי כל העבודה הסיזיפית הזאת בפוליטיקה, אתה לא מביט מתוסכל לאחור ואומר: "הייתי יכול לכתוב עוד ספר אחד או שניים".

אז הייתי כותב עוד ספר אחד או שניים, אז מה? ! כתיבת ספר היא לא עבודה סיוזיפית? כל החיים הם עבודה סיוזיפית. פעם חשבו שספרים עושים תרבות, והתרבות מצטברת ומשפרת את בני-האדם. אני לא מאמין בזה יותר. הרעיון ההומניסטי שהמלומדים עוזרים לבני-אדם להבין טוב יותר את הטבע, החברה והאמנות ובני-אדם נעשים לכן טובים יותר, הוא רעיון מקסים אבל אני לא מאמין בו. הנס פראנק, הגוברנטור של פולין, סייר ביום בגיטו וורשה ופיקח על הפינוי לטרבלינקה, ובערב ניגן מוצארט וקרא רילקה. בספרים שלי הוספתי לכל היותר משהו לאלה שרוצים להבין כמה סוגיות באסתטיקה ולאלה שרוצים להתחקות אחר יצירתו של ברנר. לא עשיתי אף-אחד טוב ומאושר יותר. כתבתי משום שיש לי צורך להתבטא. במקום עוד ספר אחד או שניים נטעתי עצים באדמת א", ערכתי עיתון ועזרתי להקים תנועה פוליטית שחינכה את מנהיגי השמאל של היום. גם את הפעילות הזאת לא עשיתי "למען הכלל". באגואיזם שלי כלולה מנה מסוימת של אמפטיה ועבודה "למען הכלל".

היו אז תהליכים שלא ראית, הבנות שלא השגת?

ראינו את ההקצנה הדתית-לאומנית ימינה וראינו את המחאה העדתית ואת ההתחברות שלה ללאומנות הכוחנית, והדברים כתובים ב"עמדה". אני לא יכול לומר שעמדתי על מלוא העוצמה של התהליך ושחזיתי את נפילת המערך. הופתעתי כמו כולם. אך לא הרגשתי כמו כמה מידידי שנפלנו לשלטון זר. אני מוכרח להודות שהיה לי נוסף לכאב גם סיפוק קל לראות את תנועת העבודה היא שוקעת אחרי כל השנים שבהן היא התכחשה לעצמה.

באופן עמוק יותר הייתי אז עוד הומניסט. היום אני חושב שהבעיה שלנו היא כיצד להיות הומניים מבלי להיות הומניסטים. יותר ויותר אנשים מבינים היום שאין שום דבר נשגב במין האנושי, בתור שכזה, ושצריך למצוא סיבות חדשות לכבד בני-אדם. אפשר לקיים רעיון מטא-אתי בנוגע לאחדות המין האנושי רק במחיר הונאה עצמית או פורמליזציה כבירה המניחה שקיימת אחדות אנושית מופשטת במעמקי האין, אך היא מסרבת לגלות את עצמה על-פני השטח. שוב ושוב אני מוצא את עצמי נמשך אל האידאה ההומניסטית שיש אידאה אחת מאחדת — אלוהים, תבונה, קידמה, טבע-האדם, רצון טהור, ואני צריך לגייס את כל הכוח האנליטי שלי נגדה. לחשוב שאין עוד יסוד אונטולוגי לצפות להסכמה כללית בעניינים של מוסר ופוליטיקה זה לחיות קרוב מאוד אל האפס. יש משהו מחריד בכך שאין עוד אידאה אפריורית שיכולה להגן על האנושות מפני עצמה ולהבטיח שהגורע מכל — שפיכות דמים הומנית לא יקרה. יתכן שאז, בשנות השבעים של מוקד ושל"י, אלהים עדיין לא מת סופית בשבילי. האמנתי שבעומק לבם כל בני-האדם רוצים את אותו הדבר ושאלם נסביר להם את זה בשקט ללא התנשאות, הם יבינו ויבואו שלום.

ובכל זאת, האם העמדה הפוליטית של השמאל אינה רציונלית יותר מזו של הימין אפילו שאינה סוחפת המונים?

העמדה הפוליטית של הימין אינה פחות רציונלית מזו של השמאל, היא פחות אנושית. רציונליות מהסוג הישן, ההומניסטי, היא עדיין מילת קסם שממשיכה לכשף את השמאל שלנו. הוא בטוח שהעמדה שלו רציונלית יותר מהעמדה של הימין ובסופו של דבר ההיסטוריה תוליך לשתי מדינות לשני עמים. אך אני לא מאמין שלכל בעיה שהחיים מעוררים יש פיתרון רציונלי אחד, וז'סטה הומנית אינה גוררת בהכרח ז'סטה הומנית של הצד השני. השמאל שלנו מכניס עצמו לאכסטזה מוסרית כדי להסתיר מעצמו האמת הזאת. אני לא מאמין יותר בתיאולוגיה ליברלית. אף אחד לא מביט לנו שאלהים הוא ליברלי, אולי הוא פשיסט. ההיסטוריה היא שרשרת של אילתורים ורעיון הטרנסספר הוא לא פחות רציונלי מרעיון של חלוקה ופשרה. אני לא בטוח שההיסטוריה לא תעכל גם אותו.

אין רציונליות שהיא ברת ניתוק מפרוייקטים אנושיים, ולכן יש הרבה מינים של רציונליות. העולם מתפוצץ מרוב רציונליות. דימויים מנטליים של רציונליות מסתובבים בשטח ונחטפים בלחץ הצטברות בלתי הכרחית של מאורעות. לכל קבוצה יש רציונליות אוניברסלית שהיא לא יותר מרציונליות כתתית של קבוצה ספציפית. זה מאוד רציונלי ומאוד לא רציונלי.

פילוסוף שאינו מאמין ברציונליות אחת?!

הפילוסוף הוא אכן טיפוס רומנטי שרוצה רציונליות אחת — את הרציונליות שלו. אם פילוסופיה היא דרישה לרציונליות אחת כזאת אז אני לא מאמין בה יותר. בכלל יתכן שהפילוסופיה לא מספרת לבני אדם את האמת על חייהם. המודלים שלנו מתגלים כלא מתאימים והחזיונים שלנו מופרכים שוב ושוב. אנחנו חיים בתוך חלומות. כשאני מרגיש את הפער העצום בין השאלות לתשובות אני נעשה חולה מזה. אני לא מרוצה מזה כי זה לא מתאים לתקוות שהיו לי בילדותי. קיוויתי שתימצא אידאה אחת שתחבק את כל האנושות, תפייס קונפליקטים ותמנע שפיכות דמים. לעיתים קרובות אני רוצה לעזוב הכל וללכת ללמד עברית בעירית פיתוח.

אני לא אומר שיש משהו טוב יותר מהפילוסופיה. אני לא יכול לקפוץ לאלוהים או למיסטיקה. אני רציונליסט מדי כדי לקבל את מה שהאמונה מציגה כיותר מידיעה רק בגלל שהוא פחות מידיעה. בכל זאת "יש תמיד מקום", כמו שאומר ברנר "להכרות נעימות ומעשים מועילים". אדם יכול לשמוח, למרות שאין לו מקור מטאפיסי לשמחת-עד, על כך שבנו מתפתח יפה, שמישהו אמר עליו מילה טובה, שקיבל העלאה במשכורת. אתה בטח זוכר את השורות האלה במונולוג של סמואל בקט: "אני רוצה להמשיך, אני לא יכול להמשיך, אני ממשיך".

המרכז לתרבות וחינוך בהסתדרות

בערים – בעיירות פיתוח – בהתיישבות העובדת.

- ★ סדנאות, הרצאות וימי עיון לנוער, לצעירים ולמבוגרים בנושאים רעיוניים הסתדרותיים.
- ★ כיתות להשכלה גבוהה לקראת תואר ראשון, לעובדים במסגרת פרויקט "כלנית" בכל הארץ (בשיתוף עם "האוניברסיטה הפתוחה").
- ★ בתי ספר לוועדי עובדים ליד מועצות הפועלים.
- ★ רשת מועדוני "מופת" ותיאטרון "בית לסיני".
- ★ חוגי העשרה לכל הגילים: מלאכת יד, ריקוד, זמר, התעמלות ועוד ועוד.
- ★ להקות מחול, פולקלור עדות, חבורות זמר.
- ★ סדנאות יצירה, "ימי סופרים" ומפגשים עם אמנים בבתי ספר, ובמקומות עבודה ובקהילה.
- ★ פעילות תרבותית והשכלתית עניפה לגימלאים.
- ★ "מכון אבשלום" לידיעת הארץ.

ההסתדרות הכללית של העובדים בארץ ישראל

**הוועד המועל
המרכז לתרבות ולחינוך**

תיאטרון בית ליסין

מיס דיזי קומדיה שחורה

הצגות ה-150

קומדיה מטורפת של טעויות נחוק ללא הפסקה מאת פיטר שאפר, תרגום: בני ברבש, בימוי: מייקל מיצ'ס, תפאורה: אדריאן ווקס, תלבושות: דלית ענבר, תאורה: יחיאל אורגל משתתפים (לפי סדר הא"ב): גיל בן-דוד; רוברט הניג; יובל זמיר; שרית חן; עמליה ליזוביץ-הדר; אביבה מרקס; אבי קושניר; גרעון שמר.

מאת אלפרד אורי, תרגום: דניאל לפין, בימוי: ציפי פינס, תפאורה: דאגלס הימ, תאורה: פליס רוס, מוסיקה: דן הנדלסמן משתתפים: אורנה פורת, גבי עמרני, אבי אוריה "להיט...רנני חסד נדירים בתיאטרון..."

דבר) "שלאנגר..."

(מעריב) "...חס ואנושי...גבי עמרני נפלא...אורנה פורת מרשימה..."

(חדשות) "...בראיו...מלאכת מחשבת..."

(הארץ) "...גברת זקנה נהדרת...בימוי מבריק...חוויה בימתית מרנינה..."

(על המשמר) "...תודה גברת פורת...תודה למר גבי עמרני...הם עשו לי ערב טוב, חם ונעים..."

(העיר) "...אורנה פורת נוגעת ללב...גבי עמרני כובש..."

(קול ישראל)

מפגש משולש

של תיאטרון בית ליסין והתיאטרון העירוני באר שבע

מאת ג. נ. קריס, תרגום: הלל מיטלפונקט, בימוי: רוג'ר סמית, תפאורה: עדנה סובול, מוסיקה: אלדר לידור, תאורה: שולי זיו.

משתתפים (לפי סדר הא"ב): דפנה רכטר, אוהד שחר, רפי תבור

אביב מאוחר

מאת אלכסיי ארבוזוב, תרגום: הלל מיטלפונקט, בימוי: אהרון אלמוג, תפאורה ותלבושות: מרים גורצקי, מוסיקה: דן הנדלסמן, תאורה: אריאל אריאב

משתתפים: מרים זוהר, מרק חסמן

תיאטרון בית ליסין, ניצמן 34 ת"א 62091, טל. 03-256222

**ידחון האמנות
היחיד בישראל**

סטודיו
כתב עת לאמנות

מתנה? מיני !!

מתנה נהדרת לך, ולחברך

בגיליון 15 (אוקטובר):

- מחוות אמנים לסימפוזי
- קדישמן - לא רק כבשים
- רב שיח: "המוזיאונים והרוח הלאומית"
- על תערוכות סוגק, הדני, רישום גרמי ועוד
- דיווח מפסטיבל אביניון
- דיווח מפסטיבל עכו

בגיליון 14 (ספטמבר):

- ביתן חדש לאמנות המאה ה-20 במוזיאון ישראל
- סקירה תערוכת הפתיחה ושיחה עם האוצרת
- שיחות עם אמנים אורחים מחו"ל
- אדריכלות של מוזיאונים
- גישה אלטרנטיבית לאוצרות
- בוקי שורץ - תערוכה במוזיאון רמת גן
- שיחה עם האמן
- אמנות הווידאו

תלוש למנויים

שם משפחה _____
כתובת _____
מלפון _____
חתימה _____ תאריך _____

סטודיו

למכור
"סטודיו" המרכז לאמנות ובעת חגיגה
ד.1 מנשה 37850
ברצוני לחתום על "סטודיו"
במשך שנה (11 חוברות)

מציב המחאה על סך 90 ש"ח כולל משלוח

שהיא רכנה על השולחן, נגלתה פתאום פטמה חיזורת ושבה ונעלמה אל בין קפלי הכד החמקמק כמו היתה פנים אסור בראייה. מיד היא הזדקפה וקרכה את שולי החולצה שלה אל חזה, ובעודה נושפת טבעות עשן כחלחלות אמרה: "איך אפשר להתאזר בסבלנות אחרי מאמצים מרוכים כל כך." ומין כפירה בעיקר עלתה מן המלים, וגם חרטה קטנה, ושני הקמטים בזוויות הפה הסגירו את מספר הניסיונות שנעשו ואת מספר ה'כמעט הצלחות' ואת חבית התקווה הגדושה שכבר מזמן עלתה על גדותיה, ואת מספר החודשים שהוקדשו לניסיון הנוכחי, וגם את ה'מה יהיה' שתלה באוויר כמו ציפור גדולה.

מתוך "השיחה החמישית"

באולם מגדלים א' הסמוך, רכנה אלס דור כהן אל דניאלה מיכאלי ואמרה: "מה מה מה יהיה?" בקול בוכים, וחשפה גם היא פטמה והביטה בהשתאות על האיבר הנחשק הזה כמי שאיננה מבינה על מה

אלא שזו הפעם עלה התיאטרון על המציאות. על בימת ה'מדרגות' נופף המחזאי אילן חצור את ה'מה יהיה הלאומי' מול קהלו המזדהה והמופתע. מבלי שיוזדקק לפוליטיקה, הצליח להעביר את הכאב ואת האובדן ואת השכול ותחושת הכישלון של הפלשתינים הנקרעים בין כל מיני נאמנויות

לנער אותו, לטלטל אותו מעט. לראות אחת ולתמיד איך מושאי כעסו קורמים עור וגידים והופכים מישויות ערטילאיות לאנשים שיש בהם ממש. אולי פעם אחת יצא מפיו 'מה יהיה' כועס ולא מתפשר. ואולם, כשעה שבע, אחרי שגילחו אותו והזליפו עליו בושם ונתנו בידיו מטרייה גדולה ומקושטת, העלו אותו על החמור, ובהשתתפות המון בני עמו מסח'נין ומעכו, הובל חאלד ברחובות עכו אל החופה. ובפעם הראשונה בתולדות הפסטיבל חגגה העיר כולה על תושביה הערביים את התהלוכה. וגם בין קהל הצופים בהצגה עצמה רבו אלה הערביים, מקצתם על טפס וזקניהם.

כשתמה החגיגה, שבתי אל בית הקפה המאלתר, אבל את השחקנית שהושיטה את ידיה ונגעה בהצלחה כמעט, כבר לא ראיתי. בעיתונים כבר נערכו מאזנים של הצלחות וכישלונות. יש מי שנדרש אל הזוכה של השנה שעברה, השחקן ערנאן טראבשה

'מה יהיה' — עכו 1990

(ראשו של ג'אכר'), שאמר: "באותן השניות חשבנו שהעולם נפתח לפנינו, חשבנו על פסטיבלים ברחבי העולם, אדינבורו, ניו-יורק, חשבנו שהבימה והקאמרי יעמדו אצלנו בתור... הרגשתי איך בבת אחת צמחו לי כנפיים... העלינו הצגה שאומרת כמה מסוכנת אדישותם של בני האדם, והאדישות הזאת הרגה אותנו. ואולם, ההצגה החדשה שתזכה עדיין רחוקה מאכזבות וממתכוני הישרדות למיניהם. לראשו של ה'מה יהיה' שלה עדיין קשורה הילה של שמחה וחיבוק עז.

משפחתיות ולאומיות, ונתונים בסד חייהם הבלתי אפשריים כאן ועכשיו. (רעולים / מאת אילן חצור / ביים רמי דנון / משתתפים: יגאל נאור, רענן לוי ורמי דנון.) במוצאי-שבת עצרה המשטרה את חאלד אבו עלי, לבקשת אחד הצופים, בתואנה שדרכו דברי שטנה והסתה נגד מדינת ישראל. חאלד אבו עלי מופיע בפסטיבל בשלושה מופעים שונים, כשגולת הכותרת היא המופע — חאלד אבו עלי נשוי לשתיים. (כתב וביים מוני יוסף העובד ומכיים גם שלא לענייני הפסטיבל עם אותה קבוצה של ערבים שהעלתה את המחזה.) הצופה המתלונן, שבעטיו נעצר חאלד, אטם את אזניו, מן הסתם, ושמע רק מה שהיה בראשו בלא-הכח, כי לו היה מקשיב, היה עומד נדהם מול הסובלנות הזו שמגלה הבחור הגר בסח'נין וחי ועובד כשחקן בעכו. בכפרו קוראים לו כופר, בוגד, ערבי שהתייחד, ואולם, גם בין עמיתיו היהודים אין דרכו נקייה ממהמורות וממכשולים, וכל מה שחל על בני עמו בארץ הזו, חל גם עליו. "אני מביט באהובתי ובוכה" הוא אומר בהצגה, רגע קודם שהוא פוסח על שתי הסעיפים; האם לקשור את גורלו בגורל אהובתו הערבייה, או שמא לברוח אל זו היהודיה.

ולמה, ואחרי כן ביקשה שילטפו אותה בראש ובכתף ובחזה ובאגן וברגליים, ושבה אמרה, מה יהיה. ובעודה מביטה אל הקהל, מן הסתם בציפייה לאיזו תשובה של נס, הסירה את פניה השואלות והעטתה עליה פנים אחרות ואמרה: "לעזאזל האומנות, אני צריכה אלף וחמש מאות שקל חדש." (ראה דליה רביקוביץ' / אהבה אמיתית / פרנסה — מתוך בואי בואי בובה מותק בואי בואי, לשתי המחברות הנ"ל).

כשהקהל נהר החוצה מן האולם הזה ומשאר אולמות האבירים, כבר ישבו המבקרים במדור העיתונות ליד הטלפרינטרים וצמצמו את חודשי החזרות של ההצגה הזאת ושל הצגות רבות אחרות, לפעמים לכדי 'הפקה מרשימה הנהנית מיכולתו של הבמאי' ולפעמים ל'לא די ברעיון ובמשאבים כדי לעשות תיאטרון טוב' ולעתים הרימו לרגע את עיניהם והושיטו אצבע מאשימה אל מול המנהל האמנותי של הפסטיבל, על שלא מנע מופע זה או אחר.

גם באולם הפוסטה רכנו שתי נשים זו מול זו, אלא שכל מה שנזעק כגלוי וכפומכי ב'בואי בובה מותק' נשמר פה בחדרי חדריו של הגוף, שאין לגלות ולו טפח ממנו. ואולם, ערב אחד, כשהגוף כבר היה צר מלהכיל את כל הסבל, פרצו החוצה כל הסודות שנשמרו, ומוטטו את חיי שתי האחיות החרדיות. (בטולות שידור / מאת חנה אזולאי ומיכל ורד ובכיצוען.)

באולם קטן ליד רחבת הפסטיבל הקריאו אנשים בשחורים את הפרוטוקולים של משפטי גבעתי, וכל האירוע הועבר באמצעות מצלמות וידאו לטלוויזיה שנמצאה על הדשא ברחבה. אנשים מספר ישבו וצפו ומפעם לפעם פרץ איזה ויכוח ושכך.

"אני מביט באהובתי ובוכה. עם כל הצער הגדול הזה שנערם בתוך הבטן שלי כמו אבן גדולה, ועם הספק שמכרסם ומכרסם. ואני עוצם את עיניי ומנסה לנשום פנימה את כל הבכי הגדול ואינני יכול. כי על הכף השנייה של המאזניים הגדולות עומדת היא האסורה, ומעליה כמו חופה, תולים החופש והתקווה והסיכוי לשינוי שמנצנץ כמו כוכב גדול. והכפות עולות ויורדות, ואני מנסה לעצור את הטלטלה הנוראה ואינני יכול." כשיברתי עם חאלד לפני ההצגה, רציתי

פסטיבל תיאטרון ישראלי אחר; סוכות תשנ"א

ההיצר

עיתון

סיפור

מוקדש לחברי האנדקסאים

— היא יפהפיה, בעלת משקל, ואילו הוא — כמו כלב יושב! ידידותו עם הפרופסור לא הפתיעה אותה. היא אף הכריזה שהפרופסור עצמו דפוק בשכל, בדיוק כמו "הגמד הזה עם הגרון".

בהיותו כפרי במוצאו, רחש הפרופסור אהבה ענוגה לסוסים עד לימי זקנתו. למרות שלא היתה לו מכונית, הוא בנה מוסך בחצר והחזיק בו סוסה אדמונית בשם אלפא. בבקרים היה מטפל בה, מנקה אותה, רותם אותה לכרכרה דו-אופנית קטנה ונוסע למכללה לתת הרצאות באוטומציה.

רוזה לא יכלה לסלוח לו לפרופסור את המוזרות הזאת והיתה משמיצה אותו בכל הזדמנות:

— גם זה פרש מפרשי בוודיוני!

רוזה היתה בבחינת נשמתה של החצר כולה. גם גופה. אומרים שכאשר ספורטאי פורש מן הספורט, הוא משמין מיד. לרוזה היה גוף של ספורטאית שחדלה מן הספורט בו לא עסקה מעולם. כשחזרה מהשוק, היה קולה מהלך לפניו, אחר-כך, מעבר לפינת הבית, הופיע תָּהָה, ולאחר זמן — רוזה, עם שני סלים מלאים תרנגולות, קישואים ופירות.

— שיאכל ארקאשה היטב לפני מותו. שיהיה לו מה לזכור.

היא גרה בחצי-קומת המרתף, עם בעלה שגסס ממחלה כלשהי. כל מי שנכנס לחצר, יכול היה לראותו מבעד לחלון. בדירת-המרתף האפלולית, כמו במערת-קבורה, מְנוּחֵ-חי חיוור, עטוף בשמיכת פיקה לבנה כשלג, מתנדנד בכיסא-נדנדה.

רוזה היתה שוחרת-ניקיון כפייתית. מסוגלת היתה לרדוף במשך שעות אחרי זכוב אחרון, עד שזה היה נופל מותש על הרצפה, מוכה שבץ. את החלונות היתה רוחצת בוקר וערב. את ארקאשה — שלוש פעמים ביום. סיפרו שפעם היתה לה חתולה, אך היא הכניסה אותה פעם לאמבטיה שמימיה היו חמים מדי.

פעם בשבוע היתה רוזה הולכת אל מנהל אגף האיכלוס בעיריה, היתה דוחפת את השולחן כחזה וצועקת: "אני חיה בקבר!" ודרשה במפגיע דידה נפרדת, כדי שארקאשה יוכל למות "באמבטיה פרטית על אסלה משלו". מנהל אגף האיכלוס, נידחף-נימלט לפינה, קילל את עובדי הבניה, חבט על חזהו ונשבע שהם הראשונים בתור. כאשר רוזה הופיעה שוב, המנהל דחף עצמו לפינה ומשם התחנן על נפשו להניח לו לחיות עד יציאתו לגימלאות.

רוזה עבדה כתופרת-קבלנית-משנה בכיתה. במפעל התפירה היתה מקבלת חלקי-בד גזורים ומהם תפרה חזיות. אלה היו עשויות מבד חסיך-כדורים והיקפן — כמו מעטפת של כדור-פורח.

— בחזיות כאלה נשותינו בלתי-מנוצחות — קינטר אותה השכן מלמעלה, ימאי משופם, הדומה לד'ארטנייאן' בגימלאות. כל גופו של הימאי היה מכוסה ציורי-קעקע. מכפות רגליו ועד לצווארו — כתובות מגוונות ואמרות-כנף. כמו לוח בית-ספר בלתי-מחוק בסוף שעור. גם בימים החמים ביותר, לא הרשה לעצמו הימאי לפשוט את גופייתו, כדי שבני חאריטון לא יעשירו את אוצרו הלשוני.

פעם היה נשוי, אלא שאשתו עזבה אותו, בשל חוסר יכולתה לעבד את כל המידע שהתקבל מקריאת כל חלקי גופו. מאז הוא חי רק בחברתו של חתול משוטט שאימץ וקרא לו דְרֶדְנָל.

רוזה לא אהבה את המשופם משום שחלונותיו של זה נמצאו במפלס העליון. הוא "נשם את כל האוויר הרענן", ואילו לה ולארקאשה נותר "רק אוויר אחורני". אך לפגוע בו פחדה. פעם, בתשובה למענה-לשון שלה, הרים הימאי בשקט את שולי גופייתו. למן טבורו ימינה התמשכה כתובת, שפנתה לכיוון הגב. הימאי הסתובב לָאטו, כדי שרוזה תוכל לקרוא את כל המשפט.

כשיו צמח במקום בניין בן שש-עשרה קומות עם מרפסות כחולות. את הקומה הראשונה תופסת חנות עצומה — "מתנות הים". על שמשותיו של כל חלון-ראווה מצוייר דג, כדי שהקונים לא ישכחו כיצד נראה דג.

על ספסל שליך הכניסה הראשונה — שני תלמידים. האחד — ראשו מגולח והשני בעל בלורית, פותרים במשותף בעיה חשבונית.

— ... מצינור אחד זורמים החוצה... מן השני זורמים פנימה...

רשימת הדיירים הוסרה לקראת שיפוץ. גם החצרן איננו. הוא משתתף בכינוס כלל-אזורי בנושא "עשה זאת בעצמך". אני נכנס לכניסה, מצלצל בדלת הראשונה, המצופה בסקאי, שואל; איש אינו מכיר את חאריטון?

— בעיה קשה. לא נצליח לפתור... קולו של אחד מה"מתמטיקאים".

בכית הזה כל הדירות מבודדות וכן גם חיי הדיירים. פעם...

פעם, במקום הזה המתה ושקקה חיים חצר דרומית קטנה ארוגה בחבלי-כביסה עליהם פֶרפרו, כמו זבוכים לכודים, גרביים, גופיות וחזיות בכל המידות האפשריות.

אני למדתי במכללה הפוליטכנית וגרתי בשכירות אצל החצרן חאריטון. חדר אחד השכיר לדיירי-משנה ובשני התמקמה כל משפחתו: הוא עצמו — מעין צָנים קטן, אשתו — גדולה ותפוחה ככיכר לחם ותשעה חאריטונים רעשנים, בני גילים שונים. פעם התגוררו כאן שחקני כדורגל, לכן התרוצצו החאריטונים הקטנים בחולצות כדורגלנים דְהוּת מרוב כביסה. הילדים דמו מאוד זה לזה, את שמותיהם לא זכר איש, הבחינו בהם רק על-פי המספרים המוטבעים על החולצות.

אתי בחדר גר עוד דייר, בחור בעל שערות חומות ומכנסי רכיבה, שהביא אתו פרתי מימוזה. הוא העביר אותם דחוסים במזוודות. אחר-כך, כמו בדרך קסם היה מוציא מכל מזוודה מאות זרים ומביא אותם לשוק. את הכסף שהרוויח מן המכירה טמן בכיסי מכנסיו. הוא ישן מבלי להתפשט. בחדר נישא ריח של זיעה ופרחים. בסיום מבצע המכירות התהלך מתנדנד מצד אל צד, כמו תרנגול-הודו, בהיותו מרופד במטבעות כסף, מן המגפיים ועד החגורה.

הוא בא לכאן מדי שנה בשנה, זה שנים רבות, בחצר כבר התרגלו אליו וקראו לו גְרזָאן.

בשבתות נהג חאריטון להשתכר. היה תופס גרון ובצעקות — "אהרוג אותה!" היה רודף אחרי אשתו הגדולה. איש לא היה להתקרב אליו אז. הוא צעק — "אהרוג אותה!" בהתלהבות כזאת, שסיעות של עורבים החלו חגים למעלה, בצפייה לגווייה. אך קורבן לא היה ולא יכול היה להיות. הפגנת הכוח והלוחמה היו נחוצים לו, לחאריטון הקטן, רק לשם חיזוק בטחונו העצמי. זאת הבינה אשתו הרחבה ובהבעת אימה בלתי-ניתנת-לתיאור התרוצצה בחצר, משתתפת בהצגות-השבת של בעלה.

בחצר זו התגורר גם פרופסור מפורסם למדי, מחברן של עבודות-מחקר רבות בנושא אוטומציה. רק לו היתה השפעה על חאריטון. כאשר התחיל החצרן להשתולל, היה הפרופסור יוצא לחצר, נוטל מידו את הגרון ומוביל אותו אל חדר עבודתו, לשתות אתו תה. לאחר שְכִיבה את דלקת-הנפש בתה, היה חוזר חאריטון הביתה רגוע. האישה היתה מגישה לו ארוחת צהריים, כשהיא מפייסת אותו בדברים נלבבים:

— תאכל, תאכל חאריה. התרוצצת הרבה!

רוזה פָּה לאשתו של חאריטון על כניעותה. ובכלל, איזה מין זוג זה?

אלכסנדר קניבסקי עלה ארצה ממוסקווא לפני ארבעה חודשים. הוציא לאור שנים-עשר ספרים. חיבר עשרה מחזות ותסריטים. ניהל את התיאטרון הגרוטסקי במוסקווא. זכה בארבעה פרסי ספרות בינלאומיים. כתבתו מצטיינת בגישה סטירית גרוטסקית.

צורות וצבעים מגוונים, עד שהבן, ליוֹנָה קישט בהם פעם את עץ האשוח של חג המולד.

מחלתו של אבא נביני היתה עטופה במעטה בלתי־חדיר של סוד שהיה ידוע, כמובן, לכל דרי החצר.

אמא נביני, קריימת־במה "על־פי חוזה" לשעבר סבלה מרוזן פאתולוגי שהיה גם אופנתי כאותה מידה. חמש פעמים ביום החליפה את שמלותיה, אותן לבשה כמו הישר על־גבי השלד.

את חייה שהוסטו מן הבמה הקדישה לבנה — בטלן בן חמש־עשרה, בעל הופעה חיצונית ברורה של פושע פלילי. היא השתדלה לסגל לו הליכות אריסטוקרטיות ולמנוע ממנו את השפעות הרחוב. גם הרחוב, מצידו, חשב להסתייג ממנו, אך ללא הצלחה. נביני הצעיר ניפץ פנסים במקלע, צבט נערות בפינות חשוכות ונמצא במצב של מלחמה תמידית עם כל בני חאריטון. נוסף לכך, לא ביטא את האותיות כ', ק' ו'צ'. במקום כל אלה אמר — ט'.

— את המשפחה הזאת עשו באטליז — אמרה רוזה על שכניה מלמעלה. על מאה קילו של בשר הבעל, הוסיפו שלושים קילו עצמות של האישה.

המריבות עם האריסטוקרטים היו פורצות כאשר אמא נביני נייערה את מפת השולחן, כשהיא אוחת בשוליה בשתי אצבעותיה.

— אני חיה בקבר! — צעקה רוזה אל מרפא השיניים — היא מנערת את החיידקים שלה ישר לתוך המרק שלי!

— אל תערכי אותי בבקשה בענייני מטבח. אני בכל־זאת, גבר — ניסה זה לשמור על נייטרליות.

— מה אתם אומרים על הגבר הזה? — צעקה רוזה בקול שהילך בחצר כולה — אתה יודע מי אתה? אתה פמוט!

אך אויבתה העיקרית של רוזה היתה מוסק'ה, אשה משוחררת, בעלת הליכות חופשיות. כאשר היתה עוברת בחצר, מענטזת בעכוזה כמכוננית שמחליקה על קרח, היה נרואן מפליט צליל תאוותני — "מ...פס!" ומתיישב על עקביו, כמתכוונן לקפיצה.

אלא שמיד היה ממשש את מכנסי הרכיבה שלו נושם נשימה עמוקה ומזדקן. הצורך לשמור על מכנסיו חיסל בו כל חשק מסוג אחר.

מוסק'ה היתה חוזרת לעתים קרובות לא בגפה, אלא בחברתו של מלווה כלשהו, שהיה מתעכב אצלה בדרך־כלל עד הבוקר. חלונתיה של מוסק'ה נמצאו בדיוק מול חלונתיה של רוזה. זו

כאשר הגיעה בקריאתה עד עמוד השדרה, החלו שיניה נוקשות והתחבת התחתונה זזה ממקומה. כאשר סב הימאי סיבוב שלם סביב צירו, חשה רוזה סחרחורת־עילפון קלה. מאז לא נכנסה לעימותים פומביים אתו. בערבים, בחוג השכנות, היתה משמיצה גברים מסויימים, שנשותיהם בורחות מהם והם חיים "כמו חנות של מכנסיים... ללא כפתורים".

מלבד הסוטה אלפא והחתול דרדנל, חיה בחצר הבית גם התרנגולת שמאניה. כך קראו לה בני חאריטון. התרנגולת היתה רכושה הפרטי של הזקנה האילמת מן האגף הקיצוני. הזקנה נחשבה לאישה עשירה. בכל חודש היתה מקבלת שלוש המחאות מילדיה שגרו בערים אחרות, ואשר לא באו אליה ולא לקחו אותה אליהם. על הכיור החזיקה הזקנה שלוש מברשות שיניים בתוך כוס. כל יום היתה שוטפת את הכוס ומחליפה את המים. אחר־כך היתה שמה קולר על צוואר התרנגולת ומוציאה אותה לטיול. והתרנגולת סיגלה לה תכונות כלביות: השאירה את סימניה תחת כל עץ רענן.

רוזה שנאה את שמאניה, על שום היותה מרק־עוף־בלתי־אכיל של ארקאשה והפיצה שמועות שהתרנגולת משוגעת.

מעל לדירת־המרתף של רוזה, בקומה הראשונה, גרו האריסטוקרטים של החצר — משפחת נביני: האב, האם והבן. בהתייחס לביטוי — "כובע של שיער", הרי שלאב המשפחה היתה רק כיפה. בערבים היה מקבל בחשאי קליינטורה פרטית, קודח בשיניהם במקדחה ניידת, שניתן היה להסתירה, בקלות, אם־כי לא את הרעש שהשמיעה.

היא קפצה בידיו ורעמה כמו פטיש־אוויר. כאשר היה מעמיד חולה ליד הקיר, נשען בברכו על בטנו ומפעיל את המנוע, היה רועד ראשו של המטופל בקצב המכונה ומתופף בקיר תיפוף של תוף.

למכשיר זה היה יתרון אחד — בגלל הרעד, הרעש והחלחלה, היה המטופל מאבד את הכרתו ואפשר היה לעבוד אז ללא זריקת־הרדמה.

לאבא נביני היתה מחלה בה לוקים בדרך־כלל בעבודה שנעשית בישיבה. עבודת מרפאי השיניים נעשית ברוב המקרים "בעמידה", אך המחלה לא ידעה על־כך כנראה. אבא נביני סבל סבל רב, השיג גרות תוצרת־חוץ, ניסה אותם, התאכזב, והמשיך לרכוש גרות חדשים. בבית התאספה כמות כזאת של גרות, בעלי

איור: מיכה בסר

1. גיבור הרומן "שלושת המוסקטרים" של אלכסנדר דימה.

כאשר הפרופסור לקח ממנו את הגרזן, השקה אותו תה ושאל: "מדוע אתה רודף אחר אשתך?", ענה הלה בעצב: — הן כולן כאלה. לראשונה לא נוף בו הפרופסור, אלא שקע בהרהורים. — פִּלְבֶּתָא, זה מה שהיא — הכריז נביני הצעיר. — פוי, ליוניצ'קה! איזה מין ביטוי זה! — העוותה את פניה בסלידה האריסטוקרטית. — מה זה כלבתא? — שאל האב. — זו אשתו של הכלב, — הסבירה האם באופן אינטליגנטי. לאחר ההלם הראשון שליווה את ההתקרבות המפתיעה בין מוסק'ה וארקאשה, הכריזו עליהם כל דרי הבית מלחמה. החאריטונים שיחקו כדורגל אך ורק ליד חלונה של מוסק'ה, כשזה משמש להם שער ללא שוער. חאריטון, בנקותו את החצר, טיאטא את כל האשפה אל מתחת לחלונה של דירת-המרתף. כעבור כמה ימים לא נפתח עוד חלון חדרו של ארקאשה. הוא היה מכוסה באשפה לכל גובהו. — הם השתגעו כולם — התלוננה מוסק'ה אצל הממונה על השכונה. — מה הם דוחפים את האף? אנחנו רוצים להקים משפחה צעירה. הממונה על השכונה קרא לכולם לשמור על השקט והשלווה, אך איש לא שעה לקריאתו. — טָדַאי שִׁסְתַּלְטוּ מְטָאן מְרַטוֹנֵס הַטוֹב בְּשֻׁטְט, לפני שיהיה מאוחר ואנחנו ננטוט באמטעים, — דרש ליונקה, בשם הציבור. אך הזוג הצעיר לא הסתלק. אז החליט הימאי לפעול. כאשר מוסק'ה שהתה אצל ארקאשה, נכנס אליו הימאי, הסיר את גופייתו ושעה ארוכה קרא את עצמו בקול רם. אחרי הופעה זו לא יכלו עוד מוסק'ה וארקאשה לעמוד במאבק. הם ביקשו מהפרופסור שישאיל להם את אלפא, כדי לעבור לדירת אֶמָה של מוסק'ה. — הסוסה היא בעל-חיים אצילי — השיב להם המלומד בלשון שאינה משתמעת לשתי פנים. השקם בבוקר הוציאו את הצרורות, המזוודות והקופסאות והעמיסו אותם על עגלה ששכרו. אבל למרות תקוותם שכולם ישנים עדיין, היתה כבר החצר כולה על הרגליים. המבוגרים ליוו אותם בשתיקה רועמת, החאריטונים הצעירים — בצפצוף ארוך, ליונקה — ביללת-צִיד ואילו התרנגולת שמאניה נבחה עליהם נביחות-זעם. אם-כי אולי זה רק נדָמָה היה לי...

...תלמידי שקודים עדיין על בעייתם. אני מתיישב לידם, מנסה לעזור להם. — מה הפתרון? — זו הצרה... אין פתרון — עונה לי ביגון בעל הבלורית. בקרבת-מקום עובר אדם עמוס קניות בדשדוש רגליים. כנראה מהשוק. כשראה אותי, נעצר. — שלום. מה, אינך מכיר אותי? ארקאשה! אלא שהוא דהוי כולו: ראשו לבן, גבות עיניו לבנות, שפמו הקטן לבן. כולו תשליל של צעירותו. הוא התיישב לידי ובמהירות רבה, כחושש שאקום ואלך לי, החל לספר על הדירה הפרטית, על הגִמְלָה הנריבה, על כך שטוב לו מאוד עכשיו... ובהמשך, פתאום, ללא כל אתנחתא: — רוזה היתה אשה קדושה, עד עכשיו אני הולך אליה לבית-הקברות. היא דאגה לי כל-כך, ובכלל... אבל... — הוא הושיט אלי את ידיו, כמבקש הבנה — יכול להיות שעמדתי למות כי שיעמם לי לחיות, איכשהו היה הכל חסר-צבע... ואילו מוסינקה הכריחה אותי לקום על רגלי, התעורר בי רצון להבריא... אתה מבין?

— את השכנים מאז אתה פוגש? — כן. כולם קיבלו דירות בבית הזה. הם לא מדברים אתנו עד עכשיו. אפילו למסיבות-שבת לא מזמינים... — פתאום הוא נזכר במשהו, קפץ על רגליו — אני חייב למהר, מוסינקה מחכה לי. היא שם לבד. לא יוצאת מן הבית. יש לה דלקת ורידים. הוא תפס בידי שני סלים מלאים עופות, קישואים, פירות והחל סוחב אותם אל המעלית. — זה טוב אם לבעיה יש פתרון, נכון? — מלמל בעל הבלורית, מהורהר. — ודאי, בטח — הסכמתי אתו.

היתה מבלה חצאי לילות ליד אדן החלון, ובבוקר היתה מכריזה לחצר: — הרי צריך לכך בריאות של ברזל! ... אין דבר... אני אעשה לזה סוף! לפעמים עלה בידה של רוזה לִידֵעַ את נשותיהם של מחזריה של מוסק'ה, למקום בו נמצאים בעליהן. אז היתה החצר כולה נהנית מהצגות-לילה חנים: צעקות, סטירות-לחי, היסטרייות. אפילו ארקאשה ביקש מרוזה לפתוח יותר את החלון. — אני מחפשת את אושרי — יבבה מוסק'ה — מה אתם דוחפים את אפכם?!

— כשאת מחפשת, כבי את האור! — יעצה לה רוזה. — אני רוצה למצוא לי בעל. אפילו כזה מתפגר כמו שלך. — תשתקי, מופקרת! — רעמה עליה רוזה בקולה ומוסק'ה היתה משתתקת, נסוגה אל חדרה ושם מלקקת את פצעי ליבה. — רוזה, כפי שכבר אמרתי, היתה נשמתה של החצר הזאת. המשתתפת הראשית והעיקרית בכל האירועים, אבל פעם אחת היא הלכה לשוק ולא חזרה. ניידת העזרה הראשונה אספה אותה מן הרחוב עם שני סליה המלאים כשהיא נטולת הכרה. שלוש יממות שכבה בבית-החולים, והחצר הקטנה, הצפופה, שהיתה מלאה עד אפס מקום בקולה, השתתקה לפתע ושָׁמְעָה. עכשיו אפשר היה לנער מפות מהבוקר עד ערב, לנקות את הסוסה ממש מתחת לחלונות, לרדוף עם גרזן ללא הפרעה אחרי האישה הפרטית. איש לא הפריע, לא הביע פרשנות, לא הקים שערוריות. רוזה מתה מהתקף-לב מבלי לשוב להכרתה. בלווייה השתתפה החצר כולה, חָלְקוּ לה כבוד כמו למצביא.

על-פי דרישתו התקיפה של הפרופסור, הובילה את רוזה בדרכה האחרונה הסוסה אלפא, אותה רתמו לעגלת-הובלה ישנה. הימאי צבע את העגלה בצבע שחור. רוזה שכבה בתוך ארון מתים אדום, חגיגי, כשזו לה הפעם הראשונה שאינה משתתפת באופן פעיל באירוע חשוב. על חזה הצהיב זר של פרחי מימוזה, שהונח בידי נרזאן, חנים אין כסף. ליד הארון העמיסו את כיסא-הנגנדה של ארקאשה. המושכות זעו וארקאשה התגנדה בתוגה מעל לארון, כמו משרת-בקודש זקן, הקורא פרקי תפילה. לצד העגלה צעד בגאון ליונקה הפלילי, כשהוא אווזו במושכות. מאחוריה הלכו בני-הזוג נביני, נושאים זר של פרחי-מתכת עם כתובת: "לשכנה הבלתי-נשכחת מלמטה, מהשכנים האוהבים מלמעלה". הזר שלהם היה היחיד שנישא שם, הם התגאו בו מאוד ולא הִרְשוּ לאיש לגעת בו.

מאחור נעה אשתו דמויית הצריח של חאריטון, כשהיא מובילה את בעלה השחוח כידו, כמו ילד. מן הצד השני אחז בו הפרופסור. מאחוריהם צעדו כל תשעת ילדי החאריטונים, שהסתדרו על-פי מספרי החולצות. אחריהם הלכה מוסק'ה, משתדלת בכל כוחה לרסן בגבולות הטעם הטוב את תנועות ישבנה המרהיב. סגרו את תהלוכת הלוויה הימאי והזקנה עם התרנגולת, שחשה ברצינות האירוע והלכה לצד גבירתה בשקט, כמו כלב ממושמע. בשקט הביאו את רוזה לקבורה. אחר-כך אמרה מוסק'ה: היא היתה לי כמו אמא אוהבה. ואילו חאריטון התייפח, מתרפק על מרחביה-הבלתי-ניתנים-להקפה של אשתו. וזו הרגיעה אותו, כשהיא מנענעת את ראשו על חזה. האיש והאשה נביני נאנחו אנחות-שכול, עדיין שוקלים בדעתם אם להוציא את הזר מידם. ואילו בכיסא-הנגנדה שעל-גבי העגלה, כמו על גבי פֶּן, שבו ניצב פסל היגון-הבלתי-מבוטא-במלים, ככה חרישית ארקאשה.

עברו כמה ימים. הדממה בחצר הפכה לדבר שבהרגל. ופתאום — הפתעה: ארקאשה התעורר לחיים! תחילה הוא קם מן הכורסה והחל להתהלך בחדר. אחר-כך ישב על ספסל בחצר. אחר-כך, כבר הלך בעצמו לקנות חלב ואפילו עמד בתור לקנות בננות. החצר המתה מהפתעה. הכל דנו בלהט על אורות התחיה מן המתים והצטערו צער רב על כך שרוזה לא זכתה לאושר זה. אלא שזה לא היה הכל. עוד לא הספיקו לעכל את האירועים הקודמים וכבר הִפְתָּה הידיעה הבאה כהלם: מישהו הפתיע את מוסק'ה, שחמקה בשחר אחד מדירת-המרתף של ארקאשה. זה כבר היה יותר מדי. החצר המזועזעת נָדְמָה בשקט מאיים שלפני סערה. היצרים התלהטו והעלו עשן. ראשון התפרץ חאריטון. הוא השתכר, ומבלי לחכות לשבת, תפס את הגרזן ובצעקה — "נו, מוסק'ה!" החל לרדוף אחר אשתו.

הרכבת

יא נסעה ברכבת הראשונה של הבוקר. עצמה את עיניה — מה היא רואה, הגברת הקטנה? פרדסים ואופק ועצים זקופים בצדי הדרך ומים שעומדים, כאנשים הרוצים לברוח ממשוהו.

למי תמשיך לספר שקרים? הרי היא יודעת שאין חלונות ברכבת ואין דלתות, אין יוצא ואין בא.

כולאת בזרועותיה את המרחק שבין הקול לחלון. היא רואה איך כולם רצים לקראתה ושמתלה הסגולה נקרעת, הם קורעים אותה בשיניהם החדות, הבשר החשוף צועק כמו חתול שנתפש במלכודת עכברים.

נקודות אדומות מופיעות על רגליה, על בטנה, שדיה, ירכיה. הנקודות גדולות. היא קטפה אותן אחת אחת כמו עלי כותרת של ורד ארגמני, מסתכלת בכל נקודה לחוד. מה עשית היום? האם סיירתך כבר בגופות אחרים?

האיש השמן שהזיע במשך כל הנסיעה נעץ בה מבט מרושע בעיניו הקטנות. הידקה את זרועותיה לעיניה עד כאב, אבל עיניו הקטנות חדרו מעבר לעור. לא רוצה שתסתכל עליי, לא רוצה, היא אמרה והושיטה יד דקה וקרה. נעים מאוד, אני ליסה, נוסעת עכשיו לתל-אביב. בתחנה הבאה יעלה מישהו וייקח את מזוודתי, יש בה כל מה שצריך לנסיעה קצרה. הוא לחץ את ידה בידו המגושמת, הגסה. אני ראיתי אותך, אני מכיר אותך. אותי? הרי אנחנו נפגשים לראשונה. עצי האגס פרחו ביום שנפגשנו, הוא אמר, את השארת את כובעך תחת אחד העצים, אני לקחתי אותו והרחתי את ריחו המיוחד, ריח שערך הנקי.

היא לא ידעה מה היא עושה שם, בין כל האנשים האלה. קר לה. אולי מפני שהם כה שקטים כמו עצמים מאובנים. לא ייתכן שקר לך, דווקא בחודש הזה החום אוחזו בנו ולא מרפה, אמר האיש השמן.

אני רוצה שתחבק אותי חזק, היא אמרה לבחור שישב לידה, קר לי, ולך יש מעיל רך כלי-כך. נדמה לי שהוא יחמם אותי אפילו אם רק אגע באחד הכפתורים. ידו השקופה אחזה בכתפה, והיא יכלה לחוש את אצבעותיו כנרות דולקים.

את יורדת בתחנה הבאה? אוכל לעזור לך לשאת את מזוודתך? הוא צחק וצחוקו הזכיר לה דבר מה. ממה בורחים האנשים האלה? מסילה מסתעפת, אמר האיש השמן, זה סימן שאנחנו זזים, כי רכבת אחרת מתקרבת. קומי ונערי את גרגרי הלחם שדבקו בשמלתך. היא קרועה, אמרה. הם קרעו אותה. לא יכולתי לסרב להם, הם אוהבים חוטים כאלה. אפשר לראות בכך את השבילים הכסופים שמשאירות אחריהן תולעי המשי. הבחור הסתכל בה, כל כך רצתה לנשק את פיו היפה.

מזוודתך כל-כך כבדה, אמר הצעיר. זאת נסיעה קצרה, אמרה ליסה... האיש השמן הבריק מזיעה והתנגב במטפחת מלוכלכת. ראיתי אותך פעם כאשר עמדו עצי האגס בפריחתם הלבנה. התהלכת ביניהם ושמלתך התהדקה לגופך.

מלקחיים, אמרה האחות, מלקחיים, התינוק ייוולד בצורה לא טבעית, הוא סובל עכשיו מאוד, ראשו נלחץ, הוא חייב לצאת, אחרת... אינני זוכרת, אמרה ליסה לאחות בחלוק הלכן, שלבשתי חולצה ומכנסיים כאלה — שמלתי הייתה סגולה, אני בטוחה שנסענו ברכבת הבוקר.

פעם רכבות היו ממש רכבות, כרטיסן היה כרטיסן עם תיק עור משופשף ושפם אפור ומדים כחולים.

כפרוזדור, בין שתי שורות של מושבים עמדה מזוודתה עשויה עור דמוי נחש. נחשים, אמרה ליסה, תמיד הפחידו אותי, שריקתם מבהילה מאוד. בביקורי בגן החיות הייתי מסתכלת בהם מבעד לזכוכית, עומדת מולם, מהופנטת מעיניהם הקרות.

האם תבואי איתי? שאל הצעיר, נרד ונחפש את המכתב שאבד לי אמש.

לא יכולה. מזוודתי כבדה מדי, והאנשים שעומדים בחוץ לא יתנו לי לחזור לרכבת.

תרשי לי, גבירתי הקטנה, אמר השמן. ליסה החליפה את מקומה במהירות. הצעיר סוכב את ראשו. עיניו קרות כעיני הנחשים בגן-החיות.

אל תשב כל-כך קרוב אליי, אמרה ליסה לאיש השמן. אתה מקמט את שמלתי.

את לא תשכנעי אותי. ראיתי אותך נוגעת במעילו, מניחה את ראשך על כתפו.

הוא עיתונאי, יום-יום נוסע ברכבת ולעולם לא יורד באותה התחנה. הוא מחפש מכתבים שאבדו לו. הוא נהנה לקבל אותם אבל נהנה הרבה יותר לאבדם.

אני רוצה אותך, אמר שכנה הצעיר, מותר לי לקרוא לך בשמן הפרטי?

אין לי שם, אמרה ליסה, מאז שהופיעו בגופי הנקודות האדומות ואותן אני קוטפת בקפידה יום יום. שעה שעה. אין לי שם, עורי זוהר ועל פיו מזהים אותי. בחושך אני כמו פנס חי.

לא תוכלי לצאת, ליסה חסרת שם. פשוט לא תוכלי, אמרתי לך כבר שאין חלונות ואין דלתות, אין יוצא ואין בא.

הקטר הגביר את מהירותו, הצופר החריש אוזניים, צמרות-העצים השתחוו בקידה רכה.

תני לי את ידך. אני לא יכולה, אמרה ליסה. אסור לי לתת את ידי לאיש, מלבד...

מלבד מי? שאל הצעיר ועיניו הבריקו מאוד. אני לא מרגישה בטוב היום, האורות מאירים כל קפל וקפל בשמלתי, החיות הקטנות מכרסמות בהנאה מרובה, אני מרגישה את שיניהן החדות.

נסיעה מזוודה, אמר הצעיר. לא ראיתי נוסעים נוספים. רק את ואני. והאיש השמן, חשבה ליסה חרישית.

הכרטיסן עבר לאורך הקרונות, פתח את דלת הקרון האחרון, שאל שאלות, רשם בפנקסו השחור, ניקב כרטיסים, חייך אל כולם בחיוכו השמנוני.

בתחנה הקרובה לרדת, גבירתי ורבותי, להסתכל מתחת למושבבים, פן תשכחו דבר-מה. כרסו הענקית נגעה במרפקה של ליסה. היא קטפה את הנקודה האדומה מרגלה השמאלית.

רגליים יפות, אמר שכנה, כמו אלה של "המלאך הכחול". ראיתי אותך מראה לצעיר שישב לידך את רגלייך החשופות, אמר האיש השמן.

הגלגלים הסתובבו על צירם — מהירות הרכבת הלכה וקטנה. היא נבלעה בלוע התחנה.

הכרטיסן הציץ בין המושבים. אני מתגעגע לזמנים בהם הייתה הרכבת עמוסת נוסעים, ומה קרה היום? אפילו נוסע אחד לא עלה לרכבת הבוקר.

הוא הגיע לקרון האחרון, ועל אחד המושבים שמלה סגולה, כמו פרח שזה עתה נפתח ועליו פרפרים שבקעו מתוך גלמים צהובים. ■

בוקר תקום דניאל ותלך לצבא. אבל עכשיו היא ישנה. שקט. דניאל ישנה. דניאל מתכסה בסדין צהוב ודק. דק וצהוב. יותר צהוב מאבק סופות החול שנוחת בחלונות, אבל פחות דק. הסדין שדניאל מתכסה בו עולה ויורד, עולה ויורד לפי קצב נשימתה. הסדין עוטף את גופה השחום, את גופה הדשן, את גופה הישן. דניאל נושמת לאט. דניאל ישנה.

המדבר חונה מסביב לעיר. מחכה. זמן יש. יש זמן. המדבר ממתין. מדי פעם הוא שולח בעיר משב עמוק ומלובן. רוח. לא יותר. יותר לא. בשביל מה. המדבר יודע כמה רוח יש לשלוח בעיר וכמה אבק. פעם בכל יום. אולי פעמיים. לא יותר. זה בסדר. בשביל מה. גם חם בעיר. חם מאוד. מאוד חם. האנשים הולכים לאט ושותים הרבה מים מכוסות מכוסות ערפל צהוב ודק. אבק. אנשים שברוב הימים מחכים ללילה.

בבוקר תקום דניאל ותלך לצבא. היא תוריד את הסדין בתנועות רגליים ארוכות. השמש תגחך מאחורי התריסים. השמש תתרומם בשמיים כדי לראות יותר טוב. אם השמש מתרוממת מהר היא יכולה להספיק לראות את דניאל רגע לפני הגופייה.

דניאל היא מכוחות המילואים. כוחות המילואים ממנים את דניאל. כוחות המילואים ממנים את דניאל לעזור לראש-העיר. המדבר חונה מסביב. דניאל ישנה. כוחות המילואים ממנים את דניאל לעזור לראש העיר כשמגיעה השעה. צריך להבין. להבין צריך. פעם בשנה, שבוע, דניאל הולכת לצבא. אבל עכשיו היא ישנה. שקט. דניאל ישנה.

דניאל תנעל את דלת המקלחת פעמיים. היא תצא, ואדים יעלו ממרחב גבה ויחפשו את האבק, להיאחז בו, להספח.

מן הסבון לא יישאר זכר. זכר לא יישאר. בשביל מה. הסבון ספוג כולו בעורה, בצלעותיה, בירכיה ובין ירכיה. ספוג ומסרב לצאת. דניאל גם לא רוצה שיצא. בשביל מה.

דניאל מקרבת את כתפה אל פיה. ככה. היא יפה, דניאל. דניאל יפה. היא בוחנת את גופה בראי. דניאל יפה אבל כבר חם. בבית-העיריה מחכים לה ראש-העיר וסגניו, בכדי לדון, אבל היא עדיין ישנה.

בבוקר היא תקום ותלך לצבא. פעם בשנה, שבוע, דניאל הולכת לצבא.

הכיבוד ערוך על השולחנות והסגנים מחכים. כבר חם מאוד. מאוד חם. סִטְבוֹן משחק עם הכעכים שבצלחות-הנייר. לידו יש כסא שממתין לדניאל. דניאל ישנה.

— סיטבון, תעזוב את הצלחות.

— למה.

— ככה.

— למה, מה יש.

— סיטבון, אני אומר לך לעזוב את הצלחות.

או שאתה אוכל או שלא.

— למה, מה יש.

— הצלחת הזאת בשביל דניאל.

— היא לא תבוא.

— היא תבוא.

— היא לא תבוא.

— היא תבוא. בבוקר היא תקום ותלך לצבא. הכוסות כבר

מכוסות באבק. חם.

— אנחנו לא נתחיל ככה אף פעם.

— אנחנו נתחיל.

— אז נתחיל.

— תבוא דניאל ואנחנו נתחיל.

שקט. סיטבון, שבו בשקט. דניאל ישנה.

— יש כביש אחד שעובר בעיר מכאן לכאן וכביש אחד שעובר בעיר מכאן לכאן. יופי. בנימין, תחזור על מה שהסברתי.

— מה.

— תחזור על מה שהסברתי.

— לא שמעתי.

— אז תקשיב, בנימין, תקשיב. עוד פעם. יש כביש אחד שעובר

בעיר מכאן לכאן וכביש אחד שעובר בעיר מכאן לכאן. בנימין,

תבוא למפה ותראה לכולם את מה שהסברתי.

— מה.

— תבוא למפה ותראה לכולם את מה שהסברתי.

— למה.

— ככה.

— אני יודע למה. בגלל דניאל.

— מה.

— אתה רוצה שאנחנו נכיר את המפות בגלל דניאל.

— בנימין, איך אתה מדבר. זה ראש-העיר.

— ראש-העיר, מה ראש-העיר. אני אומר לך סיטבון, זה בגלל

דניאל.

— מה.

— הוא צריך שנדע את הכיוונים במפות כי הוא לא רוצה שדניאל

תראה שאנחנו לא יודעים. הוא חושב שהיא תשים לב ככלל אם

אנחנו יודעים או לא.

— בנימין.

— מה יש.

— לך תתקשר אליה.

— מה.

— לך תתקשר אליה.

— למה.

— ככה.

— היא ישנה.

— היא ישנה, אז תעיר אותה. אי אפשר לעכב את כל העיריה

בגלל שסגנית אחת במינוי-חירום ישנה.

דניאל הוא האבא שעכב

איור: מיכה כסר

— היא עוד ילדה, היא צריכה לישון הרבה.
 — קְרָטִינָה.
 — מה.
 — אל תתערבי.
 — מה.
 — ברטינה.
 — מה.
 — אל תתערבי.

המדבר חונה מסביב לעיר וכיחד עם השמש חורך את העיר לאט. המדבר דואג לכסות את סימני החריכה באבק צהוב ודק. פחות צהוב מהסדין של דניאל, אבל יותר דק. בבוקר היא תקום ותלך לצבא.

הטלפון מצלצל בסלון. דניאל ישנה. הטלפון מצלצל בסלון. דניאל ישנה. הטלפון מצלצל.

— הלו.
 — הלו, דניאל.
 — הלו.
 — הלו, דניאל, זה בנימין.
 — מה.
 — הלו, דניאל, זה בנימין מהעיריה.
 — מה.
 — הלו, דניאל, זה בנימין מהעיריה. פה כולם מחכים לך כאן.
 — מה. מי זה.
 — בנימין מהעיריה. ראש־העיר אמר לי להתקשר איתך בשביל לשאול אותך אם את באה היום.

— בנימין.
 — מה.
 — בנימין, תגיד לו שאני ישנה.
 — אנחנו... הוא לא רוצה להתחיל את הישיבה בלעדריך. דניאל.
 — מה.
 — הוא לא רוצה להתחיל את הישיבה של המטה־חירום בלעדריך.

— אבל אני ישנה.
 — אז מה עשינו. בשביל מה התקשרתי. בשביל להעיר אותך שתבואי. אל תרדמי עוד פעם. דניאל. הלו.

— בבוקר אני אקום ואני אלך לצבא.
 בבוקר תקום דניאל ותלך לצבא. הצבא רוצה שפעם בשנה, שבוע, דניאל תהיה עם ראש־העיר וסגניו בשביל לעזור.

בשביל לעזור. להיות סגנית לשעת־חירום. בשביל מה אתה צריך עוד סגנית לשעת־חירום. דניאל היא לא עוד סגנית לשעת־חירום. דניאל מקשרת בין הצבא לעיר. דניאל מפשרת בין המדבר לעיר. דניאל מרגיעה את כוויות השמש והאבק של הבתים. היא נושפת עליהם משב קריר ומרופרף. היא נושפת עליהם ריח בריא של סבון. היא מקרבת את האנשים אל ירכיה ומאפשרת להם לנשום. לשתות. לנשום. אבל עכשיו היא ישנה.

דניאל מכירה את המפות באופן אישי. דניאל יודעת מתי רוצה המדבר לבוא ומאיוה כיוון. דניאל עומדת בחלון ומכיטה אל המדבר. המדבר רואה את דניאל ומקנא בעיר. המדבר שופך עוד אבק אל תוך הרוח ומתכוון לכסות את העיר. לשדוד את העיר. לשרוף את העיר. דניאל אוהבת את העיר. דניאל ישנה.

— יש ארבעה מחסנים של ציוד ותשעה מחסנים של מזון. הצבא אחראי על הציוד והעיריה אחראית על המזון. ברטינה.

— מה.
 — כמה מחסנים של מזון יש.
 — תשעה.
 — מי אחראי עליהם.
 — העיריה.
 — יופי. בנימין, אתה הצלחת לדבר איתה.
 — כן.
 — מה היא אמרה.
 — היא אמרה שבבוקר היא תלך לצבא, אבל עכשיו היא ישנה. דניאל ישנה.

— מתי היא תבוא.
 — בבוקר, אמרתי לך.
 — אמרת לה שיש כיבוד.
 — לא.
 — למה.
 — למה. שכחתי. אני יודע למה.
 — אז בשביל מה שלחתי אותך בנימין.
 — כאמת בשביל מה.
 — איפה הטלפון שלה.

הטלפון בסלון. מצלצל. הטלפון בסלון מצלצל. דניאל ישנה.

— הלו.
 — דניאל.
 — הלו.
 — דניאל, זה ראש־העיר.
 — מה.
 — הלו, דניאל, זה ראש־העיר מהעיריה.
 — כן.
 — למה את לא באה לדיון היום.
 — אני באה. אני אקום בבוקר ואני באה.
 — דניאל, אנחנו צריכים אותך פה בשביל לעזור כאן.
 — אני אמרתי לבנימין שאני אבוא, אז אני אבוא, בבוקר אני אקום ואני אלך לצבא. בשביל זה אני מכוחות המילואים.
 — בשביל מה.
 — בשביל לבוא בבוקר לעזור לך. לא.
 — כן.
 — בבוקר אני אקום ואני אלך לצבא. עכשיו אני ישנה. שקט.
 דניאל ישנה.

פעם בשנה, שבוע, מתכנס מטה־החירום בעיריה. סיטבון משחק עם הכעכים שבצלחות הנייר. בנימין מתנדנד בכיסא. ברטינה לא מתערכת. ראש־העיר דואג. דניאל ישנה.

יש בעיר ארבעה מחסנים של ציוד ותשעה של מזון. העיריה אחראית והצבא אחראי. כשיקום המדבר וינער את האבק והרוחות ויתקדם אל תוך העיר, תעמוד דניאל בחלון ותכיר אותו לפי תנועותיו.

היא תעמוד בחלון. אין תריסים. היא תניף את ידיה. ככה.

על משטח בִּיטְנָה ינחת האבק, יתנקז וייכלא. האבק יצעק לעזרה ואין. האבק יצעק ואין. גבעות של אבק ייפלאו על משטח ביטנה. דניאל ישנה. גבעות האבק יִכְלָאו על משטח ביטנה אנשים. אין רוח שתבוא לקחתו. אין מי שידאג לו. המדבר לא יקום. מדבר, שב כשקט. דניאל ישנה.

שיחים אפורים יתגלגלו עם הרוח במורד האפיק החרב, בין עצמות־הבריח לטרעפת. על משטחי ביטנה תתפוס בהם גדר הצלעות והם יעצרו.

תני לנו ללכת, דניאל. דניאל, תני לנו ללכת.

תני לנו ללכת, דניאל. דניאל, תני לנו ללכת.

תני לנו לנשום, דניאל. דניאל, תני לנו לנשום.

אבק תאכלו אצלי.

מה.

אתם תאכלו אצלי אבק.

— מה. הלו. דניאל. דניאל, את ישנה.

— שקט.

— מה.

שקט. דניאל ישנה.

ראש־העיר מביט בדניאל. דניאל מביטה בראש־העיר.

ראש־העיר מביט בדניאל. דניאל מביטה בראש־העיר.

— סיטבון.

— מה. מה יש.

— סיטבון, כוא למפה ותראה את מגדלי־המים, את הבריכות.

— איזה בריכות.

— את בריכות־המים, סיטבון, את בריכות־המים.

— איזה בריכות.

דניאל מביטה בסיטבון. סיטבון מביט בבנימין. בנימין מביט בדניאל. דניאל ישנה.

זה הזדבר שחסר לך כל בוקר

דבר ועוד דבר: חתום מנוי על

צלצל 03-286141 והעתון בביתך כל בוקר

אל הנהלת "דבר" / אגף השווק רח' שינקין 45 ת"א, ת.ד. 199, מיקוד 61001

שם משפחה..... שם פרטי.....

מקום העבודה..... טלפון בעבודה.....

את העתון יש לספק (כתובת פרטית).....

רחוב..... מס'..... כניסה.....

מספר תיבת הדואר..... טלפון בבית.....

..... חתימה

לאור הביקוש החלטנו להאריך את תקופת מבצע המנויים
לעונת 1990/91 עד אחרי החגים

מבצע מיוחד כשי לחג – השי התרבותי והיחודי

* במחיר של 150 שקל בלבד מקנה לך המנוי כניסה ל-6 הצגות
מתוך מבחר של 10 הפקות מעולות של תיאטרון החאן, ועוד
מבחר הצגות אורחות מתיאטרון בית ליסין, תיאטרון חיפה,
תיאטרון באר-שבע, תיאטרון הקאמרי ועוד.

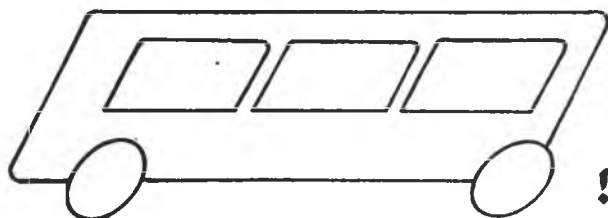
* לרוכשים מני בתקופת המבצע – שי: משקפת תיאטרון
* קפה ועוגה על חשבון הבית בכל הצגה במזנון התיאטרון.

מחירים מיוחדים מאוד לוועדי עובדים ולקבוצות!

פרטים נוספים בטלפון 02-718281

החאן מסייע אתכם לחוויה תרבותית בירושלים!

שילוב של צפיה בהצגה, ביקור במוזיאון
וטיול בעיר, הכל במחיר של כרטיס אחד!!

תמורת 35 ש"ח לאיש, בקבוצה

אוטובוס צמוד שיאסוף את הקבוצה מכל נקודה בארץ, ויחזיר אותה הביתה.
ביקור במוזיאון המצודה לתולדות ירושלים במגדל דוד, או במוזיאון ישראל
צפיה בהצגה מתוך מבחר ההצגות של תיאטרון החאן, באולם החאן הירושלמי
סיור בעיר לפי בחירתכם

החבילה יכולה להיות גמישה	מחלקת המכירות בתיאטרון תעזור לכם לתכנן יום בילוי המתאים במיוחד לכם, ותסייע בכל הפרטים הקטנים ההופכים את היום לגדול.
הדרכה היסטורית-אמנותית	בתוספת תשלום תוכלו לצרף לקבוצה מדריך מקצועי שינחה אתכם הן במוזיאון והן בסיור. אנו נתאם עבורכם מדריך מתוך המאגר של יד ברצבי או החברה להגנת הטבע. ניתן להזמין סיורים בדגש לפי בחירה: היסטוריה, ארכיאולוגיה, אמנות
יום תיאטרון	המעוניינים לפתח את נושא התיאטרון יוכלו לקיים שיחה לפני או אחרי ההצגה עם אחד השחקנים, הבמאי או אחד היוצרים של ההצגה. זאת בתוספת מינימלית שתקבע בהתאם לבחירת הפעילות.

י יתנך כאח לי (67)

שתי אחיות דלפוניות, רעות-מראה, מחפשות שני אבירי-לבב לסעודה ולמשקה.

יונק שדי אמי (68)

אנחנו שני נערים, בני 14 ו-15, ולכבוד רב יחשב לנו להזמין אתכן לסעודה ולמשקה בתמורה להפקת תועלת מנסיונכן העצום, במיוחד בתחום המגע המיני. אנו מצפים לשמוע מכן די מהר.

אמצאך בחוץ (69)

אני כותבת בשם בני, הוא בן 34 וכימאי. אודה ולא אכחיש שאתן לא הראשונות: כבר באו אצלנו שלוש נשים לתה ככל מיני הזדמנויות. אף-על-פי שהוא ביישן, הבן שלי אוהב בידור ודי מחבב נשים תוקפניות. אולי הוא חושב שמסיבות התה האלה הן בידור, אבל כנראה הוא נהנה מהן. אני מצפה לתשובתך.

אשקך (70)

המודעה שלך היא ניצ'שאנית כמעט, וזוועתית למדי. בכל אופן, זה המסר שלה, כמובן. הייתי סועד ומשקה אתכן בשמחה. אני סופר קתולי מנוון, ירוד ומרוט. השיניים מצויות בתהליך של ריקבון מתקדם. אני מלמד תלמידי תיכון (אם מותר להשתמש בביטוי תמימות מתוקה כמהדהד פה, הרי זה בדיוק מה שהם לא) מנוונים עוד יותר ממני. אבל ודאי יפטרו אותי ממשרתי די מהר כי הנחתי לעצמי להתפתות על ידי אחד התלמידים שלי בפעם השלישית, בתוך כמה שנים. למה הנובים היפהפיים האלה יהיו מעוניינים באיש בעל שיניים רקובות ושער מקליש, נשגב מכינתי: אולי זו פשוט ההילה הקוסמת של המורה. הנה שוב ניטשה. ולפיכך מקום טוב להפסיק בו, מאחר שהושלם המעגל. (SIC)

גם לא יבוזו לי (71)

אני גבר מבוגר (68), לאחרונה אלמן. אולי שמעתן עליי — הייתי "דוד מקדוגל" ברדיו. אבל זה ודאי היה לפני זמנך. אני רקדן מצוין, אוהב דו-שיח שנון. מוכטח ערב מוצלח. אנא הצטרפי.

אנהגך אביאך אל בית אמי (72)

אתכן שמחתי להכיר. חברי ואנוכי זקוקים במידה עצומה לאנגלית ולתכתובת בשפה. אם ברצונכן לסעוד ולשתות התענוג איתנו. אנחנו מצפים לתשובה הנחפזה שלכן ומודים לכן על התשומת לבכן.

אשקך (73)

אשתי ואני חדשים בעיר ונחזיק טובה מרובה למי שיוכלו להראות לנו את מכמני החנויות, התיאטרון, מסעדות, מועדוני-לילה, גלריות, קונצרטים וכיוצא באלה. האם תואילו להתקשר אלינו כדי שנוכל להיפגש ולדון בפרטים.

מיין הרקח (74)

אני זקוק למלווה למשך שבוע, לצורך ביקור אצל דודה פאשיסטית מזדקנת באחד ה"שיירים". אם היא תפגוש את בת-לווייתי האמיתית הנוכחית, שהיא מיאוה, היא לא בדיוק תתלהב. אני מבטיח די יין ואוכל שיספיקו להאכיל לפחות ארבע עשרה משפחות מיאוה לשלושה חודשים.

מעסיס רמוני (75)

אינני יכול להוציא אתכן לבילוי, לצערי, מאחר שכריאותי איננה

מאפשרת זאת. אבל אדאג שיקחו ויחזירו אתכן לבתיכן. אשמח ביותר לשמוע מכן.

שמאלו תחת ראשי (76)

אנו מתייחסים למכתבנו הקודם שאולי מצא את כתובתו הנכונה. אנו שניים גברים אדיבים וזקוקים לאנגלית מאוד. אם ברצונכן להתפגש אנו חולמים רק לשיחה משובחה. מסעדה שעל-פיה בחירותכם תהיה לנו תענוג.

ימינו (77)

הייתי אסיר בצ"לה. ולמרות שאני לובש מדים, לא נולדתי להילחם, כדברי השיר. אבל המלחמה שלי, היא לא הייתה דימוי. עכשיו אני זקוק לחברתם של ציניקנים. אסעד אתכן ואשקה אתכן. ואם לצטט שיר נוסף, זיה טאן ד'אמי.

תחבקני (78)

אני עיוור מלידה. יש לי דוקטורט בפילוסופיה מדינית וכו'. אני ישיר ללא מצרים. אם אחת משתיכן מעוניינת להיפגש איתי, אשמח לכבוד.

בנות ירושלים (79)

מזמן שמתי לב שנשים מכוערות ממש אף פעם לא מדברות על זה שהן מכוערות. בעצם, כמה שהאישה יותר מושכת, סביר שהיא תתייחס אל עצמה בתור מכוערת. מה שאומר משהו על האי-ביטחון העמוק של הנקבות בחברה שלנו. תתקשרו אם בא לכן. יש לי שלוש יאכטות.

השבעתי אתכם (80)

הרשו לי להציג את עצמי אני בן שלושים ושבע, אני מורה בבית-ספר תיכון. נולדתי בגרמניה, הורי מתו כשהייתי בן ארבע ונסעתי לגור עם בן-דוד שלי מזדקנה שנייה במנצ'סטר. החלטתי, החודש, לנסות את מזלי ולענות למודעות אישיות. המודעה שלכם הייתה די מוזרה, אבל אולי גם אני לא לגמרי משוחרר מכל מיני מוזרויות. ביחס לסעודה ולמשקה, אני טבח מצוין; למרות, כמובן, שאם תעדיפו לאכול במסעדה, אשמח להיענות. לא לגמרי ברור לי אם אתן רוצות שלא להיפרד, ולהישאר ביחד. אני מחפש אישה וימי הפוליגמיה, לדאבוני הרב, נותרו מאחורינו. אני מצפה להיפגש אתכן.

מה תעירו ומה תעוררו (81)

בוריס. 555-8674.

עד שתחפץ (82)

אין לי סיכוי, אפילו לא עם נשים דלפוניות מכוערות. אני אף-פעם לא הצלחתי עם נשים. נשים לא רוצות להיראות אפילו כשהן מדברות איתי על יד המכבסה האוטומטית, שלא לומר — לצאת איתי. ובכל-זאת אני בן-אדם רגיל מכל בחינה. הכישלון שלי באמת מביך אותי. אם רק תסכימו להיפגש איתי, אולי תוכלו לתת לי איזשהו מושג למה זה כך. אהיה אסיר תודה לנצח.

תחת התפוח (83)

אם אתם אוהבות כדיחות מזופתות ולא אכפת לכם מריח של דגים (בגלל העבודה שלי) אז אני ממש בשבילכם. נעשה ביחד חיים לא נורמלים!

טוב המלח, ואם המלח היה תפל, במה יתוקן? לא יצלח גם לאדמה וגם לדומן החוצה ישליכוהו. מי אשר אזניים לו לשמוע — ישמע.

שמה חבלתך אמך (85)

אתן לא לגמרי במקרה ליל וטרזה רנוויק? אם כן, אז זוהי כארברה! הייתי מתה לדעת איפה אתן עכשיו, למען הימים הטובים ההם. אם אתן לא לילי וטרז אז כדי שלא תחשבו שהשתגעתי לגמרי, אז לילי וטרז ואני היינו עושות צחוק מכמה שהיינו מכווערות ועניות ואיך שאנחנו נצטרך לפרסם מודעות בעיתונים שאנחנו מחפשות גברים. דלפוניות זו בדיוק המלה שלילי הייתה מסוגלת להמציא. בכל-אופן, אם אתן לא לילי וטרז, אז שיהיה לכן מזל טוב. (ואם תצלילו, אז מותר גם לי להצטרף?).

שמה חבלה ילדתך (86)

אני בן 84 ומחפש בני לווייה שילוו אותי במסע שיקח לפחות ששה חודשים. (תוכנית הטיוול עדיין לא הושלמה) אני אשמח לארח את שתיכן גם יחד אם ניפגש ונחליט שאנחנו מסתדרים יפה. תוכלו לקבל כל אחת תא משלה וחדר במלון, כמובן. כוונותי, אני מבטיחכן, הן אפלטוניות.

מתרפקת על דודה (87)

הנני מצרף בזה רשימת מגרעותי ומעלותי:

- 1. יש לי אימת מוות ממים, חפצים נעים מהר המכוונים אלי וכל פעילות העלולה לגרום נזק גופני; למען האמת, אני לא תופס את המשיכה שכל מיני בני אדם מרגישים כלפי הדברים האלה.
- 2. אני מסרב לעלות על רכב כלשהו הטס באוויר.
- 3. יש לי פחד נוראי מגזיקים, פשפשי-מיטה ושאר שרצים.

מעלות:

- 1. נדיב לזולתי.
  - 2. לא מאחר לעולם.
  - 3. אני בקי במקצועי (הסטוריון של אמנות).
- אם תחשובנה שאנחנו מתאימים, אולי, אז הבה ננסה להיפגש.

מתרפקת על דודה (88)

אנחנו אחים תאומים, בני 28 ותמיד חשבנו שיהיה ממש על הכיפק אם נתחתן עם אחיות. הורינו מתו בשנה שעברה, ככה שאנחנו מסודרים. אתן נשמעות די בסדר ונשמח מאוד אם תוכלו לבוא לארוחת-ערב. אנחנו עובדים בדואר. אנחנו מצרפים צילום שלנו וגם של הכלב, ברוטוס.

שימני כחותם על ליבך (89)

אם אינני טועה הרי גיליתי שסבא שלי כתב לכן, וביקש מכן שתלוו איתו במסעותיו. סבא שלי אדם נהדר. הוא מלומד מוכבד ביותר: הוא כתב רבות על המשוררים המטפסיים. יש לו חוש הומור מעולה והוא נדיב וטוב-לב. עלי להוסיף שבריאאותו מצוינת. בכל-זאת, מאחר שהשנים חולפות, דאגתי הולכת וגדלה שלא יאונה לו כל רע. אני מקווה שתשקלו את ההצעה שלו בחיוב.

כחותם על זרועך (90)

אני מנסה להחליט אם אתן קופאיות שמנות ומחוצ'קנות בוולוורת, או אינטליגנטיות ביהמיות רזות ומוזרות שחיות על דמי אבטלה. אני משוכנע שאין דבר נעים יותר מחברת נשים אינטליגנטיות; בכל מקרה נשים פי עשר אינטליגנטיות יותר מגברים, בממוצע. נא כתבו או התקשרו.

כי עזה כמוות אהבה (91)

עד היום לא מצאנו תשובה למכתבים שלנו האחרונים. אנו שני גברים אדיבים שזקוקים מאוד לאנגלית. רצ"ב תצלומים שלנו להסתכלות. אנו תקווה להכיר אתכן — בשקיקה מצפים לתשובתכן.

כי עזה כמוות אהבה (92)

אנו מודים לכן במידה מופלגת על תשובתכן הנבונה. אנו מייחלים להיפגש בכן בשעה שבע במלון סבוי, כפי שהתבטאתן כה היטב. ■

אילן תורן

עבודת דחק

עבודה קשה לשפח
 למחות מן הכשור כתובות הקצקע
 תחרימים צרובים בדפי העור
 תחריטי הזמה ניהוחות ההפקר
 אביכי הלילות בלילות חמרי הנפש
 חקוקים על קירות ארפיב הקכה בבטן
 על קיר שנדחק אל גבך הנלחצת
 מדרגות נדחות שתמכו את גופך
 בורעת ללת בלא עת
 אנת לב פרועה
 מטות סתורות כתפאורה בהצגה אחרת
 חלקי שמים עטורי עלים קלשהם
 נשקפים מבעד לחלון סגור או
 פתיח בלילה שאינו נגמר
 בעיר זרה זרויה לרוח הפרצים
 של טלטלת המפגשים

עבודה קשה הנעשית במסתרים
 לדחק לדחות כל זאת מעל לוחות
 העופרת של הזכרון.

רסיס

אני מנסה מזה זמן רב לומר לך
 ששכחת אצלי דבר מה. משהו
 שהפקדת בך זכרון הגוף. מעין
 צגיל או נטיף. דבר שנשר שנשל
 ממך. החזקתי בו שנים. זה
 ברור. אני זוכר את טעם מגע משיו.
 צפיתי שתבואי לקחתו אליך חזרה.
 צער נתחלף בשמחה ולא באת.
 חל ושבת והדבר החל שוקע אי שם
 בתוכי עברי נתן לחוש ברסיס שנתפסה
 היטב ברקמותי, מקומו לא ברור. רק
 כאב פתאומי של מגע פתאומי
 מזכיר לי פעמים שהוא עדיין אתי
 ועליך לבוא ולקבלו בחזרה
 שאין לי בעלות עליו, הוא מפקד בלבד
 עד שתחפץ יישן בכשרי עד
 שתקומי תתעוררי יתכן שגם אז
 באזמל בגרזן לא יתן עצמו לקחת.

בחפשה

למישל

במשקפים שמסגרתם ירקה ומלכסנת
 ועיני חתול רושפות אשה
 מקפלת בכסאה מכנסת טפריה
 שפהו מרב הפות ושרוד.
 אמזונה במנוחה.

Vacance הקיץ עלינו קיץ
 וגלי הים
 עפר לרגליה לוחכים
 נסוגים אחר ונגזזים.

La Liberation.. אשה נקנית
 במחירי שפל והפסד לצדדים הנוגעים
 במלחמת המינים מאמינים בנצחון
 של מי mon ami מישל, של מי.

מי יבוא יבוא אלי
 מי רוצה להיות להיות הסוס שלי
 זמרוו בגן הילדים.

נוחי אמזונה הניחי לקשתך
 לא די באחד לחזק
 מקום בו יש די לשנים

קראת יום-השנה הראשון למותו של דוקטור נחמיה דגון פרסמו בניו מודעות גדולות בעיתונים וברחובות העיר ובהן קראו למוקיריו לבוא ולהתייחד עם זכרו ביום פלוני בשעה פלונית ליד ספסל הזיכרון 590 בגן העירוני. ימים אחדים לפני מועד האזכרה באו הבנים, אורי ודניאל דגון, אל הגן, שטפו את הספסל, מרקו את לוחית הנחשת, רוקנו את פח האשפה הסמוך וניקו את המשטח מסביב לספסל. באהבה מהולה בטרנוייה טיפלו באתר היחיד שבו ננצר זכרו של אביהם הנערץ.

דוקטור דגון היה בחייו איש יחיד במינו. לכן לא הופתעו בניו ביום פטירתו כשהקריא להם עורך-הדין של המשפחה את הצוואה ובה בקשתו האחרונה של המנוח. נאמן להשקפת-עולמו ולעקרונות-חייו הוריש דוקטור דגון את גופתו למדע. אך אכזבתם של הבנים נבעה מבקשתו השנייה: שלא יביאו לקבורה את שאריות גופו, אם תחזרנה מבית-הספר לרפואה. הרופא הירושלמי לא הסכים אפילו לקבורה חילונית באחד הקיבוצים, כמנהגם של תורמים אחרים. רק את הספסל ביקש, כמו שראה בגנים בחו"ל, ותו לא. הוא היפנה את בניו אל אחת המגרות העמוקות בארון-בגדיו שם נמצאה לוחית-הנחשת אותה ביקש לקבוע על הספסל שינציח את זכרו בגן העירוני. על הלוחית נחרת "לזכרו של דר' נחמיה דגון שנפטר ב...".

המקום הריק הושאר לשם מילוי תאריך פטירתו, ולשם-כך אף ציין במדויק בצוואתו את שמו וכתובתו של האיש שבבית-מלאכתו יש לבצע את חריתת התאריך.

פעם הפתיעו זוג צעיר מתעלס בשקיקה, ופעם נתקלו בכלב ובכלבה שהיו קשורים ברצועות קצרות אל קצה הספסל ובעליהם מתבוננים ממרחק-מה בחדוות ההזדווגות.

לרוב נזקקו להמתנה ממושכת עד שנתפנה הספסל, כדי שיוכלו להתקרב ולהתייחד לבדם במקום שהיה עבורם קבר ומצבה. ולא ידעו אם לכעכע בגרונם ולרמוז על נוכחותם במקום או להמתין בשקט ובאורך-רוח עד לפינוי הספסל, אם לשמוח על השימוש המועיל הנעשה בו או לזעום על חילול ייחודו כאתר-זיכרון.

אולם ההפתעה המרה זומנה להם ביום-הזיכרון הראשון למותו של אביהם. שיירה דמומה של מוקירי-זכרו, ובראשם שני בניו, יצאה מן הכניסה הראשית של הגן לעבר הגבעה הקטנה בקצהו המערבי. שמש סתוית מעוקרת האירה את השיחים והרשאים ולא הפיגה את הקרירות הירושלמית החריפה, כאשר התנהלה השיירה אל אתר-הזיכרון. בשעת-צהריים מאוחרת זו היה המקום ריק מאדם, רק רחש השיירה ניסר בשביל-העפר העולה אל הגבעה. משקרבו אל המקום גילו את הפשע הנתעב: ספסל-הזיכרון נגנב ממקומו.

הם האצו את צעדיהם ומצאו לתדהמתם את ארבעת כורות המלט מחוררים ואין זכר לספסל. ככי עצור חרף את גרונם ודמעות הדליחו את זגוגיות משקפיהם. בלית-ברירה ערכו את טקס-האזכרה ליד המשטח הריק, מנסים לכבוש את זעמם ולהסתפק בזכרון החם של הספסל והלוחית.

למחרת הגישו תלונה במשטרה, והודיעו לעיריה על הגניבה. הם פרסמו מודעה נרגשת בעיתוני-הערב ובה ביקשו בזהירות מן "המוצא הישר" להתקשר טלפונית ולהחזיר את לוחית-הנחשת

ספסל הזיכרון 590

בשבעת ימי האבל פקדו רבים את ביתו של דוקטור דגון: בני-משפחה, מכרים, שכנים, וחולים רבים שנעזרו במרוצת-השנים בשירותיו של הרופא הוותיק. כמעט כולם שאלו לשלומה של האם הרחוקה למיטת-חולייה במוסד לחשוכי-מרפא, והוסיפו תהיות סקרניות על גורלה של גופת המנוח לאחר סיום ייעודה בבית-הספר לרפואה.

עם תום השבעה נטלו אורי ודניאל דגון את סכום-הכסף שהיקצה אביהם בצוואתו, והחלו לחפש ספסל מתאים כדי להציבו בגן העירוני. את תאריך פטירתו הלוועזי הוסיפו על-גבי לוחית-הנחשת, ולאחר אישורה של העיריה בחרו ספסל נאה מעץ משובח ובעיצוב חדיש והביאוהו אל גבעה קטנה בקצהו המערבי של הגן בין שיחי הבונגויליאות הנוצצים בסגול-לבן. הספסל, שנשקף אל ביתו של דוקטור דגון, היה מורכב על רגלי-ברזל שחורות וכבדות, עשוי קורות-עץ מגולפות, מקובעות בברגים רחבים, שחורים אף הם.

ביום הצבת הספסל הגיעו הבנים לגן עם שני פועלים והשגיחו על מהלך עבודתם. הללו כרו את הבורות, שפכו לתוכם מלט סמיך ותקעו בהם את רגלי הספסל. אורי ודניאל, הראשון רופא, השני ביוכימאי, בדקו את עמידתו הישרה של הספסל, ולאחר היסוס קל מחמת-יראת-המקום, התיישבו עליו והשקיפו ממעלה הגבעה אל בית-הוריהם המצטנע באבן ירושלמית עיקשת בתוך בקעת אורנים ירוקה.

ביום השלושים התקצבו בני-משפחה וחברים אל ספסל-הזיכרון. בטקס הקצר הקריאו הנכדים שיר של לאה גולדברג וקטע שכתבו לזכרו של סבם. הבנים הבריגו את הברגים בלוחית-הנחשת, שני ברגים כל אחד, והנוכחים ניצבו בדומיה למולה. אחר-כך כיסו נשותיהם את הספסל בשושנים אדומות ולבנות, אחדים מהנוכחים התכופו והניחו אבנים בקצה הספסל, והקהל התפור לדרכו. בגב הספסל היה מוטבע מספרו הקטלוגי העירוני: 590.

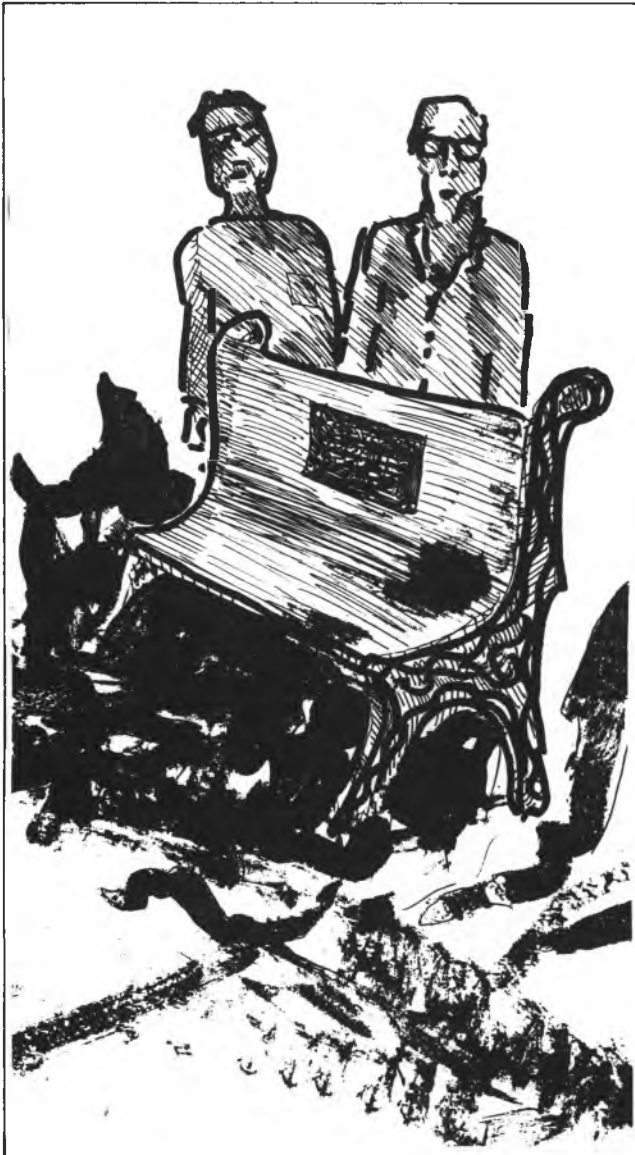
בשנה הראשונה מאז פטירתו של דוקטור דגון פקדו בניו פעמים רבות את ספסל-הזיכרון. הם חשו דחף נפשי עמוק להתייחד עם זכרו של אביהם שלא הותיר אחריו דבר זולת הספסל החום והצונן בגן העירוני. פעם מצאו שם קשיש מתחמם בשמש או קורא עיתון,

שהיא "כעלת ערך רגשי רב לבעליה" — תמורת "פרס כספי גבוה". כך קיוו לקבל חזרה את הפריט היקר היחיד שהותיר להם אביהם המנוח. ימים אחדים של המתנה דרוכה לא העלו דבר. המשטרה לא גילתה את הגנבים, והמודעה לא פיתתה את "המוצא הישר". עד-מהרה נואשו הבנים מן התקווה ורכשו ספסל אחר. בבית-המלאכה ללוחיות-נחשת הזמינו לוחית חדשה, וזה לקודמתה בצורתה ובניסוחה. אלא שהפעם ביקשו לצקת לרגלי הספסל משטח-מתכת עגולים ורחבים שישוקעו בבורות-המלט ויקשו על הגניבה, ואילו את לוחית-הנחשת מיסמרו במסמרים מיוחדים נוסף לארבעת הברגים התקניים.

הספסל ולוחית-הנחשת בוטחו בסכום ניכר והעיריה הטביעה על גב הספסל מחדש את מספרו הקטלוגי העירוני. באחד הבקרים יצאו עם שני פועלים אל הגבעה הקטנה בין השיחים הסגולים והלבנים, והשגיחו בשבע-עיניים על קדיחת הבורות ויציקת רגלי הספסל במלט הסמיך. שעה ארוכה לאחר לכתם של הפועלים עדיין ניצבו האחים דגון מול הספסל נוגים וזעופים, נרתעים בקושי רב מן הדחף האנושי הטבעי להתיישב לרגע קט על הספסל כדי לבדוק את נוחות הישיבה — שהרי לא ספסל היה כי אם קבר ומצבה.

במשך השנה הבאה הוסיפו שניהם לפקוד מפעם-לפעם את ספסל-הזכרון, אם כדי לוודא את הימצאותו ואם כדי להתייחד עם זכרו של אביהם המנוח. פעימות-לב מואצות היו תוקפות את שניהם במעלה הגבעה עד שהיו נוכחים לדעת כי הספסל והלוחית נמצאים במקומם.

כעבור זמן-מה הלכה אימם לעולמה לאחר שנות-עירפול ארוכות במוסד לחשוכי-מרפא. מותה הצפוי, הגם שאירע בהפתעה מסויימת, לא גרם להם צער עז ונוקב כפי שגרם מותו של אביהם. בינם לבין עצמם חשו הקלה עקב ההשתחררות מן הצורך לנסוע נסיעה דו-שבועית לביקור במוסד שבשפלה, ובעיקר התנחמו בתקווה שעתה יימצא להם קבר כלכל אדם בישראל, ואולי גם יוכלו להוסיף בדרך כלשהי את שמו של אביהם על מצבתה של אימם.

אורי: מיכה בסר

ביום מותה הלכו אל עורך-הדין של המשפחה, כדי לקבל את הצוואה. הם האזינו ביראת-כבוד חמורת-סבר לעורך-הדין המקריא את צוואת אימם, שנכתבה ונחתמה בדעה צלולה, בנוכחות עדים מהיימנים, בימים שלפני שקיעתה במחלה המנוונת.

מרוח הדברים שהקריא עורך-הדין באיטיות מודגשת החל לקנן בהם חשש שיזדקקו לרכישת ספסל ולוחית-נחושת נוספים לגן העירוני. התקווה שאימם, בת למשפחה מסורתית, לא תצווה את גופתה למדע כפי שעשה אביהם האתאיסט, נתפוגגה כבועת-קצף חולפת.

האכזבה הייתה רבה. כעבור שניות מעטות נתחוויר להם כי אימם, שרה דגון לבית שלימן, ציוותה אף היא את גופתה למדע, ובעקבות בעלה ביקשה, בדעה צלולה ובנוכחות עדים מהיימנים, שלא להביא לקבורה את שאריות גופה לאחר השימוש שיעשו בו בבית-הספר לרפואה. התדהמה פצעה עד כאב אולם התקווה לא נמוגה כליל. עדיין קיוו שהאם תבקש ספסל-זיכרון, או לפחות, לשם המקוריות, נדנדה, מגלשה, אולי עץ מזן נדיר שיינטע בגן העירוני הסמוך.

אך אימם, בשלהי צלילותה, לא ביקשה אלא להימוג בחדרי-הניתוח של בית-הספר לרפואה. לא רצתה קבר, לא מצבה, לא ספסל, אפילו לא לוחית-נחושת.

כנופים וכבדים יצאו האחים דגון ממשרדו של עורך-הדין. הם התקשרו לדודם הישיש, מנדל שלימן, המתגורר בברוקלין, והודיעו לו בזהירות על מות אחותו. שלימן, שהיה מודע זה-מכבר למצבה החמור, קיבל את הידיעה בעצב אך באיפוק. הוא הביע את רצונו לטוס מייד לישראל כדי להשתתף בהלווייה ולשבת "שבעה" עם שני אחייניו, אך כאן נאלצו לספר לו סחור-סחור את תוכן הצוואה. חלק זה של שיחתם נתקבל על-ידו כתדהמה מוחלטת. אפילו הריחוק הטרונס-אטלנטי לא הבליע את בכיו הצורב של הישיש היהודי ההמום.

שבעת ימי-האבל עברו על השניים כנפש מרוקנת ובהתלכטות אם להערים על צוואת אימם ולהנציח את שמה על-גבי לוחית-נחושת בספסל-הזיכרון של אביהם או למלא את צוואתה ככתבה וכלשונה.

לאחר שחככו בדעתם נתקבלה ההחלטה. ביום השלושים לפטירתה של הגברת דגון, בנוכחות קומץ בני-משפחה ומכרים, הבריגו האחים את הברגים בלוחית-הנחושת לזכר אימם, לשמאלה של הלוחית הקודמת. אחד הנכדים צילם את הספסל והשתדל לקלוט מקרוב את הכתוב על-גבי הלוחית, למען התמונה אשר תישלח אל הדוד מנדל, אחי המנוחה בברוקלין.

אחרי טקס-האזכרה הקצר, שנערך בלא אומר ותפילות, נטשו הנוכחים את המקום אחוזי תהייה גדולה אל מול חידת החידלון וההישארות, הגלגול והנשייה. את טקס-האזכרה הבא ערכו במשותף לשני הוריהם ביום-השנה למותה של אימם. הפעם נכתה בו רק המשפחה הקרובה ביותר, יחד עם הדוד מנדל שהגיע במיוחד מארצות-הברית.

הדוד, איש זקוף ונוגה, שעניו תמהות ולחות, ושפתיו הבשרניות חשוקות, שיער כי זהו המסע האחרון בחייו. לכן החליט להגשים משאת-נפש נוספת ולפני בואו לארץ ביקר בעיירת-הולדתו בפולין. את רשמי ביקורו המפעים הנציח במצלמתו ואת השקופיות ביקש להציג לפני שני אחייניו, שרידיה האחרונים של משפחת שלימן השוקעת.

בטקס-האזכרה הקצר ניצב מנדל שלימן חבוש כיפה שחורה, נבוך ורוטט, מול הספסל העירום. משא שנותרו עלה ונערם כאשר קרא, בפעם הראשונה ליד הספסל, את מלות ה"קדיש". אחר-כך כרע על ברכיו, הניח את זרועותיו על הספסל ואת ראשו מעליהן והתייפח.

כעבור דקות אחדות חשו אורי ודניאל דגון להרימו מן הקרקע. "שרה, שרה" — מלמל בהתרחקו עם כולם מן הספסל בגבעה. בערב התכנסו בני-המשפחה למפגש עם הדוד מנדל בביתו של דניאל דגון. בפינת הסלון היה שולחן עמוס תקרובת ובמרכזו החדר הכינוי כיסא ועליו מקרנת-שקופיות, מכוונת אל הקיר החשוף. לאחר שהיטיבו את ליבם בכיבוד העשיר, הוחשך החדר ואחד

מבניו של אורי דגון הפעיל את המקרנה כדי לחזות בצילומי ביקורו של הדוד מנדל בפולין. על הקיר הופיעו השקופיות הראשונות ובחדר הדמום נשמע קולו של הדוד המספר באנגלית מתובלת בידידי את הסיפור שמאחוריהן.

שקופית באה ושקופית נעלמה עד שהופיעו על הקיר השקופיות המרגשות מכולן. תחילה הוקרנה שקופית שבה נראה בית-העלמין בעיירתה של משפחת שלימן: שדה שיחי-פרא ועשב עבות, עצים גדועים, מצבות אחדות מוטלות על הקרקע ושתיים-שלוש מצבות עומדות על תילן בפאתי בית-העלמין. אחריה באה השקופית שעצרה את נשימתו של הדוד וריתקה את הצופים בחדר אל כסאותיהם: מצבה אחת שצולמה מקרוב, נוטה קימעה על צידה, ועליה השם "שמחה בונים שלימן" — אביהם של שרה דגון המנוחה ומנדל שלימן מברוקלין. שאר מלות המצבה היו בלתי-מפוענחות בשקופית המרצדת. דקות רבות נותרה השקופית על הקיר החשוף ובני-המשפחה מביטים בה בעניין רב ומאזינים להסברו של הדוד המתאושש מהתרגשותו. "הוא היה צדיק" — מלמל בקול צרוד ומותש — "עכשיו כולם יודעים, רק המצבה שלו נשארה".

שעה ארוכה התנוססה השקופית על הקיר ואיש לא טרח להחליפה. בחדר החשוך הפליגה אלומת-אור מנוקדת ועל פניהם של הנוכחים דלקו וכבו נצנוצים זעירים. המצבה הנוטה על צידה סחפה את כולם בטלטלה מיסטורית גם לאחר שמנדל שלימן צלל שוב לתוך שתיקה מיוסרת.

כעבור יומיים נפרדו ממנו בנמל-התעופה, פרידה שהדיפה בלחיצות-יד וכחיבוקי גברים, בדמעה ובמחנק, את ריח המוות האורב לפתחו של הישיש מברוקלין.

האחים דגון, צאצאיה של משפחת שלימן, חזרו אל שיגרת חייהם, צופנים במחילות הזיכרון מצבה ששרדה בפולין, מצבה שתוקם בארצות-הברית, וספסל ושתי לוחיות-נחושת בארץ-ישראל. ■

א

ריונטה. שמה היה מרייטה. אשה יפה מאד. על אף גילה שהתקרב לחמישים היה היופי הזה ברור וחד-משמעי, למרות התווים שאפשר היה לדמות כי ניטשטשו או מתו עם השנים. כשהיתה פוקחת את עיניה בשעת בוקר מוקדמת, היתה מחייכת מייד חיוך רחב, אולם פעולה זו, פשוטה כל-כך, חיונית כל-כך, היתה דומה למוסיקה הפורצת מתיבת נגינה המופעלת במשיכת קפיץ חלוד. חיוך שהוא עווית, שהוא בכי קבור וסיוט. היא היתה חייבת לעצמה את החיוך הזה. היכולת להעלותו שימחה אותה, אולם שמחה זו כוסתה לגמרי בחיוך המזויף, ודבר לא נראה ממנה. "עוד בוקר. מוקדם. אפשר עוד לישון. למה האור?" היתה שומעת את הקול שהיה חוסם את נשימתה לרגע, עד שהיתה מנשימה עצמה מחדש, מתחיייה שוב בתוך חיוכה המזויף ומשיבה: "תישן. תישן. אני כבר קמה. אתמול הגיעו הרי הרבה אורחים. תישן. גם גרטה עוד תישן קצת זמן. אל תעיר אותה. שתקום מתי שתרצה". וכבר היתה יושבת בגבה אליו. החיוך עוד התרחב מעט. גם עיניה, כאילו ביקשו האישונים לגלוש אל לחייה כרמעות חיות.

לא פעם אמרו על מבטה שהוא מעיד בברור על טרוף. העיניים שמביטות כמעט תמיד אל מעבר לשניתן להן, הן טרוף בעיניהם. אפילו לגרטה אמרו — "תשימי לב לאימך. היא קרובה

היא מסומנת בכוכב. מעולם לא נמצא המלון חסר לגמרי באורחים, אפילו לא בימים הגשומים והקרים ביותר. בשנים הראשונות לאחר שנישאה עוד היתה מדברת עם ניקולא על כך שצריך לקחת עוזרים נוספים, בשכר, ובנוסף לאישה שמנקה את החדרים. "לא צריך שום עזרה. המלון קטן. כל הזמן הסתדרתי לבד". היא ידעה שהוא יודע כי רק כדי להקל על עצמה היא מבקשת עזרה נוספת, נכון יותר כדי להתחמק ממרבית המטלות שנדרשה להן מאז נישואיה. גבר גוף ושמן. מבוגר ממנה בשבע-עשרה שנה. לפני שנישאו, זמן קצר לאחר ראשית היכרותם, שמעה על אודותיו כי אדם טוב-לב הוא. כאחת המריכות המעטות שפרצו ביניהן, האשימה אותה גרטה שלא רק את עצמה מנעה ממנה לפעמים, כי אם גם את אביה ולמרבית הצער במרבית הימים. "על מה את מדברת?" — הטיחה בה אז מרייטה ככעס וכהבנה ובתחושה חריפה של איך-אונים. "הרי אף פעם לא ביקשת באמת את הקירבה שלו, ואני אף פעם אחת לא אמרתי לך משהו רע עליו". מטוב ועד רע כמעט ולא דיברה עליו. אלא שעוד בשנת חייה הראשונה של גרטה היו מדברים ביניהם רק מעט, כדרכם של בעלי עסק שליכס גם זה מכבר זה בזה. "תעלי עם האורחים אל חדר עשרים ושמונה" — "הגיעו שניים חדשים. ביקשו להעיר אותם בשש בבוקר" — "מחר צריך לנסוע לצפון לסדר עניין. תשבי כאן כל היום".

וביניהם אמו. למן הזמן הראשון להיכרותם העמידה עצמה כאמצע, ומשך עשרים ושלוש שנים לא הצליחו להזיזה אל מקום

מרייטה, מרייטה

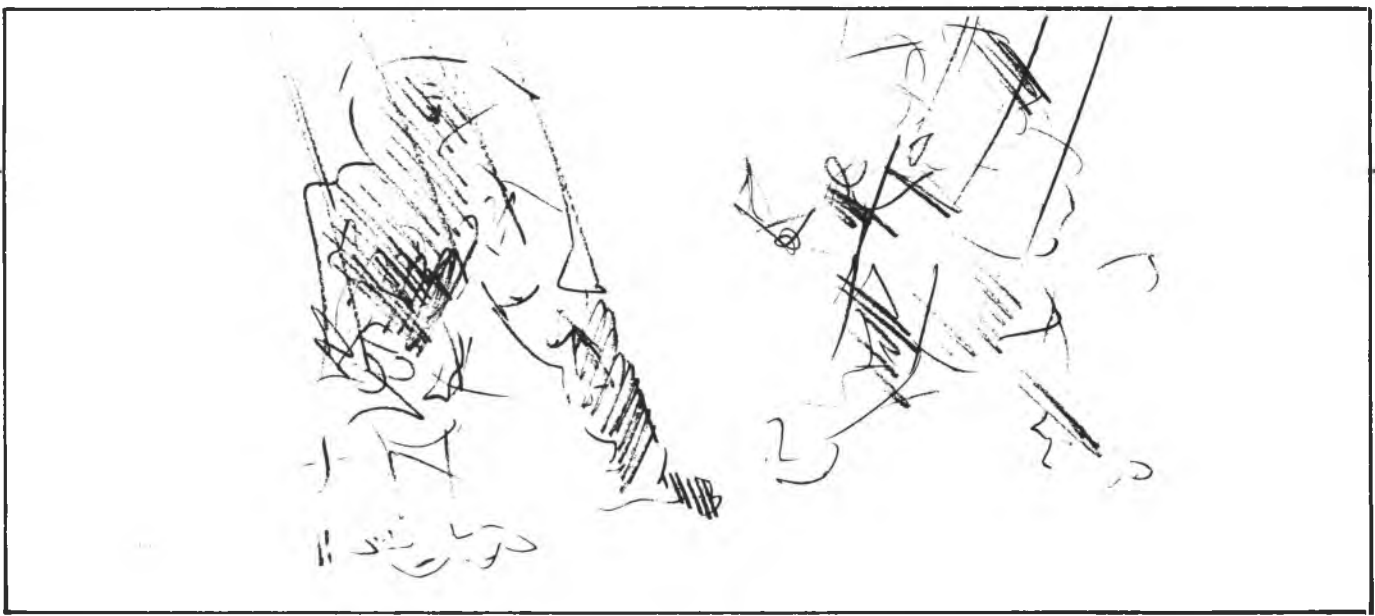
אחר, שולי יותר, וגם מעט מאד ניסו, ובשחיתות גבה המתגברת היתה מתגבהת מעל שניהם, ובאיבה שעורר קיומה המתמשך יתר על המידה היו שניהם מאוחדים מאחורי גבה, אולם מעולם לא זה עם זה. "תשמרי על אמא שלא תתאמץ יותר מדי", היה אומר לפני כל אחת מנסיעותיו הקצרות, שארכו בדרך-כלל יום אחד בלבד. בלילות תמיד היה שב. "אני מתפללת לפניך ישו המושיע שתתן לי לילה אחד את המיטה לבד. רק לילה אחד". "למה אף פעם לא עזבת אותי?" שאלה גרטה ימים אחדים לפני שנסעה למשך שנה, לנסות ולהגשים את מה שחשבה שהוא חלומה האבוד של אמא. "בית-ספר לאמנויות. שנה אחת. אני אעבוד יותר קשה. אל תיקח ממנה את ההזדמנות הזאת. אני יודעת שאת גרטה אתה אוהב. אני יודעת שאתה אוהב אותה מאד". "אני לא מאמין לא לך ולא לה. גרטה תיטע ולא תחזור אליך". מרייטה נבהלה מדבריו של ניקולא. לא שלא חשבה על האפשרות הזאת, אולם החלון החדש שנפתח עבורה בגרטה — החלון אל מה שאפילו התקשתה בשנים האחרונות לזכור כי חלומה הוא, שכן חוטיו הסתככו זה בזה ועירפלו כמעט לגמרי את כל התמונות הברורות שהיו פעם מרפא דל לעלבון הימים שנגזרו מחלומה — חלון זה היה חשוב מכדי שיימנע בשל כל הקורבנות שהוא עלול היה לתבוע. "כשכיל גרטה אני רוצה. רק בשבילה. יש לה יד טובה. שנינו יודעים את זה. חבל בגללנו שהיא תלך כאן לאיבוד. חבל. חבל. חבל". היא התעקשה וכשהסכים היתה זו אחת הפעמים המעטות שהרגישה בתוכה רצון לקום ולהניח יד מנחמת על הכתף הרחבה והקצרה. אולם גם באותה פעם נחנק הרצון הזה בתוכה, והיא רק הודתה לו, כאילו מדובר היה בה עצמה ולא בכחו.

וגרטה חזרה. כעבור שנתיים אמנם, ולא בתום שנה. הגעגועים אל גרטה, או מה שדימתה כגעגועים אליה ושלאמיתו היו תוצר של שימרון חסר גבולות בתוך חייה שלה, הביאו אותה אל ההתפרצות שכונתה התמוטטות ושהשיבה אליה את גרטה יפה משהיתה כשנסעה, יודעת על בוריה את השפה האנגלית שאמה ידעה מלה אחת או שתיים בה. רק לאחר שמרייטה נחלצה מן התהום שנפערה בה, הפגינה בְּתָהּ היחידה גם את שליטתה המרהיבה במכחול ובעיפרון, לטוות באמצעותם דמויות

להתפרצות. רואים את זה עליה". ומי שאמר לא ידע כי כבר חמש פעמים היתה גרטה בלב ההתפרצות, אוחת באמה ומתחננת לפני אביה שיקח אותה לרופא או שיביא רופא אליה. ומשלא נסתייעה היתה מדבר אל אמה בקול רך וגם תקיף כמו פטיש על מסמר דק — "אמא, אני כאן, לידך. אני נורא אוהבת אותך אמא. אל תפלי ככה. אל תעזבי אותי". מרייטה היתה שומעת ומחייכת. והחיוך אחר לגמרי. כל מי שהיה סביבה ושהכיר אותה מימים אחרים היה נדהם מהחיוך הזה. רק גרטה היתה ממררת בככי בעיקר בגלל החיוך. הוא היה ממלא אותה כאב כמו אוויר הננעל בתוך בלוו, עד שלבסוף היתה שומטת את ידיה תחת גוף אמה ומסתלקת אל חדרה להתפוצץ לבדה על מיטתה, ולהירגע. היא ידעה שרק היא תוכל להשיב אליה את אמה ואת אמה אל עצמה, לפחות כמו שהיתה לעצמה אחרי שאיבדה את עצמה ולפני שהתחילו אצלה ההתפרצויות.

את עצמה החלה מרייטה לאבד עוד הרבה זמן לפני שגרטה באה לעולם, להיות לאמה פרח בודד בלב מדבר שמעט המים החיים שנמצאו בו למרות הכל נועדו כאילו להשקות את גרטה בלבד — מדבר שהשפה המדוברת בו היא שפת בת-מלון קטנים בערים קטנות או בעיירות נידחות, בדרך-כלל של כוכב, המלון שלה של שני כוכבים, לא כולל ארוחת-בוקר — "כן, גבירתי, חדר ללילה אחד. כולל שירותים". לפני שהיו האורחים מתחילים לטפס אחריה במדרגות המתפתלות, היתה מרייטה מושיטה ידה אל אחת המזוודות שהביאו, אלא שגם הזרים היו ממהרים לקרוא את החלום האבוד בפניה, והם היו נחפזים לשחררה ממה שאמור היה להיות חלק בלתי נפרד מעבודתה, לו היתה היא עצמה חלק בלתי נפרד מאותה עבודה. "חלון אל הנוף. יפה מאד. מקווה שתהנה/תהנה מן החופשה".

נשים לבדן כמעט מעולם לא הגיעו לבית-המלון. בדרך-כלל הגיעו בזוגות. גברים ונשים, לפעמים מלווים בילדיהם, היו מגיעים לשהות קצרה בת יום או יומיים. עיר קטנה שרבים מבתיה נבנו לפני חמש-מאות שנה, אולי אפילו יותר. במדריך לתיירים

שמרבתן הטילו על מרייטה אימה גדולה ובלתי ברורה. "נתלה את התמונות שלה על הקירות של הקומה הראשונה והשניה". הצעתו של ניקולא הפתיעה. בלתי צפוי היה סירובה של גרטה, אולם כעבור זמן קצר חזרה בה מסירובה ואף התנצלה, ובהתנצלות הזו היתה מוסווית הודאה בסיבת הסירוב. גרטה לא רצתה לחזור. היא רצתה להישאר עוד שנה ואולי עוד שנה בלונדון, להמשיך להשתלם בציור ואולי אפילו להשתדל למען תערוכה ראשונה משלה. טרופה של אמה הפך לה אבן ריחיים. היא לא יכלה להשתחרר, אולם משהו נגרע ביניהן. אל חלומה האבוד של מרייטה נוספה מעתה לבנה חדרשה. שוב גרמה לעצמה נזק. שוב הרעה לעצמה מבלי להתכוון, למרות שידעה כי זה הדבר שעלול להיות נכון לה.

ניקולא צדק ככלות הכל. "גרטה תעזור לך במלון. שום דבר לא השתנה. תסביר לה את זה וכדאי גם שזה יהיה כמה שיותר מהר". לכן גרטה לא סרבה, והדבר הפתיע את אמה. "תסבירי לי איך את מסכימה לזה כל-כך מהר? למה את לא מבקשת שנשלח אותך חזרה ללונדון? עכשיו אני כבר בסדר. היית צריכה לחזור אחרי שנה ולנסוע עוד פעם. אז זה לא היה קורה". גרטה פרצה בבכי. מרייטה נודעצה ומיהרה להתקרב אליה, להניח את ראשה של גרטה בין שדיה, כמו פעם, ולבכות יחד איתה. "אל תבכי גם את אמא. הכל יהיה בסדר. נעבוד ביחד. ונחיה ביחד. ונמות ביחד". במלים הללו היה מוסווה איום שמרייטה מיהרה להבחין בו. "את מאיימת עלי. למה? מה עשיתי לך רע? את כל החיים שלי נתתי בשבילך. מאז שחזרת אני מרגישה את הכעס ועוד מעט יהפוך הכל בינינו לשנאה. אני לא רוצה ככה. מוכנה לתת הכל שזה לא יקרה". המלים היקשו עוד יותר על גרטה ולראשונה נשאה את ידה לעומת אמה, כאילו ביקשה להכותה, אולם כסופה של התנועה הסתבר כי ביקשה למרוט את שערתיה שלה, אלא שלבסוף נמנעה מכך והשערות העשויות גלים-גלים שמסגרו את פניה באופן שלא אחת דימו אותם לפני המדונה הקדושה — השערות הללו לא נפרעו כלל ורק המלים שצעקה אל חלל החדר איימו על שלוות האורחים באותו זמן, כיוון שמרייטה, גרטה, ניקולא ואימו התגוררו בקומה הראשונה של בית-המלון. "קורבנות מקריבים לאלוהים, אמא. אני לא אלוהים. אני גרטה. אני הקורבן רק של החיים שלי ושל הכישרון שלי לציור, ויום אחד אני אתחתן כאן עם איזה בחור שיהיה דומה לאבא, רק שלא יהיה נמוך ושמן. אני שונאת כאלה. ושתינו נמשיך לעבוד במלון. בגלל זה לא כדאי לך להמשיך לבנות עלי שום דבר — אפילו לא דבר קטן. אם תעשי מה שאני אומרת, לא יקרה לי כלום". לא את כל מה שגרטה אמרה הבינה מרייטה, ולא בגלל שהמלים היו קשות או סבוכות סביב הרעיון שביקשה לבטא. לראשונה חשה, ובעוצמה שהחניקה אותה, כי לשווא כנראה קיוותה כל השנים שגרטה תהיה לה בת ואחות ובעיקר כבואה שתשקף את החיים שנמנעו ממנה.

ב

"אני רוצה שתשלח את אמא שלך לבית של זקנים. אני לא יכולה לראות אותה יותר כאן". רק פעמיים או שלוש העזה מרייטה להטיח כך בניקולא את אימו, אלא שהדבר נעשה במהלך ההתפרצויות/התמוטטויות שלה, וכל המלים שאמרה באותם זמנים ושהיו האמיתיות והנכונות ביותר שיכלה לומר מתוך עצמה

ולמען עצמה זכו למענה של שתיקה אדישה, כאילו נאמרו בשפה שאין להבינה, שאסור להבינה כדי שלא יהיה פיתוי להשיב בה ובכך להפוך חלק מיושבי הכוכב המרוחק והמנותק, העומד כאילו להתנפץ בכל רגע לאלפי חלקיו. רק כשנרגעה מעט מיהר ניקולא להזהיר אותה מפני ניצול התפרצויותיה לפגיעה בוטה כל-כך באמו. מרייטה ידעה כי רק למען עצמו הוא אומר זאת, כיוון שאת אמו הוא מתמיד להחזיק תחת חסותו בעיקר מתוך כבוד לעצמו. "מהתחלה ידעתי שאת תהיי אישה לא טובה בשביל הבן שלי. גם הוא ידע. למה הוא התחתן איתך? היופי שלך שיגע גם אותו. כל הגברים רוצים אישה יפה. גם הבעל שלי, ישו ישמור עליו אצלו, רצה אשה כזאת ולא היתה לו". "בשביל מה את בכלל צריכה להגיד לי את כל זה?" מרייטה שאלה אז, למרות שהדברים נאמרו באורח בלתי צפוי בנועם שמקורו בהשלמה שלא איפיינה בדרך-כלל את הישישה. "את יודעת בדיוק למה. את גם מרגישה שיש אצלי הרבה צער על שניכם. כן. גם עליך. רק בגלל שאתם חיים בלי להיות בכלל ביחד, אתם לא תזרקו אותי אף פעם לבית של זקנים". "אני לא כל-כך שונאת אותך כמו שאת חושבת עלי", אמרה לה מרייטה, ומאוחר יותר, בחדר-השינה אליו נכנסה וסגרה אחריה את הדלת, בלי לנעול — תמיד בלי לנעול — שאלה עצמה למה היתה צריכה להגיד את המלים הללו. האם באמת אינה שונאת את אימו של ניקולא? ואם יש בתוכה רק כעס, למה את הכעס הזה היא קוברת עמוק כל-כך בתוך בטנה? ומה הפלא שהנפילות האימוות לתוך עצמה מלוות תמיד בדקירות שכמעט מונעות ממנה לגמרי את נשימתה. ועל הדקירות הללו מעולם לא דיברה עם איש. היא גם ידעה שאין שום קשר בינן לבין מה שמתחולל בגופה, ושהגוף הזה פורח ופורח רק לכאורה. בסלידתה של גרטה ממבטי הגברים הנאחזים ביופיה ונשבים בו מרצון-לרגע הבחינה מרייטה רק משחלפו חודשים אחדים מיום שוכה מלונדון. היא לא אמרה לה דבר על-כך, אולם בינה לבינה סיכמה כי רק לאחר שתהיה משוכנעת בגילוי תחפש דרך לדבר עם בתה על כך, מבלי לעורר בה כעס רב מדי כלפיה. "הבת שלך נהייתה קצת משונה מאז שהיא חזרה. לא ידעתי שהדבר הזה שלך יכול גם להידבק". ניקולא קינטר אותה בחריפות מוגזמת, ומרייטה מיהרה לזהות בו חרדה שלא הודה בה, ולכן נמנעה להשיב לו באותה מידה של חריפות, למרות שנפגעה. היא לא יכלה שלא להיפגע. מחלתה — אפשר לקרוא לזה גם כך — מילאה אותה לעתים מזומנות תחושות של בושה ואשמה, אולם בעיקר של כעס גדול. פעם אחת, כשהחלה לומר ברצף את כל המלים שנכלאו משך זמן רב מדי בתוך מוחה, ורגליה כמעט קרסו תחת הנטל, רק שלבסוף הצליחה להוביל עצמה אל כיסא ולהשתחרר אל תוכו ולהתייפת, הרגישה מתוך עירפולה בידה של גרטה האוחזת בחוזקה בכתפה, ומנסה לעורר אותה לתוך כאב הלפיתה. "זאת אני. גרטה. את שומעת אותי, אמא? אל תבכי. בואי, תלכי קצת בחוץ, באוויר, הכל יעבור". ובאמת, באותה פעם נדמה היה למרייטה כי בעצם נזקקה רק לאוויר של הרחובות, שהיה כנראה או כאילו שונה לגמרי מאווירו של חדר הקבלה או של הפארא או של החדרים שסדיני מיטותיהם נפרעו בכל לילה כדי לשוב ולהימתח עד גבול האפשרי בבוקר שלמחרת ולא על ידה.

"אני לא חולה", ניסתה אז להסביר לגרטה, ולא בפעם הראשונה. "למה כולם כאן חושבים שאני חולה. אם הייתי חולה, הרי לא

הייתי כאן. ניקולא לא היה משאיר אותי, ועוד מרשה לי לקבל את האורחים. הרי הבית-מלון הזה הוא הדבר הכי חשוב שיש לוי". אולם גם באותה פעם לא דיברה מרייטה על השנאה שנולדה בה לפני שנים רבות מכדי שניתן יהיה להחניקה בקלות, וכלי לשלם על כך מחיר כבד. היא לא דיברה על שנאתה את השהות במלון לצד האורחים, מול ניקולא, מול אמו, אולם בעיקר מול האיבה שחשה כלפי עצמה, בגלל רצונה להינשא לניקולא שנים רבות קודם, כשקיוותה כי בכך תצליח להמלט מן הכפר שבו נולדה, ובעיקר מרגשותיה הרעים כלפי אביה שהתגברו בה לאחר מות אמה. גרטה לא הירפתה מכתפה משך כל זמן הטיול הקצר. רק לפני שהחלו לחזור למלון אמרה — "את חייבת לנסוע מכאן. את חייבת לצאת מכאן אפילו ליום אחד או ליומיים. אפילו לרומא תסעי. לבד או עם ניקולא, אבל לנסוע את חייבת, אחרת יום אחד תתמוטטי ככה שכבר לא יהיה אפשר וגם לא יהיה לאן להחזיר אותך". על כך מרייטה לא השיבה. היא גם לא עצרה את הליכתה. כל גופה כאב ממגע ידה של גרטה על כתפה ובעיקר מן המאמץ להסוות את הכאב הזה. היא ידעה כי גם אילו הכירה בתה את חייה בשלימותם, היא לא היתה מסוגלת להבינם כפי שמרייטה היתה רוצה שתבין. כשעמדו שוב בפתחו של בית-המלון, ביקשה מרייטה לעכב מעט את הכניסה אליו, אלא שגרטה כבר ניתקה עצמה, ובלי לומר מלה נכנסה אל חדר-המבוא, שמעט רהיטיו סודרו תמיד בקפידה יתרה. אימו של ניקולא ישבה שם, כמנהגה בכל הימים — מעמידה פנים שהיא מעיינת בעתונים שמרייטה אספה בעיקר למען האורחים. למרות שמעולם לא דיברו על כך בגלוי, ידעה מרייטה כי גם גרטה עויינת את מחלתה. היא גם ידעה כי מעתה יתנהלו דרכיהן בשתיקה, עד שגרטה תגלגל בתוכה את הכעס כלפיה, כדי שיהפוך פקעת סבוכה של אשמה בעיקר כלפי עצמה. למרות רצונה התקשתה גם עתה למצוא דרך להושיע באמצעותה את שתיהן ממה שליכד וגם הפריד ביניהן משך זמן רב מדי, והיא רק השתדלה למנוע עצמה מעיני הישישה שעקבו אחריהן מכין העתונים, כאילו ביקשה להמציא בתוכה צידוקים נוספים לרגשות שבגללם הרחיקה ממנה את מרייטה עוד בזמן הראשון להיכרותן.

ג

"גם עכשיו יכולת ללכת ללמוד להיות שחקנית או זמרת. שום דבר עוד לא מאוחר בשבילך. במקום זה את יושבת כל לילה כמו מומיה מול הטלוויזיה, כאילו שם נמצאת בשבילך מריה הקדושה". במלים הללו, שאמרה גרטה במהלך השיחה שהיתה ביניהן לפני נסיעתה הראשונה ללונדון, היתה מידה רבה של אמת שמרייטה ידעה אותה, על אף שמעולם לא הודתה בכך בקול רם. כאמת, את מרכיב לילותיה בילתה בישיבה דוממת בכורסה הגדולה שהוצבה על-ידי ניקולא סמוך לכאר ומול מכשיר הטלוויזיה. במהלך אותן שעות היתה מרייטה מאזינה בהתרגשות גוברת לשיריהם של הזמרים הוותיקים, אולם בעיקר נדרכה לנוכח הופעתם של הצעירים, אשר מעולם קודם לא הופיעו על בימה כלשהי. איש מבני משפחתה לא היה פונה אליה באותו זמן, אלא שיותר מפעם נאלצה להשיב למי מן האורחים שהיה נעמד מאחורי הכורסה, ובתוך כך היה מבקש לדעת — "מי גברתי, הזמר?" או "מה שם הזמרת?" או "באיזו תכנית צופה הגברת?" כל עוד היתה שקועה בכורסתה, היה ניקולא יושב מאחורי דלפק הקבלה, ממתין עד שאחרון האורחים יבקש שימסור בידי את המפתח. רק אחרי שמרייטה היתה נכנסת אל חדר-השינה, היה בא אחריה, פושט את בגדיו בדממה ועולה אל חלקתו במיטה. אחרי שהיה הופך את פניו אל הקיר, כעבור זמן קצר כבר יכלה מרייטה לשמוע את נחירותיו ולשמוח בהן, שכן על אף שמשך שנים רבות מנע עצמו מגופה, לא יכלה למנוע מעצמה בכל לילה את התחדדות החרדה מפני הגוף המגושם שיבוא עליה פתאום מתוך עלבונו ומתוך הזעם הכבוש בו, ושנמהל באדישות ובתשישות כפויה ומתמשכת יתר על המידה.

"למה אף פעם לא הסכמת להיפגש עם גבר אחר? את אשה יפה מאד ואת גם יודעת את זה. את גם יודעת שהרבה גברים מסתכלים אחריך, אפילו מהאורחים שבאים לבית-המלון". מרייטה מיהרה

לעזוב את חדרה של גרטה, לאחר שנכנסה אליו זמן קצר קודם, כדי לומר לה את כל המלים שדימתה כי הצליחה לאסוף אל תוכה — לשכנע באמצעותן את גרטה שתסכים להיפגש ולו עם אחד מהבחורים שהתמידו לבקש את קרבתה. מאוחר יותר באותו לילה, לפני שניקולא הפך את פניו אל הקיר, אמרה לו כי גרטה חייבת לנסוע עוד פעם ללונדון — "אני אומרת את זה עכשיו לא רק בגלל הציור. היא חייבת לנסוע מכאן אולי בכלל, בלי לחזור". על אף שניקולא מיהר להסכים, ולמרות שנמנע בפעם זו מלקנטר אותה, מיהרה מרייטה להבטיח, כי גם אם גרטה תיסע ולא תחזור, היא לא תתיר לעצמה לשוב וליפול אל תוך תהום שתשיב אליה את גרטה בעל כורחה.

רק מותה של הישישה, בלי שתקדם למוות מחלה מתריעה כלשהי, עיכב בשבועות אחדים את הנסיעה, אלא שבמהלכם נתמלאה מרייטה חרדה שלא ידעה כמותה, ושאותה התאמצה להצפין כדי לא למנוע מגרטה את נסיעתה. אפילו אימו של ניקולא אמרה לה יומיים לפני שנפטרה — "אחרי שגרטה תיסע ללונדון, גם את תצטרכי לנסוע מכאן. אפילו לכפר שלך תסעי, רק בשביל לא להישאר כאן עם ניקולא לבד". על אף שמרייטה ידעה כי גם המלים האלה לא נאמרו כדי לקנטרה, היא מיהרה להימלט אל חדרה, רק כדי למנוע את התפרצותה. היא ידעה כי אילו התירה לכעס לפרוץ מתוכה, היתה גורמת לניקולא שימהר ויבוא ביניהן, רק כדי שיוכל להגן על אמו מפניה, ובתוך כך גם היה מביישה עד כדי כך שעוד ימים רבים היתה מתקשה להוליך עצמה בין האורחים, כאילו לא אירע דבר.

על אף שגם לפני הישישה מיעטה מרייטה לדבר על הכפר שבו נולדה, היא ידעה כי אשה זו היתה הראשונה שניחשה כי לא מאהבה ביקשה להינשא לניקולא, וכי בעיקר משום כך מיהרה להקים ביניהן את החומה ואף ניסתה למנוע את טקס הנישואין, שנערך כעבור חודשיים מיום היכרותם, בכנסייה הקטנה הסמוכה לבית-המלון. ואילו ביום שבו נפטר אביה, אמרה לה הישישה — "הוא מת בלי בכלל לראות את גרטה. בגלל זה ישו יעניש אותך בלי להשאיר בשבילך שום מקום לכפרה". בסיומו של אותו יום התמוטטה מרייטה אל תוך זרועותיו של ניקולא, שכאותה פעם יחידה כעס על אמו עד כדי כך שאיים למנוע ממנה את האפשרות להוסיף להתגורר בבית-המלון. מאוחר יותר גם ביקש שמרייטה תמחל לאימו, אולם השתיקה ביניהן נמשכה שבועות רבים לאחר מכן, במהלכם ניסתה מרייטה להשתחרר מהפחד שהתעצם בתוכה, בעיקר בגלל המחשבה שאמו של ניקולא מבקשת יותר מכל למנוע ממנה את היכולת להוסיף ולהתקיים הרחק מחלומה.

ד

אל שדה-התעופה רק ניקולא ליווה את גרטה. מרייטה נותרה לשבת מאחורי דלפק הקבלה. אישוני עיניה מיעטו לנוע בתוך ארובותיהם וגם חיוך-העווית כמעט שלא נמחה מפניה. בלילה שקדם התקשתה להירדם, בעיקר בגלל המלים שאמר לה ניקולא זמן קצר לפני שנרדם. עיניה בערו גם מן הכבי שפרץ מתוכה, כשעזבה את חדרה של גרטה, לאחר שסיימו לארוז את מעט החפצים שגרטה ביקשה לקחת עימה ללונדון. את כל השעות שבאו לאחר מכן בילתה מרייטה בישיבה דוממת מול מכשיר הטלוויזיה, רק כדי שינתן לה לאסוף את מעט הכוחות שעוד נותרו בה. כשנכנסה לבסוף אל חדרה, חלפה עוד שעה ארוכה עד שניקולא בא אחריה. כשפשט את בגדיו היו פניו קפואים, וכדרכו לא דיבר אליה. רק לאחר שנשכב לצדה, החל לפתע לדבר אליה בקול רך כפי שלא שמעה אותו מעודו. הוא דיבר על החומה שקמה ביניהם לפני שנים ועל גרטה שהיתה ביניהם לגשר, וגם לתהום. אולם בעיקר הוא תיאר את פגישתו עם אביה בכפר, חמישה ימים לפני שנפטר. היתה זו הפגישה הראשונה שהתקיימה ביניהם, כיוון שגם לטקס הנישואין לא הזמינה מרייטה את אביה ואפילו לא את שני אחיה, שגם כינה לבינם פרצה מריבה ביום שקדם לעזיבתה את הכפר. ניקולא גם דיבר על האיבה שחשה כלפי אביה, כפי ששמע אודותיה לראשונה מפי אחיה, ועל נסיונותיו של האב לרצותה, אחרי שהתפרצה לעומתו במהלך טקס

קבורה אמה שמתה מן המחלה שאסרה אותה חודשים ארוכים אל מיטתה.

למרות שלא ידעה עד כה דבר על הפגישה הזו, התאמצה מרייטה להסתיר את הפתעתה, אולם בעיקר את החרדה שהתחזקה בה. היא לא דיברה וגם לא הביטה בניקולא אפילו אחרי שאמר – "אני יודע שאף פעם לא אהבת אותי. אחרי שגרטה תיסע, גם את לא תישארי כאן יותר". אולם לאחר ששמעה את נחירותיו, בניגוד ללילות הקודמים, חשה כלפיו רחמים עזים מאין כמותם. לבסוף נשאה את עיניה אל תקרת החדר הגבוהה, רק בשביל לנסות לקבור בתוכה את כל המלים ששמעה, כדי שתוכל להירדם.

ה

ההתמוטטות אירעה חודשיים לאחר נסיעתה של גרטה. אפילו שובה לא חילץ את מרייטה מן הרגשות שבתוכם כלאה עצמה לאחר ששבה מן הכפר שאליו נסעה, רק כדי לעמוד שלמות ארוכות ליד קבר אביה ולבקש שימחל לה על המלים שהטיחה בו בגלל התנכרותו לאמה בזמן מחלתה ובעיקר בגלל התפרצותו לעומתה בימים שקדמו למותה, בהם ביקשה שיביאו אליה את מותה. לניקולא לא סיפרה דבר על נסיעתה, שלפניה, משך לילות רבים התקשתה להירדם. אפילו את מכתביה של גרטה כמעט ולא קראה, וגם כשנתכשרה כי הצליחה לארגן תערוכה ראשונה לציוריה, התקשתה להיחלץ מאדישותה.

"גרטה אוהבת אותך, אמא. את חייבת לפתוח את העיניים. את חייבת להסתכל עלי אפילו לכמה רגעים, רק בשביל שלא יצטרכו לקחת אותך מכאן". גם ניקולא דיבר אליה, אולם היא שמעה רק את קולו. עיניה סרבו להיפקח ואילו חיוך העווית שנקבר בה משך כל הימים שקדמו, שב והופיע. רק כעבור שלושה ימים מיום שובה של גרטה מלונדון, כשנמצאו שתיהן לבדן, פקחה מרייטה את עיניה, רק כדי לבקש מגרטה שתיקח אותה שוב אל הכפר.

למחרת, בשעת בוקר מוקדמת, כשניקולא עוד ישן בחדרה של אימו, סייעה גרטה לאמה ללבוש את בגדיה ושתייהן מיהרו לעזוב את בית-המלון. ניקולא לא מיהר לחפש אחריהן. רק בערכו של היום נסע אל הכפר, כדי לפגוש את אחיה של מרייטה בפתחו של הבית שבו התגורר אביהם. הם מנעו ממנו להיפנס לתוכו וגם בישרו לו כי מרייטה אינה רוצה לשוב עוד לבית-המלון. "אתה צריך לסלוח לה", התחננה גרטה לפני שעזב ולאחר שהתפרצה מתוכו האיבה כלפיה. רק כשהתקרב אל העיר התיר לבכי שכבש במשך שנים לפרוץ מתוכו, וגם לכל המלים שאותן לא אמר לגרטה, רק כדי לא להקשות עליה לסייע לאמה.

ו

"מרייטה רוצה להיכנס. גם גרטה עוד מעט תחזור לכאן מלונדון". שנתיים קודם מכר ניקולא את בית-המלון לאנשים שסירבו עתה להתיר למרייטה להיכנס אליו. כשנכנסה בפעם הראשונה אל חדר המבוא, שקירותיו נצבעו, רהיטיו הוחלפו ואף דלפק הקבלה הועבר למקום חדש, אימו לגרשה בכוח. לאחר מכן, במשך שעות ארוכות, התהלכה ברחובות הסמוכים ומדי פעם היתה שבה ונעמדת מול דלת הזכוכית, עד שאחד העובדים היה יוצא אליה ומבקש שלא תפריע את שלווה האורחים.

במהלך הימים בהם שהתה בכפר מיעטה מרייטה לעזוב את דירת אביה, שהצחנה התגברה בה לבלי נשוא. ואילו בשעות המעטות בהן הולכה עצמה בין בתי הכפר, שעליבותם לא שונתה במשך כל שנות היעדרה, היתה שרה בקול נחר עד שהיתה מעוררת עליה זעם שהיה מבריא אותה אל תוך הדירה. היא היתה נועלת את הדלת, שומטת את גופה אל המרצפות ומייחלת למותה. היא ידעה כי גרטה נישאה בלונדון, ושניקולא עבר להתגורר עם אשה, אותה הכיר חודשים אחדים לפני שמכר את בית-המלון.

אל קברה נאספו מעט מאד אנשים. ניקולא וגרטה לא הגיעו. ביום שקדם נמצאה בחדרה שבבית-המלון, לתוכו הצליחה להיכנס בשעת לילה מאוחרת, כעיקר בגלל הכגדים שלבשה ופניה שאופרו בקפידה.

דניאל הולכת לצבא

סביב העיר, חבויות בסלעי-הגיר, מְגָלוֹת כמדובר, בריכות-המים. חם.
— סיטבון, תראה את הבריכות במפה. בנימין, תחזיק לו את המפה.
— מה.
— תחזיק לו את המפה. ככה. מול דניאל. שדניאל תראה את הבריכות.
— דניאל ישנה.
— בנימין, זה לא מעניין אותך אם היא ישנה או לא ישנה. תחזיק את המפה.
— ככה.
— דניאל.
— מה.
— דניאל.
— מה.
— דניאל, את ישנה. תראי את הבריכות. תקווננו היחידה.
— אני ישנה. שקט. אני ישנה. שקט. דניאל ישנה.
— דניאל.
— שקט. אני ישנה. אני ישנה ואני כולאת אבק ואנשים במכלאות שיחים בין הצלעות. באפיק שבין עצמות-הבריח לסרעפת יזרמו שיחים אפורים. אבק יכסה את האנשים. צהוב ודק. דק וצהוב. אני ישנה.
לא תשוב רוח. לא ינחת אבק. לא יעברו שיחים. לא יבוא המרכב. אני ישנה ונותנת לאנשים לנשום עור וסבון מירכי.
אני מחוסמת. אני מבושמת. אני קוסמת. אני ישנה. שקט. דניאל ישנה.
הרוח תִקְלַע אל האפיק. הרוח תִיכְלֵא.
האבק יִקְלַע אל האפיק. האבק יִפְלֵא.
המדבר יקום לעשות צעדים אחרונים ואני אקום ואלך לצבא.
בבוקר תקום דניאל ותלך לצבא. אבל עכשיו היא ישנה. שקט. דניאל ישנה. ■

צביקה שטרנפלד

ביצה קשה

לילדי גיל ומעין

בְּבִיצָה הַשְׁחוּטָה בְּצִלְחַת
(גִיל מְפֹלֵיג עַל אֲרֻבָּעָה פְּלָחִים —
סִירוֹת אֶל אֲרֻבָּעָה
קִצּוֹת תֵּבֵל),
רוֹאֵה מַעִין
פְּלֵה בְּלֶבֶן
וּפְרַח צֶהָב
בְּיָדָה.

מחול

אֵיךְ שֶׁבְּאוֹר נוֹשְׁכַת אִסְמִטְרִיָּה,
הַרוּחַ מְקַרְטֵעַ בְּכַנְף אַחַת,
דָּב אֶחָד עוֹבֵר וְטוֹפֵחַ וּמִכָּה בְּרוּחַ,
שְׂדוֹת מִתְרַחֲבִים כְּכַף כְּבֵדָה —
חוּם וְיִדְק וּמְכַנֵּיעַ.
בְּפִקְדוֹת קָרְן-יָעַר
שְׁנֵי עֲנָנִים נוֹשְׁקִים לְאֶדְמָה
שֶׁלֹּא מְרַצוֹנִם.
אֶפְלוּ הַצְּלוּפֹן הַמְקַלֵּף מִסְפָּרִיּוֹת
בְּיַדֵּי נְשִׁים שֶׁמְחוּל

לְעוֹלָם לֹא יִזַּל עַל יִרְכֵיהֶן,
סְפָרִיּוֹת מְעוֹרְרוֹת בְּחֻשָׁאֵי יְדֵי גְבָרִים
שֶׁהִשְׁעֵמוּם, כְּצֹלַע, מְצִיץ מְעִינֵיהֶם,
אֶפְלוּ הַצְּלוּפֹן,
לֹא יִחְרִישׁ אֶת הָאִסְמִטְרִיָּה הָרֵאשׁוֹנִית זו,
שֶׁיִּפְיֵה בְּגַעְגּוּעַ לְסִימְטְרִיָּה.

עַל יְצִירַת הַמּוֹפֵת,
"פֶּטֶם צְעִיר — פֶּטֶם זָקֵן"
זְכִיתִי בְּפֶרֶס "עוֹף הַזֶּהָב".
הַשׁוֹפְטִים צִיְנוּ אֶת טוֹב-טַעְמִי,
פְּרִדּוֹקְס הַכֶּבֶד
(צְמוּקוּ עִם הַגִּיל),
הַלֵּב הַמִּתְכַּנֵּץ,
מְחוּל הַנוֹצוֹת הַתְּלוּשׁוֹת,
צְכָעִים שְׁחוּלְלָתִי
מִבְּשָׂרִי,
הַדְּרֵךְ שֶׁבָּה קָפָאתִי,
הָעֵרֶם שֶׁלֹּא הָיָה וְנִכְרָא...
"מְקַפֵּיא דָם בְּיַפְיוֹ",
הַדְּגִישׁוּ.

על המשמר

עם

על הבוקר

עתון הבוקר המתחדש

עם כוס הקפה הראשונה, באוטובוס
בדרך לעבודה, בחופשה בארץ
ובחו"ל ובכל מקום **על המשמר** "גיע
אליך על הבוקר עם החדשות
והדיעות החמות והטריות של היממה
והשעות האחרונות.

★ עכשיו במבצע מיוחד למנויים חדשים בלבד.

(שי לכל מצטרף)

חתום היום על מנוי לשנה – שלם 37 ש"ח לחודש ואנו נשלח לך כל יום על הבוקר את העתון.

צלצל 03-378833 (מחלקת מנויים) והעתון בדרך אליך.

לפרטים נוספים:

אל מחלקת המנויים / **על המשמר** רח' חומה ומגדל 2 ת"א מיקוד 67771

הנני מעוניין להצטרף כמנוי לשנה אחת וליהנות מכל ההטבות במבצע.

שם ומשפחה ..... רחוב .....

מס' בית ..... מיקוד .....

כניסה ..... עיר/שכונה .....

טל' בבית ..... טל' בעבודה .....

חתימה ..... דירה .....

אופן התשלום:

באמצעות כרטיס אשראי ("ישראלכרט") מס' .....

באמצעות שקים: רצ"ב ..... שקים ע"ס .....

באמצעות הוראת קבע לבנק: נא לשלוח לי טפסים מתאימים. ....

שם בעל החשבון .....

תאריך: .....

★ הנהלת העתון שומרת לעצמה את הזכות להפסיק את המבצע בכל עת.

שיכון עובדים בונה איכות סביבה

צולם באתר "מגדלי אביב", רמת אביב.

שיכון עובדים בכל הארץ

רק לשיכון עובדים אלפים רבים של יחידות דיור בעשרות אתרי בניה בכל הארץ, הרבה יותר מכל חברת דיור אחרת:

חיפה והצפון: קרית-ים, עכו, חיפה, נשר, כרמיאל, טבריה, נצרת-עלית, פרדס-חנה וחדרה.

ת"א והמרכז: נתניה, רעננה, כפר-סבא, הוד-השרון, פתח-תקוה, גבעתיים, רמת-אביב, תל-אביב-יפו, בת-ים, לוד ורמלה.

ירושלים והדרום: ראשון-לציון, רחובות, אשדוד, אשקלון ובאר-שבע.

הבריכה ומרכז הספורט ב"מגדלי אביב", מהווים דוגמא מצויינת למכלול האיכויות שאתה מקבל משיכון עובדים - כדי שתהנה מכתובת חדשה עם איכות חיים. המיקום, המים, המדשאות, הירק, הפיתוח הסביבתי, היופי, השכלול, השלווה והנוחות - כולם איכויות חשובות ונחוצות הנלקחות בחשבון בתכנון כל פרוייקט חדש של שיכון עובדים. זאת הסיבה, שכמעט ולא תמצא פרוייקט כלשהו של שיכון עובדים שאינו מכיל חלק גדול מאיכויות אלה. הרמה הגבוהה, הידע והנסיון הנצבר בפרוייקטים כדוגמת "מגדלי אביב" מיושמים גם באתרים אחרים, יקרים פחות, של שיכון עובדים ברחבי הארץ. כך בונים לך איכות סביבה!

שיכון עובדים תמיד חברה טובה

שיכון עובדים היא חברת הדיור הגדולה בישראל. חברה עם מוניטין, אמינות ונסיון. חברה איתנה שבונה מיגוון דירות עצום, מדירות לזוגות צעירים ומשפחות ועד לילות ודירות יוקרה בכל הארץ. חברה עם יסודות מוצקים המעניקה לך השקעה טובה. חברה שנותנת לך כתובת חדשה עם איכות חיים. חברה שנותנת לך בית.

שיכון עובדים
יש לך כתובת עם איכות חיים

גדלתי על דניאלה

יו, תראו איך הוא נראה. בלי עין הרע. כשאני נוחת לו דניאלה של שטראוס אני יודעת שהוא זהה מהטעם הנפלא של גבינה מוקצפת ויגורט. והכי חשוב, הוא גם מקבל את כל אבות המזון וגם סידן, החיוניים לבריאותו.

רכיבים: גבינה לבנה, יוגורט, סוכר, שמנת, מייצבים, חומרי טעם וריח.